СБОРНИК НА ТЕКСТОВЕТЕ

ОТ

ПЪРВИЯ СТУДЕНТСКИ НАУЧЕН ФОРУМ

ВЪВ ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

НА ТЕМА

„ИГРАТА“

организиран

от

Факултетен студентски съвет

при

Философски факултет

София

2015

СЪДЪРЖАНИЕ:

1. *Боян Василев,* „Академичните философски езикови игри“……...……...3
2. *Валентин Спасов,* „Поезията – игра на същност и функция“ …….....8
3. *Вихрен Митев,* „Играта на свободния избор в биографията на Бодлер“…..…….14
4. *Даниел Троев,* „“Играта“ като начин за проявяване на възможностите на личността“……24
5. *Деница Георгиева,* „Играта на Тюринг“…… ……...36
6. *Димитър Кацарски,* „Онлайн покерът: хазарт, игра за забавление или метод за генериране на постоянни доходи……..…48
7. *Евгени Иванов,* „Сериозните игри – начин да се учим, докато играем“……66
8. *Красимира Марчева,* „Счетоводни игри в съвремието“… ……75
9. *Магдалена Каснакова,* „Политическата игра с леви инициативи в социалната сфера (2001-2013)……92
10. *Мадлен Ангелова,* „Екстатика на срещането“… ……109
11. *Мария Янакиева,* „Ритуал и сцена“……117
12. *Милена Иванова,* „Игрите на глада“……122
13. *Надежда Маркова,* „Игрите, които нашето (не)съзнавано ни устройва: сляпото петно на предубежденията……...131
14. *Николета Николова,* „Играта като средство за овладяване и развитие на езика“.....148
15. *Христо Вълчев,* „Игра на философия“ ……...155
16. *Христо Стратиев,* „Играта на терор, осъществявана от Щатите преди и сега“……160

Академичните философски езикови игри

Боян Василев

докторант „Философия“

Abstract

В моя доклад става дума за различни видове академично философско езиково поведение, груба негова класификация и йерархизация на базата на експлицирани критерии. Възможно е някой да каже следното: „философията е една от многото езикови игри, а твоята философия е поредната езикова игра със собствени правила, които не допускат друга философска езикова игра, т.е. друга философска позиция“. Това, пренесено по аналогия в сферата на философията и според известния историк на науката Томас Кун, е известно като „проблем за несъизмеримостта на парадигмите“. Думата „парадигма“ употребявам условно (пренебрегвайки конотациите за целите на доклада) взаимнозаменяемо с изразите „изследователска програма“, „начин на поставянето и разрешаването на проблеми“ или, по маниера на Витгенщайн (1953/1988: §7), „езикова игра“. Този „проблем за несъизмеримостта“ може да се резюмира чрез твърдението, че няма критерий, според който да се каже, че една изследователска програма/езикова игра превъзхожда друга изследователска програма/езикова игра. Този „проблем“ продължава да бъде приеман за съществуващ, допускам поради погрешно четене на теорията за езиковите игри на Витгенщайн, а оттам и погрешното идентифициране на неговата съвсем ясно експлицирана пронаучна позиция дори в „късния“ му период (пак там: §133, §194). Допускам също, че липсата на добра ранна подготовка по *съвременни* дисциплини по философия в СУ (като например това, че теория на познанието (където би трябвало да се обсъдят различните теории за природата на истината и критериите за разпознаването ѝ) и философия на науката (където би трябвало да се обсъди *континюитетът*, а не антагонизмът на философията с естествените науки) се преподават едва в трети курс) също предразполага към едно теоретично безредие и в особени случаи налудничаво поведение. Струва ми се, че последните предразположения са актуален проблем, който заслужава поне едно публично отразяване и дискутиране на студентски форум. Това налага да защитавам тезата, че академичните философски игри могат да бъдат анализирани и адекватно йерархизирани според публично споделени критерии.

***

Защо за хуманитарните дейности, включително за философия и отделилите се от нея дисциплини, не се отдават толкова ресурси, колкото се дават за природонаучни изследвания? В „Национална стратегия за развитие на научните изследвания 2020“ е записано: „Стратегията има за цел да подпомогне развитието на науката в България за превръщането ѝ във фактор за развитието на икономика, базирана на *знанието* (курсив — мой Б.В.) и иновационните дейности. Целевата група, към която е насочена Стратегията, са научните организации — университети, научни институти и други организации, занимаващи се с научно-изследователска дейност.

Националната стратегия за научни изследвания отразява виждането на правителството, че *образованието, научните изследвания, технологичното развитие и иновациите* (курсив — мой Б.В.) са основата за постигане на динамичен и устойчив икономически растеж“ (Министерски съвет 2011: 1). От тези изречения може да се допусне, че от целевите групи се изисква производство, което е ценно за обществото и че такова производство е производството на знание. А за да бъде наречено нещо „знание“ трябва да се приложат определени критерии. Това са критериите *истинност* и *обоснованост*.

Какво се случва с един относително прилежен ученик, когато попадне в специалност „Философия“? Един възможен сценарий е следният. Всяка година му се предлагат предимно историографски наративи. В първи курс, например, му се предлага Платоновата онтология за „сетивен свят“ („свят на сенките“) и „свят на идеите“ (*Държавата*: 514a–520a). Първият е несъвършено копие на втория, а вторият е образец на първия. Друг историографски наратив е този за Платоновата теория на познанието: „душата“ на всеки човек е „съзерцавала“ „идеите“ (не е ясно точно кога). Когато човек научи нещо ново в нашия „свят на сенките“, „душата му“ всъщност не научава нищо ново, а „си припомня“ „идеите“, които някога е „съзерцавала“ (*Федон*: 73c-75). Да приемем не само за целта на аргумента, че тези историографски наративи се преподават с такива реторически похвати, че относително прилежният ученик остава с впечатлението, че преподавателите (в някаква степен) са убедени в истинността на това, което преподават. Освен това академичната обстановка и авторитарната позиция от страна на преподавателя като по-опитен оказват сериозно влияние върху ученика и

последният започва да демонстрира езиково поведение, от което можем да заключим, че също е убеден в истинността на въпросните Платонови теории. Например започва да говори за „свят на идеите“, за „идеята за телевизор“ и как всъщност никой не е изобретил нищо, а само „душата му си е припомнила идеята за телевизор“. За един страничен наблюдател относително прилежният ученик има странно поведение, подхождащо по-скоро на някакъв литературен кръжок, а защо не и на някаква секта (каквато най-вероятно е била самата Платонова академия).

Ученикът сякаш е забравил всякакви стандарти за научност (наблюдение, формулиране на хипотеза, експериментиране, систематично наблюдение и количествен анализ на емпиричните данни). Според тези стандарти е установена съвременната ни научно обоснована онтология (говоренето за състоянието на нещата)[1], която в известна степен е била преподавана на относително прилежният ученик в средното училище. Част от нашата съвременна онтология са изреченията 1) „всички неща са направени от елементарни частици, които биват молекули, атоми, йони и т.н., а не са направени от вода, огън, въздух и земя“, 2) „земният геоид обикаля около звездата, наречена Слънце, а не обратното“, 3) „това, което се нарича „топлина“ се дължи на механичното движение на елементарните частици, а не на веществото топлород, за което се е считало, че съществува“, 4) „в природата съществуват четири фундаментални сили, които наричаме силно взаимодействие, слабо взаимодействие, електромагнетизъм и гравитация“, 5) „всички познавателни процеси на животното *homo sapiens* биват реализирани благодарение на сложното му анатомично устройство като например рецепторни клетки, аферентни пътища, централна нервна система и корови представителства на различните сетивни модалности в главния мозък“ и др. под.

Истинността на последните изречения е установена благодарение на това, което на неспециализиран език се нарича „опит“. Истинността на теориите, част от историографските наративи, които доминират учебния план на специалност „Философия“ (като онтологията на Платон и теорията на познанието на Платон

[1]Онтологическите въпроси са въпроси за съществуването на Х. Например „съществуват ли такива неща като абстрактните обекти (т.е. не-физически, не-ментални, извън-времепространствени обекти)“, „съществуват ли такива неща като минали и бъдещи обекти, или всички обекти са съществуващи в сегашно време“, „съществуват ли четиримерни обекти, т.е. обекти както с пространствени, така и с времево измерение“, „съществуват ли отношения и по какво се различават от обектите в света“ и т.н.

например), принципно не може да бъде установен[2]. Следователно статусът на изреченията от тези теории е проблематичен и ние, отново по маниера на Витгенщайн, можем спокойно да ги обявим за безсмислени и да не се занимаваме с тях.

Изреченията от теориите в споменатите историографски наративи напомнят по-скоро художествено-литературен жанр, а не изречения, които бихме нарекли „знание“, т.е. да са спазени епистемичните стандарти за истинност и обоснованост. След прилагането на критериите истинност и обоснованост, считам съвременната научно обоснована онтология и теория на познанието за превъзхождащи всички историографски такива. Следователно първите би трябвало да доминират в учебните планове за сметка на последните.

От казаното дотук следва, че, ако хората, занимаващи се с хуманитарна дейност, желаят да бъдат по-ценни за обществото (а това, от своя страна да бъде признато чрез по-голямо финансиране от държавния бюджет), произвеждайки именно *знание* (а не нещо друго), то тогава те трябва да променят поведението си в академичната езикова „игра“. Позволявам си да завърша доклада ми с думи на Витгенщайн.

„Яснотата, към която се стремим, е наистина една пълна яснота. А това означава само, че философските проблеми трябва напълно да изчезнат.

Истинското откритие е това, което ме прави способен да прекъсна занимаването си с философия, когато поискам. Което ще даде на философията покой, така че тя вече да не е измъчвана от въпроси, които поставят самата нея под въпрос” (Витгенщайн 1953/1988: §133).

[2] Възползвам се от кореспондентната теория за истината, а по-специално семантичната теория за истината (която на практика е подобрена версия на кореспондентната теория). За по-подробен анализ и аргументация за различните теории за истината вж. Карагеоргиева 2013: VIII и IX (с. 136-173).

Библиография:

1. Витгенщайн, Л. (1921/1988). *Логико-философски трактат*. Във: Витгенщайн, Л. *Избрани съчинения*. С., НИ

2. Витгенщайн, Л. (1953/1988). *Философски изследвания*. Във: Витгенщайн, Л. *Избрани съчинения*. С., НИ

3. Карагеоргива, А. (2013). *Увод в съвременна теория на познанието*. С., „Проектория“

4. Министерски съвет. (2011). *Националната стратегия за развитие на научните изследвания 2020*. URL на Портал за обществени консултации: <http://www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=1692> (достъпен на 20-ти март, 2015г.)

5. Платон (1974). *Държавата.* С., НИ

6. Платон (1982). *Федон.* В: Платон (1982). *Диалози*. Том II. С., НИ, с. 337-417

7. Bird, Alexander, "Thomas Kuhn", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/fall2013/entries/thomas-kuhn/>.

8. Fetzer, James, "Carl Hempel", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/fall2014/entries/hempel/>.

9. Glanzberg, Michael, "Truth", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/fall2014/entries/truth/>.

10. Oberheim, Eric and Hoyningen-Huene, Paul, "The Incommensurability of Scientific Theories", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/spr2013/entries/incommensurability/>.

11. Tanney, Julia, "Gilbert Ryle", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2015 Edition), Edward N. Zalta (ed.), forthcoming URL = <http://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/ryle/>.

Поезията – игра на същност и функция

Валентин Славеев

бакалавър „Философия“

Поезията е словесно изкуство, неработещо с пространство, както и не зависещо от него. Поезията е не-визуално изкуство, което не може да се съзерцава, но словесно конституира свой свят. Този неин фикционален свят работи с реално съществуващия, доколкото може да черпи от него, но вземайки истинното от света, тя го модулира в собствен, като поставя правила за нова езикова игра, задължаваща човешкото да я играе.

Поезията не дава истинно знание, както твърди и Платон, но умее да подражава, както и да задава въпроси. Тя модулира света, като му придава особени черти. Работи със собствен механизъм, далеч от емпиричното, аналитичното и изобщо научното. Със статута си на изкуство, поезията е съвременна, духовно-художествена форма, различаваща се от всички други. В доклада под поетическо изкуство няма да се мисли Омировото описване на действията и постъпките на героите му, а Аристотеловата подражателна поезия. Поезията е социално изкуство с проблематична същност и важна функция за човешкото битие.

Не може да се даде финално мнение по позицията за това дали поезията дава истинно знание , тъй като трябва да се разгледа всяка една поетична творба по отделно и след това да и се дава оценъчен статут. Обективно погледнато, поезията не може да се сметне за коректна спрямо реално съществуващото. Ако всяка поетична творба се разглежда като напълно различна от всяка друга творба по отношение на всичко, което тя съдържа, то наистина става въпрос за напълно не тъждествени текстове, реферирaщи към различни неща, описващи различни неща, описвайки ги различно, използваща или не каквито и да било знаци. В такъв случай индукцията е невъзможна, тъй като общо знание за различни частни не би могло да се реализира, а още по-малко при толкова абстрактен обект на изследване.

Естетическото наслаждение обаче променя онтологическия статут на предметите, с които поезията си служи. Нашият прочит на този променен онтологично статут е само едно преживяване. Изграждането на самостоятелен свят от всяка поетична творба, с граници поставени от самата поезия, карат човешкото да преживява

само това, което поетичното е задало. В този ред на мисли, ако всяка творба има собствен свят, вътрешен на нашия, то ние влизаме в нейния свят, неизлизайки от нашия, тъй като излизайки от света на творбата, ние излизаме само от нея, озовавайки се обратно в нашия, без да сме го напускали. Тези умишлени повторения имат за цел да подчертаят, че влизайки в поетичния свят, ние не забравяме правилата на конструиране на реално съществуващия, както и имената на предметите, които поезията променя, изкривява, модулира, най-често чрез метафори или грешно приписани епитети. Но четейки я, наясно ориентирани от реалния свят, че всички тропи и фигури са некоректни, те все пак реферират към външния на поезията свят.

Разбира се, както Витгенщайн твърди: важно е да имаме ясна интерпретация какво всъщност означава нещо да се превърне в свят и в какво се състои характерът му на свят. „Един предмет обаче придобива статус на свят само в контекста на това особено отношение към света, което конструира естетическия опит.“[3] И тази уговорка или предпоставка не трябва да се пренебрегва, тъй като всеки аргумент не би бил валиден.

Фактът на случване на поезията не е от простите такива. В описания случай по-горе с двата свята, при този факт имаме три съставящи, двата свята (реалния и поетичния), както и отношението между тях. Темата на доклада се интересува само от едното съставящо във факта – отношението. За да разбира света на поетическото изкуство, съществуващият свят и всеки предмет, който поетическият свят включва, трябва да е ясно познаван. В този ред на мисли Ръсел твърди, че съществуващият свят се състои от множество предмети с множество свойства и отношения. Едно пълно описание на съществуващия свят би изисквало не само каталог на предметите, а също и споменаване на всичките им свойства и отношения. Ние би трябвало да познаваме не само този, онзи и някой друг предмет, а също кой е червен, кой жълт, кой преди кой е, кой е този между другите два и т. н.[4] Именно когато поезията използва един от тези предмети, който е познаван не само като наличен, а се знаят и неговите свойства и отношения, не би имало проблем, когато поезията му е придала други качества, характеристики, форма и т.н., това нейно твърдение да не се признае за истинно. Правилата на тази творба регламентират един възможен свят, който е само допуснат,

[3] Стефан Попов, „Витгенщайн: Аналитика на мистическото“ – „Естетиката и че нещо е“, стр. 223
[4] Сергей Герджиков, Константин Янакиев, „Философия на науката“ Бъртранд Ръсел – „Нашето знание за външния свят“ стр.59

тъй като се знае, че не е реално съществуващ. Но според картинната теория на Витгенщайн, езикът е смислен, само когато изобразява факт. Тоест отново не би трябвало да се срещне проблем в поетика, чиито предмети биха могли да се посочат в реалния свят, макар и с приписани различни характеристики или свойства, което води до истинността на поезията спрямо фактите. Допуска се, че има поезия, работеща с образи, които са само фикционални, което предполага само нейната неистинност, за разлика от горната. В употребата на езика също, щом има предициране на нещо, то предполага неговото познаване. Тоест само конкретен поетически текст, погледнат само езиково, подлежи на оценяването му като истинен и неистинен.

А колкото до естетическото преживяване на една творба, то е състояние на трансцендиране на обикновения начин на гледане на нещата, чиито онтологичен статус е различен от този, който познаваме, смята и Витгенщайн. Важното му изказване: „Чудото на изкуството е, че светът съществува. Че това, което е, е.“[5] С това той има предвид, че този акт на трансцендиране, като състояние на „извън“, всъщност конструира света като такъв и това е единственият естетически обект на наблюдение. От това се явява, че поезията само и единствено описва света като такъв, показва, че той е наличен, а тъй като го наблюдава като единен, тя му придава свои характеристики, които разбираме и ние. Това не означава, че поезията е теоретична позиция с неопровержими доказателства и теореми, а просто естетическа перспектива към света. Разбира се, излизането от поетическото или от естетическия възглед към света е деконструкция на една естетическа представа, тоест връщане към естествения начин на гледане, в което няма никакъв проблем. (Пример: „лъчите на слънцето от златни“ става просто светлина).

За да се разбере поетическото изкуство ни трябват предпоставките за него, а тъй като те не са налични, остава само въпросът за същността на поезията, тоест нейното онтологическо „какво“. В поетическа творба, която сама е поставила своите рамки, поставила е правила – било то за онтологичния статус на предметите си или действията и постъпките на героите, то такъв въпрос не би имал възможен отговор, тъй като въпросът за същността на поезията експлицира вече нейното съществуване на онтологическо равнище.

[5] Стефан Попов, „Витгенщайн: Аналитика на мистическото“ – „Естетиката и че нещо е“, стр. 225

Естествената наука, която се стреми към познаване на това „какъв е светът“, не се интересува от по-високото равнище, тоест от гледането на света по различен начин от обикновения. Става и ясно, че същото това „по-високо“ не се разкрива пред обикновеното, което е вглъбено в изучаване на собственото, но „по-високото“, а в случая поезията, запазва правото си да говори за обикновеното. („Бог не разкрива себе си в света. Тъй като питането за това какво е „по-високо“ не е насочено към нещата в света или към как светът е , то има отношение към онтологическия факт „че той е“[6]). Поетическото е онтологическо учудване за това, че светът е. Затова и поетическото остава „по-висок“ смисъл на това, че е обърнато към „че нещо е“, което казва Витгенщайн – може да предхожда логиката.

Всичко приведено дотук е с оглед на отношения на поезията към нещо друго. Умишлено се избягва въпросът за красивото и възвишеното, макар да е основна част от възприемане на поетическото изкуство. Но дискурсът не позволява навлизането в излишна полемика по въпроса за естетическия вкус, тъй като той е напълно неподложим на някакви обективни правила. Както е описано и по-горе, за възможния поетичен свят на всяка творба има субективен прочит, от което тръгва една линия на това – що е красивото, а за поезия трудно би могло да се използва понятието красиво, тъй като не спада към визуалните изкуства. И Кант твърди, че: „Тук е определящо чувството за субекта, а не някакво понятие за един обект е неговото определящо основание.“[7]

Проблемът, който докладът налага, няма за цел да разглежда красивото и възвишеното в поетическия текст или изкуство. Проблемът експлицира разбирането на текста, който е връзка между двата свята – реално съществуващият и поетичният такъв. Тоест какво и докъде субектът разбира от този референт.

Относно разбирането на тези референти на поезията, наречени в случая съдържание на творбата, (с уговорката, че под съдържание ни най-малко няма да се има предвид хегелианското „единство само в себе си“ на съдържанието). Тук става въпрос за разбиране на връзките, които поезията прави с реалното, без значение дали лирическият герой е слънце, дали има действие, дали се описва предмет и т.н. Ако слънцето е метафора за човек, който използва някакви описани предмети и е казано, че

[6] Стефан Попов, „Витгенщайн: Аналитика на мистическото“ – „Естетиката и че нещо е“, стр. 229
[7] Кант, „Критика на способността за съждение“ стр.111

ги огрява, точно това е обект на интерес за доклада - разбирането на възприемащия самата метафора, тоест същността на текста и, в частност, към какво се отнася тази метафора, тоест функцията на текста.

Разбирането от страна на читателя на определено нещо от съдържанието на текста е игра, която реферира към функцията на поезията, може да доведе до пълно сходство между фикционалния или метафоричния и по-общо поетичен свят, с този на реално съществуващото. Тоест ако в стих се каже, че е нощ и тя е тъмна, то няма никакво противоречие, че и в двата свята и в този на автора, както и в този на творбата, когато липсва светлина, поради настъпилата нощ е само и единствено нощ, няма проблем в разбирането от читателя. Тук се има предвид, че темата на текста е определяща за общото разбиране от четящите, но не и за техния естетически вкус, който никак не е в духа на общовалидността. Той е субективна природа на личностно преживяване.

Но по отношение на темата на един поетичен текст може да се гледа като на механизъм, изграден в рамките на творбата, като граници на въображаемото или на метафоричното, които задействат по-голяма част от четящата (поезия) аудитория.

Освен темата на един текст и това кой го чете, остава да се коментира и функцията на самия текст. Най-кратко, още в сформирането на общности, на над родово равнище, започва конфликт между индивида и общността, който моментално експлицира необходимостта от наличието на общовалидни духовни ценности и тип норми, които да пазят реда в общността. Такива обществени игри са художествени произведения от типа на „Илиада“, „Одисея“, „Песен за нибелунгите“ или добре познатия песенен цикъл за „Крали Марко“, говорещи за обществени идеали, достойни за пример и подражание. Всеки такъв текст служи както в полза на колективното „благо“, така и за формирането на така важната човешка култура, пазеща ценностите на духа. Но налице е проблемът, че не всяко добро за индивида е добро и за общността.

Последното въвежда още една от функционалните игри на поезията, а именно терапевтичната способност на поетическото изкуство. Четенето на поезия е лично преживяване, което човек, според субективния си естетически вкус избира като най-близко до личността си, приписва му красота и възвишеност, обозначаващи нищо друго, освен изпитваното удоволствие от четенето на поетичната творба. Сетивността на четящия е фокусирана във феномена на случващото се в стиховете, които понякога

са неговите проблеми или разбирания за реалния свят. Функцията на поезията в такъв аспект е измамно разбиране на отхвърления от обществото човек, описан по-горе. Творбата е нищо друго освен игра на заблуда за сетивата на човека, провокирани умишлено от автора на текста, чрез неговите способности за добро обличане в думи на дадени ситуации или предмети.

Поезията е част от култура, която има за цел да съхрани своите принципи и ценности, които са част от съществуването на общността. Продължаването на създаване на антологии, показва само, че играта на поезия продължава, а функцията й да „архивира“ ценности не е приключила с настъпването на модерността. Понятието „поезия“ се е използвало, до средата на XVIII век, за всички текстове, претендирали за статут на художествена литература.

Изобщо поезията, стояща между автор и читател, е индикатор за поток на информация, която обозначава проблематичното, реда, отношенията и ценностите. Освен играта на архив на културната човешка традиция, поезията и цялото изкуство изобщо, обича също да играе на провокатор на същата човешка култура. Било то, когато човешките ценности започват да убягват на обществото. Или изобщо ги проблематизира, с цел тяхното преосмисляне.

Библиография:

1. Стефан Попов, „Витгенщайн: Аналитика на мистическото“, „Естетиката и че нещо е“

2. Сергей Герджиков, Константин Янакиев, „Философия на науката“ Бъртранд Ръсел – „Нашето знание за външния свят“

3. Исак Паси, „Немска класическа естетика“

4. Димитър Зашев, „Естетически отклонения“

5. Хегел, „Естетика“ Том 2

6. Кант, „Критика на способността за съждение

Играта на свободния избор в биографията на Бодлер

Вихрен Митев

докторант „Философия“

Хората притежават несломим интерес към обясняване на личностния живот - да проследят неговите причини, развитие и краен резултат. Разбираме личността през отношението към света и околните й. Сартр нарича средата на личността нейна ситуация, отъждествявайки нейните проявления с условията, които я заобикалят. Според него ситуацията определя възможностите пред личността, както и нейното бъдещо развитие.

Такъв начин на изследване изисква херменевтичен подход, в който да бъдат отсети вярванията, ценностите и опитът на изследващия. Налага се възможно най-обективно изследване (като се има предвид, че като абсолютно то е невъзможно), което да не се съобразява с интуицията, впечатленията и логиката единствено на един изследващ. В изследователските общности тези проблеми донякъде са преодолени, съчетавайки изследванията на различни поколения и националности, базирани на трезвеността и аналитичното мислене.

В поведението спрямо другите се оформя личностният характер. Налагат се социални норми, които подчиняват или отхвърлят индивиди от семейството, групата, общността, обществото, културата, политиката и цивилизацията (всички социални репрезентации). Всички тези ситуации помагат за оформянето на мнение както спрямо личността от страна на другите, така и от нейна страна спрямо останалите. Личността се диференцира, изграждайки се по относително уникален начин. Социалната и културна психоложка Хейзъл Маркъс от Станфордския университет определя хората преди всичко като *ковък материал*, податливи на външно влияние и най-вече адаптивни към социалния контекст, в който се намират. Но също така съществуват вътрешни сили в личността, които противодействат на целия този външен натиск. Именно те представляват по-голям интерес за нас с оглед на едно бъдещо по-мащабно изследване, което ще има за цел обясняването на личности, отстояващи автентичното

си поведение, в резултат на свободната им воля. Личности, които резонират с общоразпространените обществени стереотипи. В такива примери виждаме способността им да развиват или променят ситуацията, в която се намират. При тяхното разглеждане на преден план изплуват понятия като ген (еволюционна психология, социална невронаука), талант, свобода, воля, лична история. Всичко това предизвиква изследователя да отправи погледа си към конкретни примери и да проследи техните автобиографии и биографии. Подобно на Хайдегеровите разбирания следва да се разгледа тяхната екзистенция във всекидневна среда, за да се проследи в кои точки тя започва да контрастира значително на фона на средноватата масовост. Най-голям интерес представляват връзките между личността и семейството, най-близките, авторитетите и обикновените хора. С което достигаме до базисните въпроси: Какви са социалните им светове? Как техните разбирания за света влияят на поведението им и какво е то? Какви влияния са претърпели? С какво се различават от фоновата си среда и какво е отношението им към миналото и бъдещето?

С оглед на уникалното им съществуване определянето на поведението им като правилно или неправилно е напълно немислимо. Единственият въпрос, по който може да има съгласие, е следният – от древното минало на човечеството до неговата най-съвременна постмодерна осъзнатост винаги са съществували изключителни и забележителни личности, чийто живот можем да наречем необикновен и различен в сравнение с този на всички останали. Такива хора имат изключителен принос в творчеството, сферата на мисълта, историята, литературата, политиката и хуманизма. В днешно време това се случва и в технологиите, които преобразиха всекидневието ни. Имената на такива личности се споменават и днес като примери за подражание. За тях се пишат книги и се правят изследвания. От идеите им започват идеологически движения. Но под постиженията на техния гений се спотайват екзистенциалните измерения, които провокират творчеството им - следствие на автентичната ситуация, в която са се намирали. За целите на нашето изследване ще разгледаме като пример живота на една от тези личности.

Основният въпрос, който Сартр задава по отношение на живота на Шарл Бодлер, е дали той го е заслужил по някакъв начин. Едва шестгодишен, Бодлер остава без баща. Загубата на единия от родителите в ранното му детство го кара безкрайно да се страхува от самотата. От една страна, му се иска да избяга възможно най-далеч и непрекъснато да сменя мястото си на пребиваване, но от друга, успява да осъществи

едно единствено пътуване, което му причинява огромен дискомфорт. Отношението към майка си сам описва като към *идол и другар*. Но и този остров на спасение му е отнет – майка му се омъжва повторно, а той е даден в пансион. В по-късна възраст сам разказва за побоите, сбиванията с учителите и тежките състояния на меланхолия, съпътствали детството му. Всичко, което му е било близко, си е отишло без негово съгласие. Така още в началото на оформянето на своята личност той остава напълно сам, отчужден от естествената си среда.

Досегашният му живот се е оттеглил като отлив и го е оставил сам, на сухо, загубил смисъла на съществуването си; той (Бодлер) открива със срам, че е сам, че животът му е даден напразно[8].

В неговия живот е решено – дори в обкръжението на връстниците си Бодлер опознава самотната си участ, която ще възприеме за своя окончателна съдба. Така той е принуден да направи първия си избор, той избира да остане сам, докрай. Изоставен и отхвърлен, приема отчуждението и от самия себе си. Шарл Бодлер се самопревръща в обект на постоянно наблюдение. Той привижда образа си навсякъде и се отразява във всичко. Отношението му към света се отличава от това на всички останали, на нормалните. Отношението му към него самия не успява да намери неговата същност, която се изплъзва и приема противоположни форми на тези, в които е била намирана. В най-ранна възраст Бодлер вече е отегчен от живота. Ако можем условно да разделим живота на действен (vita activa) и съзерцателен (vita contemplativa), то Бодлер избира позицията на страничен наблюдател. *Унижен, озлобен и горд*, Бодлер сам споделя за зараждащото се у него усещане за ненужност.

От съвсем ранна детска възраст авторът на *Фанфарло, Цветя на злото и Изкуственият рай* (както и на други произведения) е подтикнат към разсъждение. Той е бил заставен да си обясни защо животът му се случва тъкмо по такъв начин, а както добре знаем, разсъждаващият лесно би привидял абсурда във всяко начинание.

Животът – пише Бодлер – има само едно очарование: очарованието на Играта[9].

[8] Сартр (1994), *Бодлер*; Превод: Лилия Сталева; София; изд. ЛИК, с. 7.
[9] Пак там, с. 16.

Във всяка игра има победители и победени. За Бодлер обаче е безразлично в коя от двете категории ще попадне. За себе си пише:

> ...чувствам неизмеримо обезсърчение, непоносимо усещане на усамотение... пълна липса на желания, невъзможност да намеря някакво развлечение[10].

Дори във вълненията си той е способен да прозре безсмислеността на подобна афектираност. Единствената му утеха произтича от творческите му импулси, които имат за цел да облекчат, макар и временно, тежкото му бреме. Но те са по-скоро *внезапни изблици на неравни интервали*, чиято цел е да залъжат моментното му състояние и апатичност. Като спонтанни, те бързо се уталожват и отминават под тежестта на абсурда, в който той съзира влечение към безкрая. Това влечение често бърка пътя и се отклонява към пороците. Бодлер го определя като „неудовлетворение", разбирано от философите днес като трансцеденталност. Все пак творчеството за Бодлер е временна утеха, смисъл. Единствено уважаваните от него личности са тези на свещеника, воина и поета. В тях е заложена стихията на двуполюсните стремежи към създаване и разрушаване. Това не са професии, а призвания, които стоят извън детерминираността на принципите. Тези хора са творците на утрешния ден.

В годините, в които живее Шарл Бодлер (1821 – 1867), градът (Париж) постепенно се е превърнал в сцена, на която всеки намиращ се в обществото трябва да се сътвори, за да изпъкне на фона на многолюдието.

> Големият град е отражение на бездната: човешката свобода[11].

Мадам Бовари на Флобер ясно ни показва промяната, която претърпява модерният град. Привнесеното разнообразие във всяка негова сфера, от една страна, осигурява възможността за свободното реализиране на индивида, но от друга, поражда нихилизъм

[10] Пак там.
[11] Пак там, с. 26.

и упражнява натиск върху тези, които не съумяват да надскочат общоприетото мнение. Благодарение на католическото си и буржоазно възпитание Бодлер е добре осведомен за порядките на новото общество, но често е измъчван от угризения на съвестта, които не са безпочвени, защото възпитанието му остава именно такова – външно наложени норми на поведение, които той трябва да спазва. Неговият морал не е всеобщият морал и затова на Бодлер често се налага съзнателно да се възпира от прищевките на характера си. Сам се стреми към трезвеност и целомъдреност.

Ала лишен от доброта от ранна детска възраст, в по-късен етап от живота си Бодлер е вече свикнал не с трезвия поглед на разсъдъка, а със замъгления от опиумен дим и алкохолни пари начин на живот. За такъв живот истинската добродетел е неестествена. Въпреки че той не отрича нравствените принципи, никога не ги и следва. Постоянното взаимно опосредстване на доброто и злото го тласкат напред и му дават повод за творчество. Вече е късно, завинаги е прогонен от рая. Лишен от стожер, от истински хуманно отношение, успява да контактува единствено с най-маргинализираните фигури на модерния град. Вече е сигурно, че човек като него не би могъл да създаде нормална връзка с когото и да било. Въпреки всичко това не намразва родителите си. Страничен ефект на неговата ситуация обаче е отношението му към следващите попечители, които законът му отрежда. От всички тях той търси съвет и разчита на издръжка. Това принизено положение никога не ще се промени и не би му позволило да се издигне до тяхното ниво. Но то е положение, което е следствие на свободен избор.

Тази негова позиция е напълно разбираема. Веднъж поставен в незавидна ситуация, Бодлер прави всичко да изглежда така, сякаш е направено от него. Прави всичко възможно, за да можем накрая да кажем, че човек като него е заслужил настоящето си заради ранното си детство. Опитва се да превърне следствието в причина. С действията си се приближава до тези, които не биха заслужавали обичта на родителите си. Сартр пише в своя анализ –

> Той иска сам да се е създал такъв, какъвто е... Човек се притежава само ако се създаде, а ако се създаде, той се изплъзва... Ала ако си нещо в света, ти загубваш творческата си свобода, която е основана на *присвояването*. Освен това Бодлер, който има усет и вкус към свободата, се е уплашил от нея, когато е слязъл в

селенията на съзнанието си. Той е видял, че тя неизбежно води към абсолютната самота и към пълната отговорност. Той се стреми да избяга от тревогата на самотния човек, който знае, че е отговорен безапелационно за света, за Доброто и Злото. Той иска да бъде свободен, безспорно, но свободен в рамките на напълно завършена вселена. Както е успял да си извоюва узаконена самота с придружители, също така се опитва да си осигури свобода с ограничена отговорност. Той естествено иска да бъде сам себе си, но такъв, какъвто другите го виждат[12].

След тези редове придобиваме вярната перспектива, от която да разбираме неговия живот. Бодлер страни от нормалното, именно защото то е нормално. Неговото *аморално безразличие* взема отношение относно неговите действия, но когато пише, в творчеството му нравствените наставления са ясно откроени. Те са му необходими, за да го ориентират в постоянната игра на Доброто и Злото. Която и от двете страни да заеме, той се чувства творец на своя живот. Тъкмо тук се крие и проблемът в отношенията му с другите – за да бъде с някой друг, той трябва да се разкрие и пренесе извън себе си, а един творец, по собствените му думи, никога не напуска себе си.

Бодлер е избрал този живот, но по начин, в който не можем да различим самия акт на избиране и неговата съдба. Той е станал прозрачен сам за себе си и не би могъл да се разбере напълно. За пред другите представя грозна многоликост, приписвайки си срамни и смешни недостатъци. И те му вярват, докато той се забавлява. Дори с приятелите си се държи

...церемониално и ледено учтиво, защото се налага да убие без остатък зародишите на толкова симпатии, живителните излъчвания, които се опитват да минат от тях към него[13].

[12] Пак там, с. 43.
[13] Пак там, с. 80.

Бодлер търси всеобщото отвращение, за да намери самотата. В ексцентричното му поведение се прокрадват елементи на самонаказание и липсата на каквато и да било радост. Сякаш го е страх да изпита щастие. От писмо до неговия близък приятел Анселм научаваме за решението му да се самоубие. Не се самоубива. Оставен като малък в тъмната пропаст на несигурността и самотата, той решава вместо да се изкачва нагоре и да срещне светлите лъчи на добротата, да тръгне надолу към бездната на неговия психически живот. Обявява щастието за повърхностно състояние, породено от прекалено лесното задоволяване (най-вече на немислещите). Всичко казано дотук ни сочи само едно – Бодлер е избрал да страда.

> В тази игра на „който губи, печели", победеният, в *качеството си на победен*, печели победата[14].

Горд и злопаметен (а и трудно би бил друг), непрекъснато търси своето място. Средата, която е противопоставена на природата, е градът - умъртвена природа, в която властват обществените норми. В живата природа човек би се страхувал, ако остане сам, но в средата, която си е създал за свой уют, това е невъзможно. Именно в тези граници по времето, когато живее Бодлер, следва да се изгражда всяко съществуване. На безкрайното природно очарование е противопоставил силата на фантазията си. За да му се хареса нещо, то трябва да е опосредено и да гъделичка въображението му. В този дух пише, че е обичал майка си заради нейната елегантност. В градската самота той намира уединение, гледната точка, от която да мрази всичко нормално – онова, което му е било завинаги отнето.

> Той не може да понася в бащинството континуитета между родител и потомци, континуитет, при който първият, компрометиран от последните, продължава да живее в тях невзрачно и унизено. Биологичната вечност му се струва непоносима.

[14] Пак там, с. 66.

Редкият човек отнася в гроба тайната за своето фабрикуване. Той държи да бъде абсолютно стерилен, това е единственият начин да стане ценен[15].

Бодлер е белязан от самотата завинаги. Подобно на творчеството си, влеченията му към жените са мимолетни. Силната страст, в която той се кълне, не продължава по-дълго от три месеца. В момента, в който усети близост и трайна компания, се отдръпва към това, което е приел за свое естествено състояние. Дори често нарочно избира да бъде с жени, които са грозни, мръсни, с перука. Отношенията му с тъмнокожата Жана Дювал (позната ни от картина на Едуард Мане) се запазват почти до края на живота му.

Осигурява си дистанция спрямо другите и с облеклото, което носи. Постоянните грижи за външния вид му дават допълнителни глътки въздух. Занимават вниманието му. Според Сартр дендизмът, до който е достигнал Бодлер, е детска игра за възрастни. Иска да се контролира и схване така, както обхваща детайлите на външния си вид. Нещо повече, дендизмът у Бодлер е превърнат в култ, пазещ неговата тайна. Сартр го определя като упражняване на постоянно самоубийство. Всяка живост и спонтанност, случайност и чудатост са станали заложник на блестящия външен вид, който заслепява околните, отклонявайки погледите им от самия него. Свръх всичко това, последното бижу, което слага на изящното си облекло, е някой познат или приятел, който да поема част от напрежението при общуването с другите. Друга техника, която си е изработил, за да го предпазва, е пускането на неверни слухове за себе си. Тук стремежът му да се сътвори по уникален начин проличава още веднъж. В своята екстравагантност той е единствен (единствено е онова „което никога няма да видите два пъти").

Макар и да обича тълпите, той е стеснителен. С добрата си хигиена той отмива всичко предишно - най-вече долните преживявания и порочните залитания. Както се отнася към тялото си – мие го, облича го, гримира го и го украсява - така се отнася и към чувствата си. Още веднъж, както другите не успяват да се докоснат истински до него, така и той пази дистанция от същността си. Сам пише:

Един кораб, заседнал на полюса

[15] Пак там, с. 72.

като в кристален капан,

търси съдбоносния пролив

през който е попаднал в този зандан...[16]

Обръщайки се назад към своето минало, Бодлер бяга от него. Той иска да види предначертаността на своя живот и да я последва. По този начин разкрива бъдещето си. В настоящето миналото му се е превърнало в несвобода. Освен забежките и външния му вид, произтичащи от странността на характера му, друга свобода той няма. Вглеждайки се в своето минало, той успява частично да се притежава, но дори времето, в което живее, го дърпа напред и го принуждава да се движи. Още в ранно детство, лишен от любовта на родителите си, животът му е пропит с абсурдност и нихилизъм. Като естествена последица от начина му на живот Бодлер се разболява неизлечимо, с което слага финалния щрих на трагичното си съществуване.

Отричането на сегашното проличава ясно в обезсмъртеното му творчеството. За нас като изследователи - именно в него са авторовата уникалност, свобода и вечност. Свободният избор, който е направил още в ранното си детство, се е превърнал в негова съдба. Така, в разглеждането на автентичното му съществуване, откриваме отговори на повечето от въпросите, които поставихме в началото. В изграждането на личността му развиваме разбиране за избора като за един от фундаменталните модуси на неговата екзистенция. Вследствие на изборите, които Бодлер прави, се разкриват отношенията на аза към самия себе си и към другите – себе си разбира като котва, хвърлена отдавна в миналото, противодействаща сила, която задържа кораба в настоящето на студения и самотен полюс на съществуване. Отношенията към другите е като към възможни пробойни, от които може да нахлуе вода, която да потопи този кораб. Отношението на аза към света е изцяло разположено в градската среда и обществения живот.

Чрез разкриването на детайлите в личността на Бодлер успяваме да сглобим частично завършен образ, който ни показва неговите рефлексии по отношение на миналото, настоящето, бъдещето, социалната му среда и творческите му импулси. Това е обрисуването на ситуацията на неговото съществуване, която сме избрали да

[16] Пак там, с. 112.

разглеждаме като автентично проявление на личността и която ще ни послужи като основа за сравнение при разглеждането на следващи примери.

Библиография:

Сартр (1994), *Бодлер*; Превод: Лилия Сталева; София; изд. ЛИК.

Сартр (1996), *Думите*; Превод: Мария Коева; София; ИК Фама

, Полипринт ЕАД - Враца.

Chapter 1 of Myers, D. G. (2012), *Social Psychology* (11th ed.); New York: McGraw-Hill.

Conner Snibbe, A. & Markus, H. R. (2005), *You Can't Always Get What You Want: Social Class, Agency and Choice*. *Journal of Personality and Social Psychology*; 88(4), 703 - 720.

Хайдегер, М. (2005), *Битие и време*; Превод: Димитър Зашев; София; Академично издателство „Марин Дринов“

„Играта“ като начин за проявяване на възможностите на личността

Даниел Троев

бакалавър „Психология“

I. Възможностите на личността

В човешката история са записани много случаи на хора, които успяват да преодолеят обстоятелствата, проявявайки различни възможности. В ежедневието си човек също става свидетел на такива подвизи, свързани с преодоляването на трудности и решаването на проблеми. В тези случаи се прекланяме пред силата на човешкия дух да процъфтява в най-различни условия и да проявява различни сили и способности. От тях разбираме за възможностите за развитие и адаптация, присъщи на хората. Благодарение на своята психика, хората не просто реагират на средата и нейните условия, а могат да ги осмислят и да направят избор как да откликнат. Там, където животното реагира по инстинкт, човек взима предвид редица фактори – вътрешни, външни, минало, бъдеще и т.н. Опитвайки се да бъдат разбрани, понякога се казва, че тези хора са имали необикновени сили, друг път се споменава думата чудо, а понякога резултатите се отдават на късмета.

Много изследвания трябва да се направят, за да се очертаят границите на човешкия потенциал. Принос към изследването на възможностите на личността за хармонично развитие има българският учен професор Георги Лозанов. В своите изследвания в контекста на създадената от него наука Сугестология, той показва наличието на генетично заложени, но непроявени възможности у хората и способността за многократно повишаване на техните умения. В неговите експерименти и в неговата обучителна методика хората проявяват свръхпамет – например запаметяването на 1000 думи на френски език за един ден, и свръхкреативност – повишаване на желанието за творчество в различни области. В психотерапевтичната си практика Лозанов показва способността на организма като психофизиологично единство да преодолява редица проблеми като язви, кожни проблеми, алергии и други психически и психосоматични заболявания (Лозанов, 1971).

II. Обществена сугестивна норма

Изследвайки причините за сравнително рядкото проявяване на възможностите на личността, той открива, че една от тях е обществената сугестивна норма. Определя я като системата от убеждения, които се изповядват от хората, и които в някои случаи действат ограничаващо на личността. Например нагласата, че човек не може да направи нещо или убеждението, че дадени проблеми не могат да бъдат решени. Ето как описва Георги Лозанов последствията от този феномен: „Изпаднали в сугестивния плен на многобройните обществени сугестивни норми, ние най-често дори и не предприемаме нищо, което да им противоречи. Ние не вярваме, че е възможно да запаметяваме повече и по-трайно, да ускорим нашето креативно развитие, да увеличим себеконтрола както над психическите, така и над физиологичните функции. Обществената сугестивна норма ни учи и заплашва, че това е невъзможно“ (Лозанов, 2005).

III. Нагласата на личността

Тази обществена сугестивна норма се превръща в част от личностните нагласи и убеждения. Тогава те могат да ограничат проявяването на възможността за справяне с обстоятелствата или да провокират поведение, поддържащо или задълбочаващо проблемите. В тази област на изследване основен принос има унгарският психолог Узнадзе със своите изследвания върху “установката”. На български терминът “установка” може да се преведе най-точно като нагласа. Под нагласа се разбира готовността на индивида за извършването на дадена дейност. Тя е основен механизъм за регулацията на поведението на човека, определяща посоката и избирателната му активност и се описва като цялостно, недиференцирано и безсъзнателно състояние. Нагласата, целесъобразно и в съответствие със структурата и съдържанието на дадена ситуация, насочва процесите на съзнанието и актовете на поведението (Михайлов, 2015). Тя не е единичен психически феномен, а нещо общо, определящо цялото състояние на индивида и предшества съзнателните психически процеси.

За пример може да послужи класическият опит на школата на Д. Узнадзе с тежести. Ако в едната ръка на изследваното лице се даде по-тежка, а в другата по-лека топка, а след това се дадат две еднакво тежки топки, то най-често в ръката, която преди е държала по-леката топка, ще усети по-голяма тежест. Този експеримент показва, че чрез неосъзнатата нагласа се задействат различни телесни процеси, които предопределят реакцията на организма, въпреки обективната действителност и факта,

че подобна реакция не е необходима. Като мотивираща и мобилизираща сила, нагласата активира биохимични и физиологични процеси, които в по-голямата си част не включват волевия контрол и остават несъзнателни. Част от тези процеси могат да са промяна в кръвното налягане, сърцебиене, учестено дишане, стресова реакция или определени усещания.

IV. Самосбъдващото се пророчество и ефектът Пигмалион

Изследванията показват, че от своя страна нагласите участват и във формирането на други феномени. Посоченият експеримент за действието на неосъзнатата нагласа е подобен на т.н. самосбъдващо се пророчество. За разлика от нагласата, която е разгледана в контекста на реакцията, която се провокира в личността, самосбъдващото се пророчество показва промяната в средата, която може да настъпи в следствие от дадена нагласа. Самосбъдващото се пророчество е всяко положително или отрицателно очакване относно дадени обстоятелства, събития или хора, което може да повлияе поведението на субекта спрямо тях по начин, който довежда до сбъдване на очакванията. Например работодател, който очаква персонала да бъде нелоялен, вероятно ще се държи с тях по начин, който ще предизвика очакваното поведение.

Ефектът на Пигмалион също показва, че отношението, което се проявява към другите хора, провокира съответно поведение, водещо до даден резултат. Ефектът на Пигмалион е вид самосбъдващото се пророчество, изследвано в процеса на преподаване. Изследванията показват, че нагласата на учителя за това колко са способни учениците му, повлиява тяхното представяне. Учители, които очакват високи резултати от учениците си, предизвикват действителни резултати и по-високото им представяне (Wilhelm, 2014).

Самосбъдващото се пророчество показва, че ако човек има нагласата и очакванията, че не може да се справи с даден проблем или че няма непроявени възможности, то това ще се потвърди. Дори без да осъзнава, той ще предприеме такива действия, които ще доведат до очаквания резултат.

V. Заучените ограничения

Разгледаните процеси могат да причинят психологически проблеми. Нагласите и убежденията за неспособността за справяне с дадена ситуация могат да доведат до възпрепятстване на нейното преодоляване и липсата на промяна. Тези ограничаващи

нагласи и убеждения са свързани с представата за наличните възможности на личността, способностите й за справяне и наличните ресурси в средата. За да може да се преодоляват трудностите на хората, у тях трябва да бъдат провокирани нови разбирания и промяна на настоящите модели на мислене и поведение, поддържащи проблема и възпрепятстващи промяната.

В своите изследвания психотерапевтите Милтън Ериксон и Ернст Роси описват, че проблемите възникват:

1) поради възприетата гледна точка и оценката за ситуацията, дадена от хората, и невъзможността да се достигнат нови разбирания и варианти на действие
2) когато хората не позволяват естествено променящите се обстоятелства в живота да прекъснат техните остарели и вече неподходящи модели на мислене и на поведение, така че нови решения и нагласи да се появят (Erickson, Rossi, 1979).

Според Ернст Роси до успешното преодоляване на различните проблеми води предизвикването на моменти на отслабване на убежденията и нагласите, за да може по-цялостно да се възприеме ситуацията. В тези моменти се активират центрове в мозъка, отвъд полето на съзнанието, които отговарят за нагласите и за важни физиологични процеси. Отвъд полето на съзнанието или в т.н. подсъзнание, или парасъзнание, се случват многобройни несъзнавани форми на асоцииране, кодиране и символизиране, които имат информационен, алгоритмичен и препрограмиращ ефект върху личността (Лозанов, 2005).

За справяне с проблемите е от значение:

1) да се отслабят текущите съзнавани и несъзнавани убеждения и нагласи

2) да се провокира преразглеждане на текущите отношения, нагласи, модели на мислене и на поведение.

Целта е достигането до нови модели на мислене и на поведение, както и провокирането на нови нагласи. По този начин се благоприятстват освобождаването на личностните възможности и се повишава капацитета за хармоничното развитие. Описаният процес представя терапевтичен начин за преодоляване на ограниченията и освобождаване на възможностите на личността.

VI. Неврологична и биохимична основа на възможностите на личността

Новите нагласи и модели на мислене и на поведение водят до промяна в неврологията и биохимията на организма. Тези промени затвърждават интегрирането на благоприятстващите хармоничното развитие и освобождаването на възможностите фактори.

Изследванията на невролозите откриват, че ежедневно човек преминава през процес, в който мозъкът и неговите невронни мрежи могат се изменят и да образуват нови връзки. Този процес е наречен невропластичност. Невропластичността може да бъде стимулирана от ново, изненадващо или неочаквано поведение и преживяване. Чрез това преживяване се включват „activity-dependent" гени, важни за произвеждането на протеини, които влияят на мозъчната структура. Задейства се развитието и трансформацията на синаптичните връзки между невроните. Процесът продължава и води до пресинаптична мултификация и премоделиране, което създава нови невронни мрежи.

В невронните мрежи в мозъка е кодирана информацията за моделите на мислене и поведение. Също така невроните провокират биохимични процеси, отразяващи се на състоянието на целия организъм. Чрез промяната на неврологията и биохимията, вследствие на достигнатите новости, се утвърждава проявяването на възможностите на личността в дългосрочен план. Изследванията показват, че от четири седмици до четири месеца отнема стабилизирането на новите невронни мрежи, кодиращи и изграждащи паметта за новите връзки и тяхното съдържание (Rossi, 2008).

VII. Множествената личност

Описаните терапевтични процеси, както и процеса невропластичност, показват гъвкавостта на човешкия организъм. Тази гъвкавост и адаптивност се подкрепят и от изследванията на професор Георги Лозанов върху феномена „множествена личност“. Този феномен показва как „промените във физическите дейности водят до разнообразни промени в цялата личност, в това число във функциите на тялото и мозъка. Например дадена емоция или мисъл автоматично променя сърдечния ритъм, кръвното налягане, ритъма на дишане, метаболизма и много други функции на тялото. Освен това променя и динамиката на мозъчната дейност“ (Лозанов, 2005).

Според своите мисли, действия и различните ситуации в ежедневието си, човек преминава от една личност в друга. На всяка от тези личностни отговаря различно психофизиологично състояние. За да може човек да стимулира разгръщането на своите възможности, той трябва да предизвика появата на личността с подходящото психофизиологично състояние.

Феноменът „множествена личност“, процесът невропластичност и описаните процеси на преодоляване на заучените ограничения показват възможностите на хората. За да се провокира разгръщането на тези възможности, трябва да се възприеме метод за успешното фасилитиране на описаните процеси.

VIII. Играта като начин за проявяване възможностите на личността

Ефективен и приятен начин за отключване възможностите на личността е играта. Тя е средство, което човек с радост и желание би използвал. Присъства от хилядолетия в човешката история и е присъща и на някои животни. Хората от ранна детска възраст проявяват в поведението си някои от елементите на играта.

За да се разбере съдържанието на понятието игра и какво точно представлява тя, е полезно да се разгледат ключовите й характеристики. Въпреки че играта е най-различна като дейност, всяка игра има някой от следните аспекти:
1) играта е самоизбрана и самонасочвана, самоорганизирана дейност;
2) играта е дейност, в която процесът е по-важен от целта;
3) играта има структура и правила, произлизащи от желанията и умовете на играчите;
4) играта е въображаема, небуквална и ментално отделена от „истинския“ и „сериозния“ живот;

5) играта провокира активна и внимателна нагласа, без стрес и напрежение (Gray, 2008).

От изброените характеристики става ясно, че играта е сложен феномен. Двама души могат да извършват една и съща дейност, но за единия тя може да представлява игра, а за другия - работа. Различното в тази ситуация е нагласата на хората. Както споменахме, нагласата е цялостното предразположение на личността, което мобилизира определени психофизиологични процеси.

В контекста на играта игровата нагласа е тази, която вътрешно мотивира човек за дадено действие, ангажира го повече с процеса, отколкото с резултата. В нея присъства усещането, че се извършва нещо различно от „истинския“ и „сериозния“ живот и човек се преживява като фокусиран, но не и напрегнат. Игровата нагласа предразполага към игрови действия. Те могат да са най-различни по рода си. Общото между тях е, че вниманието е върху самото действие, заради позитивните усещания и емоции, които провокират у личността. Участието на въображението и несериозния характер на игровото поведение, на игровата нагласа и като цяло на играта, може да доведе до проявяване на спонтанност и гъвкавост. Те провокират нов начин на мислене и на поведение. Това от своя страна помага за отслабването на ограничаващите личностни нагласи и достигането до по-полезни и адаптивни такива. Също несериозния характер на играта лесно преодолява убежденията на личността за това какви са възможностите й за справяне с даден проблем.

Според психотерапевтът Уиникът, „именно играта е универсална… играенето подпомага растежа, а следователно и здравето, води до групови взаимоотношения … играта е преживяване – винаги творческо преживяване във времепространствения континуум и основна форма на живеенето“ (Уиникът, 1999).

Като творческо преживяване тя стимулира и креативността. Креативността е умението за преодоляване на традиционните идеи, правила, модели, взаимоотношения и т.н. и достигането до нови значими идеи, форми, методи, интерпретации и т.н. Като такова умение креативността е и в основата на решаването на проблеми.

От описаните характеристики на играта става ясно, че тя включва ангажираност и фокусираност, но без напрежение и стрес. Също така тя поражда вътрешна мотивация, повишава чувството за контрол, провокира креативността и въображението. Тези процеси водят до проявяването на възможностите на личността. Играта стимулира и нови и нестандартни преживявания. По този начин се предизвиква процеса невропластичност.

IX. **Позитивните емоции**

Играта е една от дейностите, които провокират най-много позитивни емоции у хората. По време на игра се изпитва радост, стимулират се приятни чувства и се преживява интензивно позитивно състояние. Това води до повишено внимание,

гъвкавост и покачване на когнитивните способности – ресурси нужни за справянето с различни проблеми.

Проведените от психолога Барбара Фредриксън изследвания показват, че „функцията на положителните емоции, формирани в дългогодишен процес на естествен подбор, е да изграждат ресурсите на индивида за оцеляване. Начините, по които тази надграждаща функция се постига, са чрез моментално разширяване обсега на вниманието, създавайки форма на съзнанието на индивида, което включва по-голяма възможност на мислене, действане и възприемане (Fredrickson, 2005). Тази разширена мисловна нагласа позволява откривателството – откриването на ново познание, нови възможности, нови умения. Също така положителните емоции повишават когнитивните способности като по-цялостното процедиране на информацията и гъвкавостта на вниманието.

Изследванията показват също така, че хората, които изпитват и изразяват положителни емоции по-често от останалите, са психологически по-устойчиви, имат повече ресурси, социално свързани са и е по-вероятно да функционират на оптимални нива.

Позитивните емоции провокират по-обективни, любопитни и оптимистични модели на мислене и повече спонтанно и енергично поведение. Тези тенденции в мисленето и поведението увеличават шансовете хората да открият позитивно значение и смисъл в бъдещите си ситуации. В последствие тези ситуации ще провокират нови позитивни емоции. Това води до понижени нива на стрес, повишена емоционална балансираност и психологическата устойчивост.

Чрез играта, игровата нагласа и игровото поведение, се предизвикват позитивни емоции. Благодарение на тях може да се излезе от нагласите и моделите на мислене и поведение, съставящи проблема. В тези игрови моменти повишените когнитивни способности надхвърлят предишните разбирания и може да се достигнат нови полезни идеи. Позитивните емоции стимулират процес на развитие в организма. В мозъка стартира преорганизиране на информацията и на невронните мрежи, търсят се нови варианти за кодиране и пренареждане. Тези процеси могат да благоприятстват освобождаването на човешките възможности.

X. Състоянието „поток“

Играта може да предизвиква състоянието „поток“ (flow). Негов автор е позитивният психолог Михай Чиксентмихайи. Той го определя като „оптимално преживяване“. Първоначално това състояние е изследвано при творческите личности в моменти, когато са погълнати от своята работа и забравят за умората и физиологичните си нужди. В последствие се открива, че това състояние е присъщо на всички хора.

Ключовите характеристики на състоянието „поток“ са:

1) интензивност и концентрираност върху това, което се извършва в момента;
2) сливането на мислене и действие, на внимание и активност;
3) чувството, че човек контролира ситуацията и че може да отреагира адекватно на нейните нужди.
4) загуба на представата за себе си и социалното обкръжение;
5) нарушаване на възприятието за времето (загуба на представата за времето);
6) преживяване на дейността като вътрешно възнаграждаваща, при която целта е само оправдание за процеса (Csikszentmihalyi, 2000).

Някои от характеристиките на състоянието „поток“ съвпадат с тези на играта. Когато е в състоянието на „поток“, човек проявява пълния си капацитет. Състоянието поток е модел на оптимално състояние на личността. Проявата му е сходна, както по време на работа, така и по време на игра. Това може да се обясни с погълнатостта от дейността и важността на субективното усещане и нагласа.

Необходимите условия за провокиране на състоянието поток включват:
1) възприети предизвикателства или възможности за действие, които съответстват на наличните умения (хората преживяват способност да се справят с дейността).
2) ясни, постижими цели, с постоянна обратна връзка докъде в процеса са стигнали (каква част от процеса е извършена).

Субективните предизвикателства и умения, а не обективните такива, са това, което определя и повлиява качеството на преживяването. „Поток“ може да се случи почти при всяка дейност.

Според Чиксентмихайи има определени умения, които помагат за провокирането на състоянието поток, а и като цяло радостта в живота. Това са

любопитството, интересът към живота, постоянството и ниската себецентричност. Изброените неща съвпадат и със следствията от играта. Използването на принципите на състоянието „поток“ в ежедневното справяне с проблеми позволява фокусирането върху развиване на интересите и способностите на личността. Разбирането за състоянието „поток“ дава допълнителна информация как да се стимулира развитието на уменията и повишаването на увереността. Тези процеси са част от преживяването „поток“ и чрез тях се провокират възможностите на личността и личностен растеж. Също така тези принципи помагат за преорганизирането на ежедневните дейности и превръщането им в по-привлекателни и смислени, като по този начин се улеснява процеса на промяна.

Докато състоянието „поток“ и играта се определят като различни понятия – състоянието на поток като оптимално преживяване, а играта като вътрешно мотивирана, свободно избрана и фокусирана дейност – има преплитане между тях. „Дефинициите и на двете правят съотнасяне към фокусираността, мотивацията и свободата от външните обстоятелства. Наблюдаваното преплитане между двете дава насоки, че ползите от състоянието „поток“ може да се дължат на играта“ (Pavlas, 2010).

XI. **Обобщение**

Хората имат много възможности – за справяне с проблеми, за хармонично развитие, за преодоляване на обстоятелствата и достигане до оптимални преживявания в ежедневието, изпълнени с радост и удовлетворение.

Понякога нещата, които пречат тези възможности да бъдат проявени и използвани, са възприетите от нас нагласи и убеждения. Те могат да ограничат възможностите ни. Убежденията ни за това, че не можем да направим нещо, могат да провокират такова поведение, което да доведе до неуспех. Друг път неосъзната нагласа може да провокира такова психофизиологично състояние и да мобилизира процесите в организма по начин, който да възпрепятства реализирането на личностните възможности.

Тези процеси са обратими и има методи за тяхната промяна. С отслабването на текущите модели на мислене и на поведение, с преодоляване ограничаващите нагласи, се провокира търсене на нови по-полезни и по-адаптивни такива. В тези моменти човек може да стимулира това психофизиологично състояние, което в най-голяма степен

благоприятства освобождаването на неговите възможности. Освен това, процесът невропластичност и феноменът „множествена личност“ показват, че хората могат да превърнат това състояние в естествено за тях и проявяването на възможностите да бъде начин на живот, а не случайност.

Играта е един от методите за стимулиране на оптимално състояние и за проявяване на личностните възможности. Това е така заради редица качества на играта. Основните са: лекотата, с която човек се ангажира в играта; Ефективността на играта в провокирането на позитивни емоции, повишаващи когнитивните способности; силата на играта да преодолява заучените ограничения в нагласите и моделите на мислене и на поведение; възможността чрез нея да се достигнат до нови и по-полезни нагласи и модели на мислене и на поведение; предизвикването на оптимално психофизиологично състояние, освобождаващо възможностите на личността и подпомагащо нейните способности; играта стимулира креативността, въображението и спонтанността, които също водят до промяна на ограничаващи нагласи и формирането на нови, по-полезни и адаптивни.

Библиография:

1. Лозанов, Г. (1971), Сугестология; София; Наука и изкуство

2. Лозанов, Г. (2005), Сугестопедия – десугестивно обучение; София; ИК „Св. Климент Охридски“

3. Михайлов, С. (2000), Установка по Узнадзе; Retrieved on 15 March 2015 from: http://bessmerten.ru/speed_reading/uznadze0.html

4. Уиникът, Д. (1999), Игра и реалност; Превод Верина Петрова; София; ЛИК

5. Csikszentmihalyi, M. (2000), The Concept of Flow; Retrieved on 15 March 2015 from: http://myweb.stedwards.edu/michaelo/2349/paper1/ConceptOfFlow.pdf

6. Erickson, M., Rossi, E. (1979), Hypnotherapy: An Exploratory Casebook; Irvington Pub

7. Fredrickson, B. (2005), Positive Emotions Broaden and Build; Advances on Experimental Social Psychology; volume 47; Retrieved on 15 march 2015 from: http://www.factorhappiness.at/downloads/quellen/S6_fredrickson_lang.pdf

8. Gray, P. (2008), The Value of Play I: The Definition of Play Gives Insights; Retrieved on 15 March 2015 from: https://www.psychologytoday.com/blog/freedom-learn/200811/the-value-play-i-the-definition-play-gives-insights

9. Pavlas, D. (2010), A Model of Flow and Play in Game-based Learning: The Impact of Game Characteristics, Player Traits, and Player States; Retrieved on 15 March 2015 from: http://www.navistudios.net/Pavlas_Davin_A_201012_PhD.pdf

10. Rossi, E. (2008), The New Neuroscience of Psychotherapy, Therapeutic Hypnosis & Rehabilitation: A Creative Dialogue With Our Genes;

11. Wilhelm, M. (2014), The Power of the Pygmalion Effect. Teachers Expectations Strongly Predict College Completion; Retrieved on 15 March 2015 from: https://www.americanprogress.org/issues/education/report/2014/10/06/96806/the-power-of-the-pygmalion-effect/

Играта на Тюринг

Деница Георгиева

бакалавър „Психология“

Абстракт:

Темата за машинния интелект е дълбоко вкоренена в основите на европейската цивилизация, но първата сериозна научно обоснована теория за „интелигентните машини“ е развита от Алан М. Тюринг в статията *‘Computing Machinery and Intelligence’* („Изчислителни машини и интелигентност“), публикувана през 1950, която представлява основен интерес за настоящия доклад. Изследванията на Тюринг, освен че имат неоспорим принос в областта на философията и компютърните науки, са и основополагащи в сферата на развитието на изкуствения интелект, тъй като за първи път компютрите са разгледани не просто като големи калкулатори, а като универсални машини, способни да се учат и да извършат всяка зададена дейност, и притежаващи потенциал за истинска интелигентност, сравнима с тази на хората. Поради историческия контекст и степента на развитие на техническите средства през петдесетте години на XX век, Тюринг успява да даде донякъде частична и основно теоретична обосновка на идеите си, въплътени в единствения универсален метод за изследване на машинния интелект, който, под формата на своеобразна „игра на имитации“, позволява да се установи наличието на мисловен процес. Усъвършенстването на технологиите и настъпилите промени в концепциите за носителите на интелигентността позволяват разработките на Тюринг да се разглеждат като основа за развитието на програмируема интелигентност при машините. В настоящия доклад са приведени примери от съвременните достижения в областта на когнитивната психология, изкуствения интелект и роботиката, като чрез тях се демонстрира универсалната стойност на идеите на Тюринг.

Key words: Turing, Imitation game, Artificial intelligence

I. **Увод и теоретична рамка на изследването**.

Въпросът, дали машините могат да мислят подобно на хората, занимава човечеството от векове. Отговорът е „не“. Машините не могат да мислят като хората, защото машината е различна от човека. Затова и тя би мислила различно[17]. Означава ли обаче, че щом нещо не мисли като нас, то въобще не е способно да бъде интелигентно?

За да разкрием предпоставките за възникването на идеята за изкуствения интелект, би трябвало да се върнем много назад във времето, тъй като това се оказва въпрос, дълбоко залегнал в корените на европейската цивилизация. Ако разгледаме например античната литература, която до голяма степен е представлявала отражение на човешката душа, можем да се насочим към Омировата Илиада и по-конкретно към осемнайсета песен от цикъла, където откриваме описанието на нещо, което днес бихме определили като трипод, снабден с колелца и безспорно интелигентен, за да може да се „движи сам към съвета на всички безсмъртни“[18]. Европейската литература и филмово изкуство изобилстват от истории за изкуственото създаване на разумни създания (достатъчно е да отбележим творбите на Айзък Азимов). Темата намира отражение във възгледите на част от изтъкнатите европейски философи. Рене Декарт например допуска възможността за машини, способни да произнасят определени думи – ако считаме речта за най-висш белег за наличието на мисловна дейност - макар че според него подобен тип машини не са способни на истински интелект[19].

Вероятно първият човек, който вижда ясно възможността за компютърна интелигентност, е британският математик и криптограф Алан Тюринг, който изследва и отхвърля ограниченията за възможното съществуване на изкуствения интелект. В своя емблематичен труд „Изчислителни машини и интелигентност“, той задава така популярния въпрос “може ли машината да мисли“ и го отхвърля като абсолютно безсмислен[20]. За да отговорим на подобен въпрос, трябва да дадем конкретно определение на понятието „мисля“, а дефинирането на интелигентността се оказва неоднозначно, дори когато тя е продукт на човешкия ум, тъй като е нещо толкова комплексно, че в когнитивната наука не съществува пълно съгласие за нейната същност. Още повече, когато говорим за мисловен процес, ние винаги имаме предвид

[17] Grossman, N. (Producer) & Tyldum, M. (Director) (2014). The Imitation Game [Motion picture].
[18] Омир. Илиада. Осемнадесета песен, стих 375-376..
[19] Descartes, R. Discourse on the Method of Rightly Conducting one’s Reason and Seeking Truth in the Sciences. (Bennet, J., Trans.).(Original work published in 1637).
[20] Turing, A.M. (1950). Computing Machinery and Intelligence. Mind, vol. 59.

онзи, който протича при хората, а нещо, толкова различно от човека, колкото е машината, най вероятно би стигало до интелигентни заключения по по-различен начин.

II. **Универсални машини.**

Преди да говорим за изкуствена интелигентност, трябва да операционализираме понятието „машина. Ако отново се обърнем към философията на Декарт, ще видим, че основният му довод по въпроса за изкуствената интелигентност е, че е невъзможно „в една машина да има достатъчно на брой и различни устройства, които да я накарат да действа при всички житейски обстоятелства по същия начин, както човешкият разум кара хората да действат“[21]. Наистина, до средата на XX век повечето съществуващи машини (до голяма степен описани и класифицирани от Тюринг[22]) са автомати, специализирани в една-единствена основна дейност. Затова Тюринг предлага концепцията за универсална изчислителна машина[23] – прототип на съвременния компютър, която може да извърши действията на коя да е друга машина, включително и да изпълнява дейността на човешкия мозък, и е способна да се учи от опита си. Разбира се, Тюринг не твърди, че всеки компютър е интелигентен, тъй като по своята същност е универсална машина – а само, че интелигентната машина няма как да не е универсална.

III. **Imitation game.**

За да изследва интелигентното поведение на машините, Тюринг предлага своеобразна игра, която нарича „imitation game”[24], или игра на имитации, в която участват мъж, жена и жури, чийто пол е без значение. Мъжът и жената са скрити от журито, но могат да комуникират с него чрез бележки или по някакъв друг начин, който не включва директен разговор. Съдията им задава въпроси, като целта му е да разбере кой е мъжът и кой - жената. За да бъде по-интересно, мъжът се опитва да убеди журито, че той е жената - а жената трябва да го убеди, че всъщност тя е жената. За да спечели играта, мъжът трябва да убеди журито, че той е жената. Ако се замислим, ще открием, че като изключим случаите, в които журито познава на късмет, мъжът трябва

[21] Descartes, R. Discourse on the Method.
[22] Turing, A. M. (1948). Intelligent Machinery. In Cooper, B. & Leeuwen, J.(Eds.) *Alan Turing: His Work and Impact (2013),* p.502 – 507
[23] Universal Computing Machinery (CPM). Turing, A.M (1936). On Computable Numbers. *Proc. London Math. Soc.,* 42, p. 230-265.
[24] Turing, A.M. (1950). Computing Machinery and Intelligence.

да е доста интелигентен, за да бъде достоверна жена (ако предположим, че журито също е интелигентно, разбира се).

А какво би станало, ако на мястото на мъжа сложим компютър? Тогава задачата на журито ще се промени и то ще трябва да разпознае кой е човек и кой - компютър. Тюринг предполага, че компютър, който успее да заблуди проницателното журито поне половината пъти, в които участва, може да бъде наречен интелигентен, „без каквото и да е основателно съмнение“ [25].

Трябва да отбележим обаче, че евентуален провал в тази игра не означава непременно, че липсва интелигентност. Вероятно съществуват доста хора, които не биха успели да я преминат успешно. Освен това, не можем да твърдим, че да мислиш, означава да мислиш съвсем като човек - точно както мъжът не би трябвало да мисли като жена, за да бъде възприет като такава. Мъжете, и жените, и компютрите, твърди Тюринг, имат различен начин на мислене. Но, ако някой достатъчно добре имитира особеностите на нечие мислене, то тогава и той мисли достатъчно добре.

IV. **Методи и цели на изследването.**

Когато обсъждаме възможността за програмиране на интелигентност, трябва да подходим към темата с нагласата, че това е възможно; в противен случай разглеждането на въпроса става безсмислено. Тъй като нямаме възможност да проведем Тюринг-теста, пък и не би имало смисъл, тъй като в случая не разполагаме с подходяща програма, ще подходим подобно на Тюринг и ще обсъдим представените от него основни твърдения, които противоречат на нашата теза, като допълним анализите му. Няма да се спираме върху моделите на математическа логика, необходими за обяснението на част от проблемите, нито ще задържим вниманието си върху етичната и теологичната страна на въпроса за мислещите машини, тъй като не това е задачата ни. Целта на това изследване е, чрез примери от съвременните достижения в областта на когнитивната психология, изкуствения интелект и роботиката, да демонстрираме универсалната стойност на идеите на Алан Тюринг Нека не забравяме, че по негово време компютрите всъщност са наподобявали огромни калкулатори, напълно различни от тези, които познаваме днес. И все пак Тюринг е успял да прозре отвъд техните ограничения, за да ги види като универсални машини, способни да се учат и да

[25] Dennett, D. (1985). Can Machines Think?

извършат всяка зададена дейност, и притежаващи потенциал за истинска интелигентност, сравнима с тази на хората.

V. „Често срещани възражения“ [26] :

1. Проблемът за нервната система.

Това по своята същност е аргумент на биологичния натурализъм, според който мозъкът е сам по себе си вид механизъм, който „създава ума“, създава съзнанието, а за да се наблюдават феномените на мисленето, са необходими определени химически реакции, които могат да се осъществят единствено в истинския човешки мозък, тъй като по своята същност мисленето и съзнанието не са изчислими. С други думи, чрез еволюцията човешкият мозък се е променил така, че единствено той да може да създава съзнание.

Умът е система от методи за изчисление, създадени от естествения подбор да решават типа задачи, пред който са били изправени нашите прадеди, а именно да разбират и надхитряват предмети, животни, други хора[27]. С други думи, умът наистина е това, което мозъкът прави, но това, което мозъкът всъщност прави е да обработва информация, а обработката на информация всъщност е изчисление. Умът е организиран в модули, всеки със специализирано устройство, което го прави експерт в една област на взаимодействие със света, а основната логика на модулите се определя от генетичната програма. Например, по земята има хиляди животински видове, съставени от една и съща нервна тъкан, осъществяващи различни когнитивни програми. Програмите са агрегати от прости елементи за обработка на информация.

Този тип изчислителна теория за мисленето е свързано с осмислянето на човешката еволюция. Човешкото мислене и поведение, при цялата си изкусност и гъвкавост, е резултат от сложна програма, осигурена от естествения подбор[28]. При това, изчислителната теория не трябва да се бърка с „метафората за компютъра“, при която човешкият мозък е сведен до еквивалент на обикновена изчислителна машина – макар че мозъкът наистина е машина, универсална машина, той не е обикновен

[26] Nine Common Objections, Turing, A.M. (1950). Computing Machinery and Intelligence.
[27] Пинкър, С. (2011). Как работи умът, с. 48
[28] Пак там, с. 50

потребителски компютър на пазара. Но и човешкият, и изкуственият мозък са способни да притежават интелигентност поради сходни причини.

Изчислителната теория се укрепва в невронната наука. Невроните в мозъка не са интелигентни сами по себе си, но когато са съчетани по определен начин, те формират интелигентна система за преработка на информация. В този смисъл, идеята при изграждането на невронни мрежи е да се моделира целия човешки мозък, а не само части от него[29].

Изкуствената невронна мрежа е математически модел, съставен от набор отделни елементи, които симулират някои свойства на биологичните невронни системи (както и процесите на адаптиране и усвояване на нови знания и умения)[30]. Съвременният модел на невронна мрежа е композиция, изградена като аналог на невроните и свързващите ги синапси. Основно свойство на невронните мрежи е самообучението, което продължава дотогава, докато бъде постигнат определен желан резултат. Докато пълната емулация на човешки мозък не е постигната, група учени, начело със Стивън Ларсон, пресъздават поведението на обикновен кръгъл червей като моделират нервната му система и я влагат в мъничък робот[31]. Това може и да не звучи толкова впечатляващо, но нека обърнем внимание на емпиричния закона на Мур[32], според който изчислителната мощност на процесорите се усъвършенстват двойно на всеки две години. Погледнато по този начин, емулацията на човешка нервна система не изглежда толкова невъзможна.

2. Проблемът за съзнанието.

Проблемът за съзнанието, изказан от невролога Джофри Джеферсън през 1949, гласи, че „докато една машина не напише сонет или не композира цял концерт поради емоциите, които е изпитала [същата тази машина], а не заради случайна комбинация от символи, едва тогава можем да се съгласим, че машината е еквивалентна на мозъка“[33].

Можем да определим съзнанието като психична дейност, която осигурява целенасочено субективно отражение на външния свят. В този смисъл, всяко късче материя е символ, то носи информация за състоянието на нещо, „означава нещо“ и

[29] Lewis ,J. (2000).Connectionism.
[30] Невронни мрежи (N.d.) Електронно обучение ТУ-София.
[31] Black, L. (2014). A Worm's Mind In A Lego Body.
[32] "Moore's Law" Predicts the Future of Integrated Circuits. (2007). *Computer History Museum.*
[33] Jefferson, G. (1949) The Mind of Mechanical man. *British Medical Journal*.p. 1105

едновременно с това участва във физическите събития. Ако отново се обърнем към изчислителната теория за ума, то убежденията и желанията са информация, въплътена в конфигурация от символи, които, в зависимост от отношенията помежду си, определят мозъчната дейност[34]. Желанието за създаване на нещо е запис за цел, която съществуват в паметта, а опитът за създаване на нещо е просто изпълнение на операцията, задействана от целта.

3. Проблемът за „многобройните неспособности“[35].

Възражението за съзнанието е допълнено от следващия проблем, обсъден от Тюринг, а именно, че компютърът никога не може да бъде „добър, красив…да се влюбва, да се учи от опита си, да бъде обект на собствената си мисъл“ (т.е. да притежава самосъзнание).

Докато добротата и красотата нямат релевантна връзка с интелигентността, то през последните десетина години интересът към изкуствено създадените емоции и съзнанието на машините значително се повишава. Когато става въпрос за самосъзнанието, един от начините то да се изследва е чрез така нареченият огледален тест[36], разработен от Гордън Галъп младши. При този тест се изследва дали дадено същество разпознава себе си в огледалото, което несъмнено е първа стъпка към формирането на съзнание за собствената личност. Само някои животинки видове демонстрират поведение на разпознаване - сред тях делфините и някои видове маймуни, а човешките бебета започват да разпознават отраженията на себе си и заобикалящите ги предмети на възраст около 18 месеца[37]. Учени от Йейлския университет са разработили робота Нико – първият робот, който разпознава собствения си образ, за разлика от досегашните опити, които реагират на движение, но не и на самото си отражение[38].

Проблемът при програмираните емоции и съзнание идва оттам, че нито философите, нито психолозите успяват да постигнат съгласие по въпроса, какво точно

[34] Пинкър, С. (2011). Как работи умът, с. 99
[35] The Argument from Various Disabilities. Turing, A.M. (1950). Computing Machinery and Intelligence.
[36] Gallup G. G Jr, Anderson J. R, Shillito D. J (2002) The mirror test. In: Bekoff M, Allen C, Burghardt G. M. (Eds.) *The cognitive animal: empirical and theoretical perspectives on animal cognition.*,p 325-333
[37] Пак там.
[38] Orszulok, A. (2012).Robot learns to recognise itself in a mirror. *Science Illustrated.*

означава да си съзнателен[39], тъй като единственият начин да наблюдаваме самосъзнанието е чрез самоотчети, които не винаги са надеждни. Ако приемем солипсистичния подход, тоест да предположим, че съществува само индивидуалното съзнание, а външният свят не може да бъде опознат (каквото прави Тюринг)[40], можем да твърдим, че единственият начин да разберем дали една машина мисли, е да бъдем машина (това важи и за хората - със сигурност знаем, че някой се намира в определено емоционално състояние, само ако ние сме този човек). В тази връзка, разработването на изкуствени емоции е насочено по-скоро към външното проявление на емоциите, това, което хората виждат и приемат за интелигентен израз на чувства – тъй като вътрешното чувство реално остава без значение[41].

4. Проблемът за предвидимостта на поведението.

Този проблем гласи, че тъй като машината е плод на програмиране, то тя винаги се държи по един и същи начин, независимо от обстоятелствата и средата. Според професорът по роботика Рийд Симънс обаче до няколко години роботите рутинно ще функционират в човешка среда[42]. Пример за това е социалният робот Хърб, който може да се грижи за възрастни хора. Той трябва постоянно да възприема и да се справя с непознати обекти и да се движи, без да се блъска в нищо, т.е. постоянно анализира средата в която се намира и определено не би могъл да се справи с това, ако винаги се движеше по един и същи закон. Хърб има сетива, които се състоят от видеокамера и устройство за лазерна навигация, както и ръце, задвижвани от чувствителна на допир система от кабели, подобна на човешките сухожилия. Той подобрява функционалността си като тренира различни сценарии, за да работи с представите за предметите, съхранени в паметта му - десетки хиляди сценарии в секунда. Създателят на Хърб нарича това "сънуване" - според него това помага на хората да разберат по интуитивен път, че роботът всъщност си представя себе си как прави нещо[43].

[39] Scheutz, M. (2014). Artificial Emotions and Machine Consciousness. In Frankish, K. & Ramsey, W. M. (Eds.)*The Cambridge handbook of artificial intelligence*. p. 259
[40] Turing, A.M. (1950). Computing Machinery and Intelligence.
[41] Scheutz, M. (2014). Artificial Emotions and Machine Consciousness, p. 259-260.
[42] Карол, К. (2011). Роботите стават като нас. *National Geographic Bulgaria*. vol. 8, с. 32
[43] Пак там, с. 32-33

VI. **Учещи машини.**

Във финалната част на статията си Тюринг детайлно изяснява процеса на учене при машините, който е едно от основните неща, необходими, за да може една интелигентна машина да мине теста. Изследването при системите с изкуствен интелект – или учещи машини, както ги нарича професор Нгъ, преподавател по компютърни науки в Станфордския университет – има продължителна история. Според Артър Самюъл, пионер в разработването на компютърни игри, такива машини са способни да учат, без да бъдат изрично програмирани за това[44]. Самюъл пише програма за шах, като предварително трябва да се отбележи, че самият той не е особено добър шахматист, съответно и програмата му не е много талантлива. За разлика от човека обаче, компютърът притежава търпението да изиграе и да наблюдава стотици партии шах, докато не се научи кои са добрите и кои са лошите комбинации.

Професор Том Мичъл, специалист в областта на учещите машини и невронауката, твърди, че ученето е успешно, когато машината усвоява от опита си по отношение на някаква задача, като резултатът може да се измери[45]. Най-простият пример, който може да се даде тук, е как G mail наблюдава какво маркирате като спам и на базата на това се учи да филтрира и класифицира имейлите.

Самото учене се осъществява, както предполага и Тюринг, по начин, доста близък до ученето на хората[46]. Съществува наблюдавано учене, при което се представят данните и желаните резултати от „учител“, а компютърът трябва да открие модела или общата зависимост при тях. При ученето с подкрепление компютърната програма си взаимодейства с динамична среда, без учителят да й казва какво да прави. Ученето е крайно необходимо, тъй като една интелигентна система не може да бъде натъпкана с трилиони факти, а само с по-малък списък от основни истини и набор от правила за извличане на заключение. Само по този начин може да се вземе рационално (интелигентно) решение при даден проблем и да се приложат рационални начини за постигане на целта. Преди всичко, едно същество, което иска да ни убеди за

[44] Samuel,A. цит. по Ng, A. (2015). Machine Learning [Online Lecture Course].
[45] Mitchel, T. (1997). Цит. по Ng, A. (2015). Machine Learning [Online Lecture Course].
[46] Turing, A.M. (1951). Intelligent Machinery, a Heretical Theory. Lecture.

интелигентно, трябва да се държи рационално и да има цел, т. е. да иска нещо и да се стреми да го постигне, независимо от пречките[47].

VII. **Обобщение**.

Темата за създаването на изкуствен интелект и за неговите предимства и ограничения ще продължи да бъде обект на дискусии. За да отговорим със сигурност на въпроса „Могат ли машините да мислят“, първо трябва успешно да дефинираме процеса на мислене по начин, който покрива всички негови аспекти. Не бива да забравяме също, че съществува разлика между въпроса „Може ли?“ и въпроса „Трябва ли?“, защото, ако успеем да програмираме машина, която е интелигентна по всички показатели, то за хората тя ще си остане машина. Това означава, че макар да създаваме нещо, което мисли и чувства не по-зле от човека, ние никога няма да се отнесем с него като с човек.

С това е свързан най-важния принос на Алан Тюринг в областта на изкуствения интелект. Когато предлага своята „Imitation game”, той не твърди, че е достигнал до единствения способ за определяне на компютърния интелект. Прозрението в основата на играта на Тюринг е, че онези неща, които на пръв поглед отличават компютъра от човека - меката кожа, топлата кръв, чертите на лицето, нямат отношение към интелигентността, но могат да пречат на хората да видят онова, което е от истинско значение – способността да разбираш и да подхождаш интелигентно към света около себе си. Докато се научим да различаваме интелигентността в различните ѝ форми, „ще виждаме само крачка напред; но пък засега можем да видим, че има още много неща, които трябва да бъдат направени“[48].

[47] Пинкър, С. (2011). Как работи умът. с. 65

[48] Turing, A.M. (1950). Computing Machinery and Intelligence.

Библиография:

Карол, К. (2011). Роботите стават като нас. *National Geographic Bulgaria*. , vol. 8, p. 26-45

Пинкър, С. (2011). Как работи умът. София. Изток-запад.

Scheutz, M. (2014). Artificial Emotions and Machine Consciousness. . In Frankish, K. & Ramsey, W. M. (Eds.)*The Cambridge handbook of artificial intelligence*. (p. 248-263). Cambridge : Cambridge Univ. Press

Омир. Илиада. Осемнадесета песен, стих 375-376. Изтеглено от http://chitanka.info/text/2033/18 на 13.03.2015

Невронни мрежи (N.d.) Електронно обучение ТУ-София. Retrieved from http://www.tu-utc.com/Webpages/E_learning/ESII/NN_page1.html on23.02.2015

Black, L. (2014). A Worm's Mind In A Lego Body. Retrieved from http://www.i-programmer.info/news/105-artificial-intelligence/7985-a-worms-mind-in-a-lego-body.html on 20.02.2015

Descartes, R. (2010). *Discourse on the Method of Rightly Conducting one's Reason and Seeking*

Truth in the Sciences. (Bennet, J., Trans.).(Original work published in 1637). Retrieved from http://www.earlymoderntexts.com/pdfs/descartes1637.pdf on 01.04.2015

Dennett, D. (1985). Can Machines Think? Retrieved from http://www.nyu.edu/gsas/dept/philo/courses/mindsandmachines/Papers/dennettcanmach.pdf on 05.03.2015

Gallup G. G Jr, Anderson J. R, Shillito D. J (2002) The mirror test. In: Bekoff M, Allen C, Burghardt G. M. (Eds.) *The cognitive animal: empirical and theoretical perspectives on animal cognition.* Cambridge (Massachusetts): MIT Press. (p. 325–333). Retrieved from http://courses.washington.edu/ccab/Gallup%20on%20mirror%20test.pdf on 20.02.2015.

Jefferson, G. (1949) The mind of mechanical man. *British Medical Journal.(p. 1105-1110).* Retrieved from http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2050428/?page=2 on 04.04.2015.

Lewis ,J. (2000).Connectionism. Retrieved from http://www.cs.swarthmore.edu/~eroberts/cs91/projects/ethics-of-ai/sec3_2.html on 21.02.2015

"Moore's Law" Predicts the Future of Integrated Circuits (2007). Computer History Museum. Retrieved from http://www.computerhistory.org/semiconductor/timeline/1965-Moore.html on 16.03.2015.

Orszulok, A. (2012).Robot learns to recognise itself in a mirror. *Science Illustrated*. Retrieved from http://scienceillustrated.com.au/blog/science/robot-learns-to-recognise-itself-in-a-mirror/ on 12.01.2015

Turing, A.M (1936). On Computable Numbers, with an Application to the Entsheideungsproblem. *Proc. London Math. Soc.* , 42, p. 230-265. Retrieved from http://www.cs.virginia.edu/~robins/Turing_Paper_1936.pdf on 04.03.2015

Turing, A. M. (1948). Intelligent Machinery. In Cooper, B. & Leeuwen, J.(Eds.) *Alan Turing: His Work and Impact (2013)*, p.501 – 516. Retrieved from http://oecdinsights.org/wp-content/uploads/2012/06/Alan-Turing.pdf on 07.03.2015

Turing, A.M. (1950). Computing Machinery and Intelligence. *Mind*, vol. 59, p. 433 – 460. Retrieved from http://phil415.pbworks.com/f/TuringComputing.pdf on 10.01.2015

Turing, A.M. (1951). Intelligent Machinery, a Heretical Theory. Lecture. Published *in Philosophia Mathematica (1996)* Vol. 4, p. 256–260. Retrieved from https://diogenesii.files.wordpress.com/2012/06/intelligent-machinery-a-heretical-theory.pdf on 28.02.2015

Други източници:

Grossman, N. (Producer) & Tyldum, M. (Director) (2014). *The Imitation Game* [Motion picture]. United Kingdom: StudioCanal

Ng, A. (2015). Machine Learning [Online Lecture Course]. Retrieved from https://www.coursera.org/learn/machine-learning on 25.02.2015

Онлайн покерът: хазарт, игра за забавление или метод за генериране на постоянни доходи

Димитър Кацарски

докторант „Социология“

I. Увод

Към 2015г., играта на покер чрез Интернет вече е разпространена на интернационално ниво[49]. Не само по света, но и в България, по национални телевизии се излъчват различни реклами, които спомагат за нейното популяризиране[50]. Един от подходите, който се ползва в рекламирането на покера, е да се представя като игра, при която крайният резултат зависи от умението на отделния играч. Приоритет на покер сайтовете е да се стремят към това, защото ако успеят да докажат, че покерът е игра на умения, очакванията са, че ще последва допълнителен растеж на покер индустрията (Hannum и Cabot, 2009). От това дали една игра ще бъде категоризирана като „игра на умение“ или „игра на късмет“, ще зависи степента, в която тя ще бъде регулирана от правителството, и дали изобщо ще бъде регулирана. Обикновено, когато е определена като „игра на умение“, върху нея се налагат слаби или никакви ограничения, защото не се възприема като потенциално опасна за индивида или обществото (Cabot et al. 2009; Dreef et al. 2004). От гледна точка на покер платформите – колкото по-голяма пазарна свобода, толкова по-голяма печалба; т.е. по-малко фактори, които трябва да съблюдават: по-малко или никакви данъци, не трябва да се съобразяват къде ще са техните офиси, не трябва да изразходват средства за следене на VPN[51] услуги и др. Т.е. - от икономическа гледна точка е важно дали покерът ще бъде разбиран като: хазарт – дейност, към която определени индивиди биха могли патологично да се пристрастя; игра за забавление – игра на шанс, която трудно би довела до пристрастяване, но е добър начин за разтоварване от ежедневието; или игра на умение – игра, която за някои се е превърнала в професионален занаят, генериращ постоянни доходи. Този текст ще

[49] http://www.pokernews.com/poker-players/countries/ (25.03.2015)
[50] https://www.youtube.com/watch?v=Cw6v4bgsPuk (25.03.2015) – това е само малка част от рекламите, която цели да скицира модела, по който се правят
[51] http://en.wikipedia.org/wiki/Virtual_private_network (25.03.2015) Тук се има предвид следене на играчи, които ползват VPN за да „изглежда“, че играят от различна държава от тази, в която се намират.

цели да допринесе за изясняването на този казус, като опита да отговори на този въпрос. Въпреки че той (въпросът) е важен и от юридическа и социална гледна точка, фокусът в настоящия труд ще бъде поставен върху икономическата.

II. Методология

През последните близо седем години съм бил активно въвлечен в покер сцената. За мен покерът е бил основно средство за генериране на доходи. Това ми даде възможност да бъда свидетел на някои от най-важните събития в историята на онлайн покера. Успявах не просто да разбирам за тях, но да следя как се развиват, от самото им начало до края. Участието ми в различни покер форуми, ми позволи да се запозная с различни аспекти на играта – както правни и икономически, така и социални и технически. Провеждал съм неформални разговори и дискусии с хора, част от администрацията на покер сайтове, и с различни покер играчи – от такива, които твърдят, че се издържат от покер, до такива, които непрестанно губят. Използването на покер софтуер за следене на статистики[52] се оказа важно и полезно, тъй като ми позволи да имам достъп до огромен набор от статистически данни, събирани в продължение на буквално години игра. Достъп до подобен род данни имах не просто чрез мой собствен статистически софтуер, но и чрез всички други покер играчи, които доброволно споделяха техни статистики и графики за даден период от време, в различни форуми. Тази информация ми позволи да откроявам позитиви и негативи при анализа на различни покер изследвания. Проведох и документално и архивно проучване, което ми позволи да обособя общи тенденции в откроилите се две позиции в аргумента – между покер сайтове и държавата.

Информацията, извлечена от гореописаните дейност, е ограничена. Поради това, че през по-големия период от време тя не е била извличана с цел научно проучване, липсва систематичност. Това води до невъзможността голяма част от изводите, извлечени чрез нея, да могат да се прилагат като валиден аргумент и доказателство в настоящия труд. Ето защо там, където би имало „дупки“ в доказателствената част, този текст ще прилага вече проведени изследвания на съответната тематика.

Възможни следващи стъпки за продължението и подобрението на този труд биха били следните:

[52] http://www.holdemmanager.com/ (25.03.2015)

1. Провеждане на изследване върху български покер играчи, и конкретно върху българската покер сцена. Това неминуемо би довело до необходимостта да се проведе проучване и върху българското правителство, и по-точно, върху Държавната комисия по хазарта.

2. Тъй като изследванията, проведени до този момент, не дават еднозначен и непроблематичен отговор на въпроса, дали покерът е хазарт или умение, подходящо би било тяхната методология да бъде усъвършенствана с цел достигането до по-категорични данни. Предвид наличието на различни покер софтуери за статистики, и сайтове, събиращи статистики не само за играчите, но и за покер сайтовете и държавите, това начинание не би било невъзможно. Усъвършенстването и подбирането на една такава методология, и обвързването ѝ с горното предложение, би довела до важни и доразвиващи резултати за настоящото изследване.

III. Контекстът

Съществуват разногласия в научните среди относно това, кога покерът се появява. Трудно е да се фиксира конкретен исторически момент за това, защото не става дума толкова за събитие, колкото за процес. Някои твърдят, че начална форма на играта е била практикувана от китайския император Мутсунг (Mutsung) през 10в.[53], други пък предполагат по-късен период. След като бяха прегледани седем различни източника[54] по този въпрос, в този дебат настоящият текст се причислява към становището на Дейвид Парлет[55]:

„…,по дефиниция, покерът не може да е по-стар от самото играене на карти, а първите неоспорими свидетелства за това са от 13в. в Китай, въпреки че има някои дебатируеми сведения за изобретяването на картите няколко века по-рано. Играта на карти за първи път достига до Европа около 1360г., не директно от Китай,…“

[53] http://www.poker.com/history-of-poker.htm (25.03.2015)
http://www.history.com/news/ask-history/where-did-poker-originate (25.03.2015)

[54] Bjerg, O. (2011), Poker: The Parody of Capitalism, The University of Michigan Press , Ann Arbor, pp. 203-224; http://www.history.com/news/ask-history/where-did-poker-originate ;
http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_poker ;
http://www.britannica.com/EBchecked/topic/466636/poker/253967/History-of-poker ;
http://www.poker.com/history-of-poker.htm ; http://poker.titanbet.co.uk/lifestyle/history.html ;
http://www.pagat.com/poker/history.html (25.03.2015)

[55] http://www.pagat.com/poker/history.html (25.03.2015)

За да не задълбавам върху конкретните исторически корени на играта, които така или иначе са обект на исторически дебат, тук просто ще скицирам различните времеви периоди и възможни алтернативни игри, през които тя предполагаемо е еволюирала.

„Игри с три карти – Белле, Флукс и Тренте-ун (Франция, 17-18в., позната като Драйсатц в Германия), Пост и Пеър (Англиско-американска игра, 17-18в.) и нейната производна Браг (18в. до сега), Брелан (Френса, 17-18в.) и нейните производни Бойлот. От тези, Бойлот и Браг са най-свързани с произхода на покера.

Игри с четири карти – Примиера (Италианска, 16в. – до сега) и нейния английски вариант Примеро (16-17в.), Гилет (Френска, 16в-18в.), Мус (Испанска, специално Баск, периода не се знае), Амбигу (Френска, 18в.) – тези най-вероятно имат малко влияние върху прогреса на покера.

Игри с пет карти – Похен или Похшпил (Немска), която през 15в. може да бъде намирана като Бокен, и е била играна във Франция под името Глик и по-късно като Поук.“ [56]

Ас-Нас – персийска игра от 16в. Отново съществува разделение между историците, като някои твърдят, че тя най-вероятно е предхождала покера[57].

Първите съвременни референции към покера са от началото на 19в. Две паралелни и несвързани по между си публикации свидетелстват за това, че се е играело покер на територията на САЩ. Джонатан Грийн в *Разобличаването на изкуствата и мистериите на хазарта* (1843)[58] и Джо Коуел[59], английски комик, в неговия труд *Изминаха тридесет години сред играчите от Англия и Америка* (1844). Покерът постепенно „набира скорост“ на територията на САЩ. В началото на 19в. се е играел предимно в игралните зали от „Дивия запад“ (Wild West). Постепенно неговото разпространение в страната се случва и по протежението на реката Мисисипи[60], чрез т.нар. „плаващи зали“. В периода от 1861-1870г. играта е била широко разпространена сред войниците от двете страни на гражданската война. Не след дълго покерът започва

[56] http://www.pagat.com/poker/history.html (25.03.2015)
[57] http://www.history.com/news/ask-history/where-did-poker-originate (25.03.2015)
[58] http://www.pagat.com/poker/history.html (25.03.2015)
[59] http://www.britannica.com/EBchecked/topic/466636/poker/253967/History-of-poker (25.03.2015)
[60] http://www.pagat.com/poker/history.html (25.03.2015)

да се възприема като „национална компетативна игра на САЩ“[61]. През 1871г. започва нейното разпространяване извън границите на Америка. Полковник Якоб Шенк, американски министър към Великобритания, изпраща правилата на играта на кралица Виктория, като описва покера като „нашата национална игра“[62]. Другият важен момент за интернационалното разпространение на играта е по време на Първата световна война, когато Американските експедиционни сили[63] са изпратени към Европа. Така войниците от САЩ запознават европейските войници с покера и съответно започват заедно да го играят.

Най-широкото разпространение на покера обаче се случва с помощта на Интернет. Глобалната мрежа предоставя възможност играта да се играе от удобството на дома. Вече не е необходимо желаещите да играят да търсят зали за игра, където винаги има ограничен брой хора и често – едни и същи. „Мрежата“ със сигурност не е единствената причина за широкото разпространение на този феномен. Важни други такива са: холивудските продукции, и най-вече появата на филма Rounders (1998), излъчването по телевизията на покер турнири и „кеш“ маси[64], но може би най-значимата е така наречения ефект „Мънимейкър“.

Ефектът „Мънимейкър“[65] изразява последиците от събитие, случило се през 2003г. Тогава Крис Мънимейкър, покер аматьор, печели основното събитие на Световното първенство по покер – 2.5 милиона долара, като инвестира едва 39 долара. Това вдъхновява много хора и съответно създава ефекта на „снежната топка“, като на следващата година се явяват двойно повече участници на турнира и броят им продължава да расте с всяко следващо събитие. Не само броят на играчите в турнира се уголемява, но и целият „покер свят“. Периодът от 2003г. до 2006г. се характеризира с „поне двойно увеличение на броя на играчите всяка година“[66]. Покерът се разраства бързо и преживява своя, т.нар., „Бум“[67].

Със сигурност има още много други предпоставки (политически, юридически и социални) за широкото разпространение на покера, но те биха били обект на изследване на друг проект. Това, което е факт, е, че в началото на 21в., онлайн покерът

[61] Пак там
[62] http://www.britannica.com/EBchecked/topic/466636/poker/253967/History-of-poker (25.03.2015)
[63] http://en.wikipedia.org/wiki/American_Expeditionary_Forces (25.03.2015)
[64] http://en.wikipedia.org/wiki/Poker_boom (25.03.2015)
[65] http://en.wikipedia.org/wiki/Moneymaker_effect (25.03.2015)
[66] http://en.wikipedia.org/wiki/Poker_boom (25.03.2015)
[67] Пак там. (25.03.2015)

с бързи темпове успява да се превърне в значим и непренебрежим фактор на световната икономическа карта. Хората, които играят онлайн по света, са милиони. В един от най-големите покер сайтове – Покер Старс, към началото на 2012г. са регистрирани близо 50 милиона играчи[68]. Според изследването на Фидлер и Вилк от 2011г., проведено на интернационално ниво, в продължение на 6 месеца, покер играчите са генерирали 3.34 милиарда долара оборот, като трябва да се отбележи, че това проучване е проведено върху 65% от пазара на покера.

Данните сочат, че към 2015г. онлайн покерът представлява вече една мощна индустрия, която генерира огромни потоци от пари, преминаващи от една държава в друга. Опасността от изтичане на сериозен финансов капитал или за приток на недекларирани пари е налице, а това съответно създава необходимостта правителствата да предприемат мерки за регулирането на този феномен. Но как да стане това? Дали да се облагат играчите или покер сайтовете? Дали да се плаща еднократен данък, или да се облагат всички печалби? Въпросите са много, а техните отговори ще носят сериозни икономически последици, в положителна или отрицателна посока. Тук особено интересен и онагледяващ е начинът, по който този казус се разви(ва) в нашата страна.

IV. **Българският случай**

Първият онлайн покер сайт е създаден през 1998г[69]., но вероятността българи да са играли в него е твърде малка. Това е така поради две основни причини:

1. Минималното заплащане, за да се играе в него, е твърде високо. Най-ниските нива, които предлага сайта, са 3-6$, което означава, че е препоръчително да се „влиза“ в игра с 600$, което пък означава, че е нормално един играч да загуби или спечели суми от по 2000/3000$ за много кратък период от време – съвсем възможно за 2 часа. За сравнение, повечето от сайтовете към 2015г. предлагат минимални нива за игра на пари от порядъка на 0.01/0.02 цента, т.е. стандартната печалба или загуба би била между 8-10$. Предвид малката популярност на онлайн покера към 1998г. и огромните суми, с които желаещият да играе трябва да разполага, шансът, дори един българин да е играл в този сайт, е твърде малък.

[68] http://en.wikipedia.org/wiki/PokerStars (25.03.2015)
[69] http://en.wikipedia.org/wiki/Planet_Poker (25.03.2015)

2. Втората причина е от битов характер. Най-просто казано: съвсем не всяко българско домакинство към 1998г. разполага със собствен компютър, а дори да разполага, използването на Интернет е проблематично – необходими са дайл ъп карти, често Интернетът е свързан с телефона, т.е. когато ползваш Интернет, нямаш телефон, или пък просто е твърде скъп.

Архивни данни за регистрирани играчи по националност към периода 1998 – 2001г. за въпросния сайт липсват. Ето защо, като аргумент за началото на онлайн покера в България, се прилагат гореописаните логически дедукции. На базата на тях, като по-подходяща дата за раждането му, тук се предлага 2001г. Това е годината, в която един от най-големите покер сайтове в света - Покер Старс - е основан[70]. Съответно, от този момент нататък, българите могат, лесно и достъпно, да започнат да играят покер. Ако желаят, за много или малко пари, ако не искат да залагат истински пари, могат да играят само за забавление, чрез „фалшивите“ „пари“ (точки), които сайтът предлага.

От септември 2001г., онлайн покерът започва да се утвърждава на територията на България. Не само в Покер Старс, но в редица други сайтове, българите започват да играят, и съответно да генерират оборот от милиони долари[71]. В периода от септември 2001г. до юли 2012г[72]. тези пари влизат и излизат в и от територията на България без по никакъв начин да са адресирани от правителството. Няма ограничения нито към играчите, нито към покер сайтовете. Цялата тази индустрия остава незабелязана от държавния апарат. Невидимостта й, както и нейната икономическа значимост за страната, пораждат необходимостта от нейната регулация[73]. На 1-ви юли 2012г.[74] Държавната комисия по хазарта приема закон за хазарта, който блокира повечето покер сайтове. В периода от юли 2012г. до юни 2013г., в България не могат да се открият лицензирани покер сайтове. От това съответно страната губи пари.

---

[70] http://www.gamblingsites.com/history/poker-stars/ (25.03.2015)

[71] http://www.pokernews.com/poker-players/country/bg/ (25.03.2015) Това са само турнирните печалби на част от българите и онагледява една изключително малка част от парите, придошли към България. Не включват други форми на играта и не отчитат цялостния генериран оборот от пари към и от държавата. Примерът просто загатва за икономическата мащабност на феномена в България.

[72] http://www.dkh.minfin.bg/bg/pubs/2/441 (25.03.2015)

[73] Важно е да се отбележи, че тези фактори пораждат „необходимостта“, но конкретните причини за инициираната регулация са обект на дебати. Извън официалното становище на правителството съществуват хипотези, предполагащи сблъсък на различни интереси между лица, притежаващи хазартни платформи, онлайн и офлайн. (информацията е от www.facebook.com, група: Оставки в комисията по хазарта! ВЕДНАГА!)

[74] http://www.dkh.minfin.bg/bg/pubs/2/441 (25.03.2015)

Разгаря се дебат относно това, по какъв начин трябва да се регулира покерът[75]. От едната страна стои правителството, представлявано от Държавната комисия по хазарта, от другата – покер обществото. Първоначално, ДКХ не прави разграничение между покера и останалите хазартни игри. Запланувано е целият онлайн хазарт да се облага по един и същи начин. Това значи, че покерът е поставян наравно с рулетка, „машинки“ и други, типични казино игри[76]. Покер обществото се противопоставя на подобна категоризация. Според тях, покерът е игра на умение и трябва да бъде третиран по различен начин от останалите хазартни игри, при които се играе срещу казиното.[77] Те претендират за това, не просто за да защитят честта на покера, но поради факта, че ако се наложи едно и също облагане, това ще значи, че би било невъзможно, чисто математически, да се печелят пари от покер.[78] Това, от своя страна, би принудило почти всички покер играчи да спрат да играят покер, или да ползват средства, чрез които да заобикалят своята географска ограниченост – VPN или proxy сървъри. При приемането на закона в тази форма никои покер сайт не би желал да заплати за лиценз към българската държава и броят на покер играчите в България драстично ще намалее. Покерът в България ще изчезне. Изключение биха правили само единични случай. Ефектите от това биха се отразили негативно върху държавната хазна, т.е. България би загубила, потенциално, милиони. Но ако покерът не се облага по един и същи начин като останалите хазартни игри, по какъв начин би могъл да се регулира? Наистина ли трябва да се третира по-различно от тях, и ако е така, защо? Освен това, какво би оправдало една такава дистинкция, и би ли било справедливо спрямо останалите хазартни игри? Тези и други въпроси са провокирани от така разразилия се дебат. За да бъдат коректно отговорени и анализирани, е необходимо по-обстойното и прецизно разбиране на фундаменталната същност на играта покер. Дали това наистина е игра на умение, или просто за разтоварване без опасност от пристрастяване, или пък хазарт, който трябва да бъде третиран като такъв, с всички

[75] http://btvnovinite.bg/article/bulgaria/ikonomika/hilyadi-levove-blokirani-v-spreni-saitove-za-onlain-zalaganiya.html (25.03.2015)
[76] http://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp;jsessionid=182321F71FCEBE8D861FDC7EDADFD4D0?idMat=62818 (25.03.2015)
[77] https://www.youtube.com/watch?v=YmXzHo2maz4 (25.03.2015)
[78] Синтезирано: правителството планира да облага всички залози с 15%; при покера, самият сайт вече облага с 5% играчите; освен това, за разлика от рулетката например, при покера един играч може съвсем нормално да прави по 5 000 залога на ден. Сумата, която би се натрупала при такова драстично увеличение на облагането, по никакъв начин не би могла да бъде компенсирана от евентуалните печалби.

застрашаващи ефекти, които може да има? Отговорът на всички тези въпроси би бил икономически релевантен и важен.[79]

V. Шанс или умение

Какво значи един човек да е пристрастен към хазарт?

Асоциацията на американските психиатри, в петото издание на Статистически и диагностичен наръчник за психически разстройства (DSM-5), предлага девет критерия, по които да се установи дали определен индивид е пристрастен към хазарт (American Psychiatric Association, 2013):

1. Преангажираност – индивидът мисли непрестанно за съответната игра.
2. Толерантност – винаги залага повече за да достигне до желаното вълнение.
3. Раздразнителност, когато се опитва да ограничи залаганията.
4. Залага с цел „бягство от реалността“.
5. Избива загуби – продължава да залага с цел да си възвърне това, което вече е загубил.
6. Лъже относно хазартната си дейност.
7. Не е в състояние да ограничи или спре залаганията.
8. Взима пари на заем за да продължава да залага.
9. Поставя хазарта пред най-важните си взаимоотношения в неговия живот.

Тестът е такъв, че ако субектите отговорят положително на поне четири критерия, те ще се водят пристрастени към хазарта.

През 2014г. Роберта Биолакти, Стефано Пасини и Марк Грифитц провеждат изследване върху 256 покер играча от Италия (Biolacti,R., Passini, S., Griffiths, M., 2014), като ги подлагат на гореизложения тест. От субектите 50.8% се самоопределят като професионалисти, а другите 49.2% като такива, които играят покер за развлечение. Въпреки че според един от критериите покер играчите са отчели висок процент – 44.5% по критерия за „избиване на загуби“, резултатите от изследването категорично сочат, че

[79] Юридически и социално също, но тези аспекти на проблема, както бе споменато по-горе, не са във фокуса на този труд

покерът не бива да се третира като игра, която води до пристрастяване, като едва 1.6% от субектите са били определени като „хазартно пристрастени“. Недостатък на това изследване е, че то не може да бъде съотнесено към измерването на ролята на умението в покера. Проблематично би било заключението, че щом покер играчите не се пристрастяват към играта, тя не е хазарт. От друга страна, то потвърждава много важен критерии, характеризиращ и открояващ покер професионалистите от останалите – високата степен на самоконтрол (Fiedler and Wilcke, 2011). Според Фидлер и Вилк, тя е в основата на покер умението и е значим аспект за определянето на покера като игра, при която шансът играе малка или никаква роля.

Изследването по-горе е просто един пример от дебата за естеството на покера. Това, което може да се каже от моето собствено проучване, а и това на Мейер, Медуна и Бросовски (Meyer, G., Meduna, M., Brosowski, T., Hayer, T., 2012), е, че съществуват оскъден брой проучвания относно това, какво е покерът – умение или шанс. В България не успях да открия нито едно подобно изследване, а на световно ниво – едва тринадесет[80]. В допълнение трябва да се отбележи, че изследванията са от хетерогенен характер, като използват силно вариращa методология, което прави трудно тяхното съпоставяне. Емпиричните данни са извличани най-често чрез теория на играта, експериментална психология, компютърна симулация, теория на вероятностите и анализ на офлайн и онлайн хазартни поведения. За да не описвам подробно всички изследвания, по-долу ще ги изложа в тяхната съкратена и обобщена форма, като ще ги разделя в две основни групи – първата ще се отнася за тези, които показват покера като игра на умението, а втората – като игра на шанс.

VI. **Първа група:**

Изследванията на Дедоно и Детерман (Dedonno, M., & Detterman, D. 2008) и това на Ларкей, Кадан, Остин и Замир (Larkey, P., Kadane, J. B., Austin, R., & Zamir, S., 1997) използват методи, чрез които показват, че оптимизиране на базовата покер стратегия води до по-добри резултати, което показва, че съществуват по-добри и по-слаби играчи.

Търнър и Фриц (Turner, N., & Fritz, B., 2001), Кабот и Ханъм (Cabot, A., & Hannum, R., 2005) и Кабот, Лайт и Рутълдж (Cabot, A. N., Light, G. J., & Rutledge, K. F., 2009) използват компютърни симулации, чрез които създават определени ситуации, с

[80] Тази цифра не е крайна. Тук не твърдя, че това са всичките изследвания, правени до този момент. Съвсем вероятно е, предвид ограниченията във време и ресурси, да съм пропуснал някое.

цел да проверят дали има разлика в начина, по който покер професионалистите и средностатистическите играчи ги решават. Съответно, тези изследователи също изтъкват ролята на умението в играта.

Недостатък: В гореописаните изследвания не са взети фактори като игрово планиране и психология в покера.

Кросън, Фишмен и Поуп (Croson, R., Fishman, P., & Pope, D. G., 2008) правят сравнение между това, по какъв начин се представят професионалните покер играчи в покер турнирите, и по какъв начин професионалните голф играчи в голф турнирите. Според тях, резултатите показват, че и в двете игри „умението“ играе основна роля, тъй като и в двата случая могат да се правят предвиждания за това, какви ще са турнирните класации и кои имена е най-вероятно да заемат челните места, въз основа на резултатите от предишни състезания. В следствие на това заключение, според авторите покерът и голфът като игри трябва да получат еднакъв легален статус.

Недостатък: В действителност, рядко може да се срещне един и същ играч в челните места на един вид турнир. При покера данните от това изследване отговарят за набор от турнири, не за един конкретен, чрез който да могат да се правят сравнения. Това поставя под въпрос, доколко данните могат да бъдат представителни и статистически валидни.

Левит и Майлс (Levitt, S. D., & Miles, T. J., 2011) концентрират своето изследване върху Световното първенство по покер[81]. Техните данни отново свидетелстват за предимството на професионалните играчи от останалите.

Недостатък: Световното първенство по покер се характеризира с това, че участниците в него са на много високо ниво. Това е причината в това изследване да не може да се открои голяма разлика между „обикновените“ играчи и професионалистите, която да е достатъчна за категорично заключение, че покерът е игра на умение.

Хоуп и МакКолък (Hope, P., & McCulloch, S., 2009) твърдят, че играта е основана на умение, защото твърде често не се стига до показване на картите (showdown), което значи, че по-добрият играч може да създаде линия на игра, при която късметът да е сведен до минимум.

[81] http://www.wsop.com/ (25.03.2015)

Недостатък: Изследването не показва до каква степен умението определя резултата.

Джермейн и Тененбаум (St. Germain, J., & Tenenbaum, G., 2011) се опитват да решат казуса, като подлагат 45 субекта на експеримент, основан на компютърна симулация. Техните резултати отново доказват предимството на професионалистите.

Недостатък: Резултатите не показват как разликата в умението между професионалистите и „обикновените“ играчи би могла да се изрази в игрова стратегия, приложена в реална покер игра.

VII. **Втора група:**

Фидлер и Рок (Fiedler, I., & Rock, J.-P., 2009) достигат до своите резултати, като анализират данните, събрани от наблюдението върху 50 000 играча за времеви период от 1 000 раздавания. Според тях, за повечето играчи покерът е игра на късмет, защото не влагат достатъчно много време в нея. Те достигат до извода, че, след като за средностатистическия покер играч покерът е игра на късмет, играта трябва да бъде легално категоризирана като игра на шанс.

Недостатък: Изследването не се фокусира върху фундаменталната същност на играта, колкото до това, като каква тя се явява за повечето играчи. В този смисъл, то не доказва, че покерът като игра не е основана на умение. Освен това, въпреки че провеждат изследването си върху голям брой играчи, времевият период е твърде малък. За един сериозен покер играч е съвсем нормално да прави не по 1 000 ръце на ден (раздавания), а по 5 000+ [82].

Според Бертет (Berthet, V., 2010), покерът е игра на късмет, тъй като обикновено най-добрата ръка печели (72.8% от случаите). Това значи, че според него, крайният резултат зависи от това, каква ръка ще се падне на съответния играч, и след като ръцете се раздават на случаен принцип, следва, че покерът е основан на шанс.

Недостатък: Изследването е проведено единствено сред професионалисти, чието умение не варира в големи граници, а и не е използвана контролна група. Това означава, че то се фокусира върху специфичен аспект от играта, като по този начин то не може да бъде съотнесено към цялостността на покера.

[82] http://www.pokertableratings.com/ultimate-grinder (25.03.2015) Чрез кликване върху имената може да се видят статистики за изиграните ръце по месеци

Мейер, Медуна и Бросовски (Meyer, G., Meduna, M., Brosowski, T., Hayer, T., 2012) провеждат квази-експериментално изследване, в което субектите са разделени на две групи: професионалисти и играчи на средно ниво. Данните отчитат, че професионалистите се справят по-добре единствено по критерия „фолдване“ (когато имат губеща ръка, да могат да се оказват, като по този начин ограничат загубите), което според тях значи, че покерът бива да се възприема като игра на шанс.

Недостатък: Изследването е проведено единствено върху 60 раздавания (ръце). Дори това, че те са предварително нагласени и контролирани от изследователите, не изличава негативите, които този факт има върху крайната форма на данните. За толкова малък период от време играчите не могат да натрупат информация за своите опоненти. Това значи, че нито може създадат „имидж“[83], нито да се взимат решения на базата на статистически измерими данни за това, кой какви решения взима в определена игрова ситуация. Това ограничава участниците в теста, като ги принуждава да се взимат стандартизиране решения, което приравнява тяхното умение.

Никое от изследванията, разгледани в този труд, не може недвусмислено да докаже едната или другата позиция. От всичките тринадесет изследвания, десет твърдят, че покерът е игра на умение, а три – че е игра на шанс. Колкото и разнородни да се помежду си, те все пак водят до два много важни извода:

1. В продължителен период от време покерът е в много по-голяма степен умение, отколкото шанс. Това означава, че колкото повече време отделя един играч за покера, толкова повече неговото умение ще определя крайния резултат. Например, ако двама играчи – единият – професионалист, другият – на слабо ниво, играят един срещу друг за 100 раздавания (ръце), няма да е абсолютно сигурно, кой ще се окаже победител, но ако те играят за 1 000 000 раздавания (ръце), професионалистът ще бъде безспорен победител.
2. Всички изследвания, които доказват, че покерът е игра на шанс, имат една обща характеристика помежду си – те са проведени, анализирайки твърде малък брой раздавания (ръце). По този начин те не могат да претендират, че покерът, фундаментално, е игра на шанс, но успяват да докажат, че за кратък период от време късметът играе решаваща роля. Според споменатото по-горе изследване на Фидлер и Вилк (2011), проведено за период от 6 месеца и върху

[83] Какъв стил на игра има даден игра: дали е агресивен, пасивно-агресивен, умерен, „луд“ и др.

4.5 милиона покер идентичности, средностатистическият играч отделя около 63% по-малко време, от колкото е необходимо за достигане до „критическата точка на повторяемост“, т.е. твърде малко за да може късметът, като компонент на играта, да бъде пренебрегнат. От това следва, че за по-голямата част от игралите някога, или все още играещите, покерът е игра на шанс – хазарт.

Според моето проучване, покер професионалистите не изразяват никакво съмнение относно това, дали покерът е игра на умение. Ако е игра на шанс, фактът, че има играчи, които ежемесечно генерират печалба, изглежда необясним. Чрез който и да е от покер сайтовете за следене на статистики[84] може да се провери този факт. Това обаче не може да послужи като аргумент пред определено правителство, за това, че покерът трябва да бъде считан за игра на умение, подобно на тенис на маса, например. Все още е налице необходимостта от доказване на единия или другия вариант по научен път, чрез безупречна методология.

Изследванията, които успях да прегледам до този момент, разглеждат въпроса за това, как трябва да се регулира покерът, в зависимост от това, дали той е игра на умение или хазарт. По този начин те пропускат един много важен фактор в целия диалог – парите. Независимо от това, дали покерът е игра на умение или шанс, това, че са намесени пари, го прави различен от всички останали „безплатни“ игри.

Парите не са просто цел в покера, те са и средство за да може играта въобще да се случи. Така например, ако искате да играете шах, ви трябват дъска и фигури, докато при покера ще са ви необходими карти и пари. При шаха, ако загубите партия, можете да пренаредите фигурите и да преминете към следващата, но при покера, ако искате да продължите да играете, ще трябва да внесете нови пари. Това би било равносилно на това, когато губите партия, да си губите и фигурите, и единственият начин да продължите играете е, когато сложите нови. Следователно, при всяка загуба, вие ще претърпявате материални лишения. Освен това, когато някои индивиди се ядосат на шах, те биха играли по-зле при следващата партия. Ако продължават да губят, тенденцията би се запазила, т.е. всяка партия би била играна все по-зле. Ефектът от това може да се изрази единствено в техния емоционален дисбаланс. Но при покера, този „емоционален дисбаланс“ може да рефлектира в съвсем реални материални загуби - кола, къща, заплата и т.н. По този начин покерът става опасен за определен тип

[84] http://www.pokertableratings.com/basic ; http://www.officialpokerrankings.com/ ; http://www.pokerscout.com/ и др.

индивиди със занижена степен на самоконтрол, а, както бе споменато вече, според проучването на Кабот (2009) и Дрееф (2004), в интерес на правителствата е тези игри, които са потенциално опасни за обществото и индивида, да бъдат регулирани.

VIII. **Заключение**

На базата на изложената информация до този момент могат да се изведат три основни извода:

1. Покерът може да бъде както хазарт, така и игра за забавление, така и метод за генериране на постоянен доход. Изследването върху италианските покер играчи на Биолакти, Пасини и Грифитц (2014) доказа, че съществуват патологично пристрастени индивиди (1.6% от субектите). Показано бе, че средностатистическият покер играч не се осланя на покера като основен финансов приход, напротив, той по скоро е игра на шанс за него, но същевременно, без елемент на силно пристрастяване и зависимост – т.е. форма на забавление. И накрая, част от изследванията и покер сайтовете за статистики показват как някои играчи влагат достатъчно много време и усилия, така че покерът за тях се превръща в основно средство за набавяне на доходи. Изследванията показват, че в зависимост от отношението на индивида към играта, тя придобива различни функции.
2. Поради факта, че покер индустрията провокира създаването и движението на значителни потоци от пари, преминаващи през границите на различни държави, а и заради потенциалната му вреда върху някои индивиди и обществото, регулацията му е препоръчителна.
3. За да може да се оптимизира регулацията на покера, е необходимо неговото много добро, фундаментално разбиране. Грешка е той да бъде приравняван и регулиран наравно с типични казино игри като рулетка, „машинки“ и др. Ако това бъде направено, съответната държава ще губи пари. В момента България изисква 50 000лв. от всеки сайт за онлайн залагания, който желае да оперира на наша територия[85]. Тази форма на регулация е все още твърде базисна, защото отново се наблюдава форма на приравняване между различни сайтове с различни цели, а и самата сума е твърде малка за едни, и безперспективна за други – т.е. настоящата регулация, приложена от

[85] http://www.dkh.minfin.bg/ (25.03.2015)

българското правителство, със сигурност позволява и приканва към това, тя да бъде оптимизирана в бъдеще. Идеи за нейното оптимизиране биха били подходящи за разширяване на настоящия труд.

Библиография:

1. Bjerg, O. (2011), Poker: The Parody of Capitalism, The University of Michigan Press , Ann Arbor, pp. 203-224
2. Meyer, G., & Hayer, T. (2008). Poker—Glu¨cksspiel mit Geschicklichkeitsanteil und Suchtpotential [Poker—Gambling with skill elements and addictive potential]. Zeitschrift fu¨r Wett- und Glu¨cksspielrecht, 3, 153–160.
3. Hannum, R. C., & Cabot, A. N. (2009). Toward legalization of poker: The skill vs. chance debate. UNLV
4. Gaming Research & Review Journal, 13(1), 1–20
5. Dreef, M., Borm, P., & van der Genugten, B. (2004). Measuring skill in games: Several approaches discussed. Mathematical Methods of Operations Research, 59, 375–391.
6. Cabot, A. N., Light, G. J., & Rutledge, K. F. (2009). Alex Rodriguez, a monkey, and the game of scrabble: The hazard of using illogic to define the legality of games of mixed skill and chance. Drake Law Review, 57, 383–412.
7. Biolcati, R., Passini, S., Griffiths, M. (2014) All-in and Bad Beat: Professional Poker Players and Pathological Gambling, International Journal of Mental Health and Addiction, Volume 13, Issue 1, pp. 19-32
8. Fiedler, I., & Wilcke, A.-C. (2011). Der Markt fu¨r Onlinepoker: Spielerherkunft und Spielerverhalten [The online poker market: Players‘nationality and players‘gambling habits]. Norderstedt: BoD Verlag.
9. American Psychiatric Association. (2000). Diagnostic and statistical manual - text revision (DSM-IV-TRim, 2000). Washington, DC: American Psychiatric Association.

10. American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5). Washington, DC: American Psychiatric Association.
11. Dedonno, M., & Detterman, D. (2008). Poker is a skill. Gaming Law Review, 12, 31–36.
12. Turner, N., & Fritz, B. (2001). The effect of skilled gamblers on the success of less skilled gamblers. Journal of Gambling Issues, 5, 43–63
13. Cabot, A., & Hannum, R. (2005). Poker: Public policy, law, mathematics, and the future of an American tradition. Thomas M. Cooley Law Review, 22, 443–513.
14. Cabot, A. N., Light, G. J., & Rutledge, K. F. (2009). Alex Rodriguez, a monkey, and the game of scrabble: The hazard of using illogic to define the legality of games of mixed skill and chance. Drake Law Review, 57, 383–412.
15. Larkey, P., Kadane, J. B., Austin, R., & Zamir, S. (1997). Skill in games. Management Science, 43, 596–609.
16. Croson, R., Fishman, P., & Pope, D. G. (2008). Poker superstars: Skill or luck? Similarities between golf— thought to be a game of skill—and poker. Chance, 21(4), 25–28.
17. Levitt, S. D., & Miles, T. J. (2011). The role of skill versus luck in poker: Evidence from the World Series of Poker. NBER Working Paper no. 17023.
18. Hope, P., & McCulloch, S. (2009). Statistical analysis of Texas Hold'em. Retrieved August 9, 2010 from http://cigital.com/resources/gaming/poker/100M-Hand-AnalysisReport.pdf.
19. St. Germain, J., & Tenenbaum, G. (2011). Decision-making and thought processes among poker players. High Ability Studies, 22, 3–17.
20. Biolcati, R., Passini, S., Griffiths, M. (2014) All-in and Bad Beat: Professional Poker Players and Pathological Gambling, International Journal of Mental Health and Addiction, Volume 13, Issue 1, pp. 19-32
21. Fiedler, I., & Rock, J.-P. (2009). Quantifying skill in games—Theory and empirical evidence for poker.Gaming Law Review and Economics, 13, 50–57
22. Berthet, V. (2010). Best hand wins: How poker is governed by chance. Chance, 23(3), 34–38
23. Meyer, G., Meduna, M., Brosowski, T., Hayer, T., (2012) Is Poker a Game of Skill or Chance? A Quasi-Experimental Study, Journal of Gambling Studies, September 2013, Volume 3, pp 535-550

Интернет източници:

1. http://www.pokernews.com/poker-players/countries/ (25.03.2015)
2. https://www.youtube.com/watch?v=Cw6v4bgsPuk (25.03.2015)
3. http://en.wikipedia.org/wiki/Virtual_private_network (25.03.2015)
4. http://www.holdemmanager.com/ (25.03.2015)
5. http://www.poker.com/history-of-poker.htm (25.03.2015)
6. http://www.history.com/news/ask-history/where-did-poker-originate (25.03.2015)
7. http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_poker (25.03.2015)
8. http://www.britannica.com/EBchecked/topic/466636/poker/253967/History-of-poker (25.03.2015)
9. http://www.poker.com/history-of-poker.htm (25.03.2015)
10. http://poker.titanbet.co.uk/lifestyle/history.html (25.03.2015)
11. http://www.pagat.com/poker/history.html (25.03.2015)
12. http://www.history.com/news/ask-history/where-did-poker-originate (25.03.2015)
13. http://www.britannica.com/EBchecked/topic/466636/poker/253967/History-of-poker (25.03.2015)
14. http://en.wikipedia.org/wiki/American_Expeditionary_Forces (25.03.2015)
15. http://en.wikipedia.org/wiki/Poker_boom (25.03.2015)
16. http://en.wikipedia.org/wiki/Moneymaker_effect (25.03.2015)
17. http://en.wikipedia.org/wiki/Poker_boom (25.03.2015)
18. http://en.wikipedia.org/wiki/PokerStars (25.03.2015)
19. http://en.wikipedia.org/wiki/Planet_Poker (25.03.2015)
20. http://www.gamblingsites.com/history/poker-stars/ (25.03.2015)
21. http://www.pokernews.com/poker-players/country/bg/ (25.03.2015)
22. http://www.dkh.minfin.bg/bg/pubs/2/441 (25.03.2015)
23. http://btvnovinite.bg/article/bulgaria/ikonomika/hilyadi-levove-blokirani-v-spreni-saitove-za-onlain-zalaganiya.html (25.03.2015)
24. http://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp;jsessionid=182321F71FCEBE8D861FDC7EDADFD4D0?idMat=62818 (25.03.2015)
25. https://www.youtube.com/watch?v=YmXzHo2maz4 (25.03.2015)
26. http://www.wsop.com/ (25.03.2015)
27. http://www.pokertableratings.com/ultimate-grinder (25.03.2015)
28. http://www.dkh.minfin.bg/ (25.03.2015

Сериозните игри – начин да се учим, докато играем

Евгени Димитров Иванов

докторант „Библиотечно-информационни науки“

I. Увод

Игрите са част от нашата култура и чрез тях опознаваме света, в който живеем. Те ни учат как да взаимодействаме помежду си, помагат ни да развием и усъвършенстваме социалните си умения, учат ни на работа в екип, и ни носят позитивни емоции. Макар и предназначени за развлечение и забава, те обикновено са основани на известни правила. Затова освен за социализиране, те могат да се използват и като спомагателно средство при обучението. Подобен тип игри се наричат още „сериозни игри“.

Настоящият доклад има за цел да разгледа понятието „сериозна игра“, видовете „сериозни игри“ и как те помагат при обучението. Посочени са ползите от прилагането на този тип игри и благоприятното въздействие, което те оказват в развитието ни като пълноценни индивиди и взаимодействието ни с другите около нас. Представени са и няколко „сериозни игри“ от различни сфери на обществото и изследвания, направени във връзка с тях.

Терминът „сериозни игри“ се споменава за първи път в книгата „Сериозни игри“ от Кларк Абт през 1970 година. Той е изследовател в САЩ по време на Студената война и се занимава със симулационни игри, които могат да бъдат използвани в обучението. Абт свързва понятието „сериозни игри“ и с настолните, и с електронните игри. Той разработва електронна игра, наречена „T.E.M.P.E.R.“, която представя възможните последици от Студената война в световен мащаб. В своята книга Абт предлага и примери за настолни игри, свързани с математиката, които могат да бъдат приложени в училище.

Абт дава свое определение за понятието „сериозна игра“: „Игрите могат да се играят сериозно или непреднамерено. Ние се занимаваме със сериозните игри, понеже тези игри имат определена и внимателно обмислена образователна цел и не са предназначени да се играят предимно за забавление. Това не означава, че сериозните игри не са или не трябва да бъдат забавни.[86]“

Други изследователи, които се занимават със „сериозните игри“ са Бен Сойер

86 **Abt 1970:** Abt, Clark C., *Serious Games*, New York: The Viking Press, 1970.

(Ben Sawyer) и Дейв Реджески (Dave Rejeski). Те създават асоциацията „Инициатива за сериозните игри“ през 2002 година[87]. Сойер и Реджески прокарват идеята, че държавните и частните организации, както и образователната система, трябва да се възползват от възможностите на информационните и комуникационните технологии, за да създадат симулационни и видео игри, чрез които могат да се изследват и решават проблеми от реалния живот.

Майкъл Зида е основател и директор на GamePipe Laboratory и професор по инженерна практика в Департамента по компютърни науки в Южнокалифорнийския университет. Той също изследва „сериозните игри“ и дава следното понятие за тях: „сериозната игра е умствено съревнование, изиграно на компютър според специфични правила, което използва забавлението, за да подпомага общественото и корпоративното обучение в образованието, здравеопазването, обществения ред и комуникациите.“[88]

От определенията на Кларк Абт и Майкъл Зида можем да кажем най-общо, че „сериозните игри“ са игри, в които основната цел е обучението, а не просто забавлението.

При „сериозните игри“ трябва да се намери баланс между игровия аспект, т. е. забавлението и информационната и обучителната страна. Играещият трябва да научи нещо, което впоследствие може да бъде използвано в ситуации от реалния живот.

Съществуват няколко проекти, които се занимават със „сериозните игри“.

Един от тези проекти е международният проект LUDUS (от латински, “игра”). Той е създаден с цел да се състави европейска мрежа за обмен на информация и разпространение на добри практики по отношение на „сериозните игри“. Чрез този проект се провеждат международни изследвания, свързани със „сериозните игри“. При проучванията се изследва какъв интерес има за разработване и употреба на този тип игри.

През 2011 година Българската стопанска камара прави проучване по проекта LUDUS относно понятието „сериозни игри“. Проучването показва, че само малка част от изследваните групи са запознати с термина, поради недостатъчна информация по темата.

Според голяма част от участниците „сериозните игри“ могат да намерят добро

87 **Sawyer & Rejeski 2002:** Sawyer, B., Rejeski, D. Serious Games: Improving Public Policy Through Game-Based Learning and Simulation. Washington, DC: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2002.

88 **Zyda 2005:** Zyda, M. *From Visual Simulation to Virtual Reality to Games*. IEEE Computer Society, 2005.

развитие в България, но посочват и някои пречки за реализацията им като липса на финансиране, на специалисти в областта и недостатъчни познания по темата. Участниците споделят също, че този тип игри са „подходящи за обучение на хора от всички възрасти.[89]“

Според изследвания от проекта LUDUS „31% от гражданите на ЕС на възраст 16-49 са активно играещи“[90]. Според статистиката „игрите са необходима част от ежедневния живот на значителна част от населението, независимо от възраст, пол и социално положение“[91]

Изследването сочи, че „76% от потенциалните потребители не са чували за „сериозни игри", а тези, които са чували, са слабо запознати с тях“[92]

Друг проект, занимаващ се с проблематиката на „сериозните игри“ е SimAula. Основната му дейност се състои в подпомагане на бъдещите учители и техните педагогически умения, чрез разработване на различни игрови сценарии.

II. Основни характеристики на „сериозните игри“

- „Сериозните игри“ трябва да имат ясно определени образователните цели.
- Трябва да се избере подходяща игра, която да отговаря на учебното съдържание и на зададените педагогически цели, както и да е съобразена с изискванията и потребностите на хората, за които е предназначена.
- „Сериозните игри“ трябва да са интерактивни, да са проектирани така, че да подпомагат обучението и да изпълняват поставените педагогически цели. По този начин играещият ще може да получава и да дава информация, да взаимодейства с други участници, за да изгради своите знания и умения. За целта играта трябва да създава условия за изследване и решаване на различни проблеми, свързани с образованието.
- „Сериозните игри“ трябва да дават обратна връзка, за да могат обучаемите да получат по-ясна представа за своето цялостно представяне.
- Играта трябва да позволява да се събират данни, които да могат да бъдат използвани за различни цели.

89 **Табов и др. 2013:** Табов, Йордан, И. Николова, Н. Томов, Сериозно за „сериозните игри“ или къде науката среща изкуството, София, 2013.
90 Проект LUDUS – http://www.ludus-project.eu/bg/sgimportance.html
91 Проект LUDUS – http://www.ludus-project.eu/bg/sgimportance.html
92 Computerworld България – http://computerworld.bg/37447_serioznite_igri__terra_incognita_za_balgarite&ref=more

- В играта трябва да има методи за непрекъснато подпомагане и помощ в случай на нужда, за да могат по-бързо и лесно да се изпълнят целите.
- „Сериозните игри“ трябва да са предназначени за различни групи от хора, за да може да се осигури равностоен достъп, като се вземе предвид различията в знанията и уменията им.

III. Класификация на „сериозните игри“ според основните им характеристики

Може би най-точната класификация на „сериозните игри“ е според:

1. Правилата – при компютърните игри за образователни цели се използват различни специфични правила за съответните цели. Набляга се на структурата на самата игра – как точно да се играе. Може да има и различни канали за комуникация между играчите – чрез глас, чат, форум, блог и др.

Разделят се по начин на игра – екшън, 3D екшън, ролева игра, стратегия, куест, тактическа, логическа, симулатор, състезание.

2. Целите – „сериозните игри“ може да имат различни цели като развитие на въображението, креативност, трениране, събиране и научаване на информация, анализиране и решаване на проблеми, средство за терапия и др.

3. Контекстът – според контекста „сериозните игри“ се разделят по съдържание и предназначение на забавни и сериозни:

- Забавни – фентъзи, фантастика, приключенски, спортни, бойни.

Този тип игри поставят играча в ситуация, при която се разчита на неговото въображение. Те са подходящи за развиване и усъвършенстване на различни социални умения и креативност.

- Сериозни – исторически, военен, мениджър, тематични, образователни, тренировъчни.

Тези игри пресъздават и изследват реални проблеми и явления, като ги поставят в различен контекст. Така играещият по-лесно може да усвои новите знания и умения и впоследствие да ги приложи успешно в реалния свят.

4. *Сферата на употреба* – „сериозните игри“ се разработват за различни сфери на обществото като образование, медицина, екология, отбрана, за целите на бизнеса, в науката, в политиката и др.

IV. **Какви са ползите от „сериозните игри“?**

„Сериозните игри“ комбинират забавлението с обучението. Чрез тях се информираме, развиваме умствения си потенциал, въображението, креативността. Така учим, докато се забавляваме.

Съществува повишен интерес при използването на „сериозните игри“ в области, като образование, здравеопазване, екология, политика, наука, фирмено обучение, при военните и др.

- Чрез „сериозните игри“ се улеснява и подобрява формирането, усвояването и затвърждаването на различни знания и умения, като по този начин учебния процес се превръща в по-ефективно и забавно преживяване.
- Те дават възможност да се намерят ефективни и времеспестяващи инструменти и да се приложат „възпитателни, тренировъчни и учебни методи“.[93]
- „Сериозните игри“ могат да се използват в бизнеса за повишаване на квалификацията и за обучение на персонала, както и за подобряване на техническата база и съответно на конкурентоспособността на предприятията.
- Комуникационните и информационните технологии спомагат за развитието на „сериозните игри“, което от своя страна допринася за по-добро регионално и международно сътрудничество.

„Сериозните игри“ дават положителни резултати в образованието. Чрез тях учим сериозно, като едновременно с това се забавляваме. Те ангажират вниманието на играчите с увлекателно съдържание, в което са заложени основни педагогически принципи за по-ефикасно възприемане и обработване на информацията. Могат да предизвикат у играчите задълбочени размишления и разисквания по дадена тема, като по този начин те могат да преодолеят бързо и решително дадена задача или сложна ситуация. Така играчите могат да имат активна роля в обучителния процес, за да постигнат определени образователни цели, като заедно с това да получат или развият различни знания и умения, които ще им бъдат необходими при ситуации от реалния живот.

При „сериозните игри“ не трябва да забравяме, че това са само игри. Ако загубим, няма реална опасност – можем да се възстановяваме, да започнем отначало, да се учим от грешките си, като използваме наученото, за да не ги повтаряме в реалния

93 Проект LUDUS – http://www.ludus-project.eu/bg/sgbenefits.html

живот.

По този начин „сериозните игри“, чрез своя интерактивен и занимателен метод на обучение, могат да подобрят учебната дейност и да се превърнат в ефективно спомагателно средство в образованието.

V. Примери за „сериозни игри“

1. EnerCities[94] – това е „сериозна игра“, която е разработена с цел да информира и да повлияе на това как потребителите могат да пестят енергия у дома, както и как да предпазват околната среда.

В статия, написана във връзка с тази игра, са представени резултати от нейната оценка. Според направените анализи „(сериозното) геймърство в областта на устойчивото развитие и икономията на енергия не се среща често сред учащите“[95]. Също така играта увеличава притока на информация и подтиква към по-рационално отношение във връзка с използването на енергия.

Тази игра цели да окаже влияние върху учениците като бъдещите потребители на енергия да пазят околната среда и да пестят енергия в дома си.

2. Друга „сериозна игра“ е City Car Driving[96]. Това е руска 3D игра за шофьорски курсове. В тази игра играчът избира автомобил, а след това избира къде да шофира – в града или извън него. Могат да се правят различни настройки, като например какво да е времето, дали да има силен или слаб трафик и др.

3. Pulse! е „сериозна игра“, с която се цели да се подпомогне обучението в медицината. В нея медицински персонал и военни работят заедно, за да видят как ще реагират при биотероризъм и бомбардировки. В играта са пресъздадени различни ситуации от реалния живот на медиците. Целта е чрез играта студентите по медицина да изградят различни умения и навици, за да преодолеят различни проблеми.

4. Language Trap[97] („Езиков капан“) е ролева приключенска видеоигра, предназначена за обучение по немски език за студенти, които са последна година. Играта съчетава в себе си иновативен подход в изучаването на чужди езици, като се

94 EnerCities – http://www.enercities.eu/

95 http://www.openeducationeuropa.eu/bg/article/-EnerCities%2C-една-сериозна-игра-за-стимулиране-на-устойчивото-развитие-и-икономията-на-енергия%3A-Предварителни-резултати

96 City Car Driving – http://citycardriving.com/

97 Language Trap – http://seriousgames.cs.tcd.ie/

използват синтезирани речеви диалози с персонализирана система за обучение. Играта е удостоена с наградата Европейски езиков знак за 2010 година.

5. ElectroCity[98] – това е онлайн компютърна игра, която позволява на играчите да управляват свои собствени виртуални градове. Тя научава играчите на всичко за енергията, устойчивото развитие и управлението на околната среда в Нова Зеландия.

6. iSpectrum[99] – това е проект, финансиран от Европейския съюз, който е насочен към създаването на „сериозна игра“ за хора, страдащи от аутизъм. Играта цели да подобри социалните им умения при започване на нова работа във виртуална среда. В iSpectrum те трябва да преодоляват различни задачи, за да усвоят нови работни умения и навици, да се срещат с нови хора и да взаимодействат с тях. Чрез тази игра хората са подготвени за различни ситуации, свързани с интервюто за работа и при първия им работен ден.

VI. **Заключение**

Понятието „сериозни игри“ се използва за обозначаване на компютърни и настолни игри, които са предназначени за постигане на някаква образователна цел. Те могат да се използват като спомагателно средство в обучителния процес като съчетават забавлението, което носят традиционно игрите, с обучението. В тези игри трябва да са заложени основни педагогически принципи, както и различни модели на учене, за да може процесът на обучение да е по-ефективен. По този начин „сериозните игри“ правят ученето по-креативно и интерактивно.

Съвременните комуникационни и информационни технологии спомагат изключително много за развитието на „сериозните игри“. Това от своя страна допринася за по-добра конкурентна среда сред производителите на тези игри, вследствие на което се повишава качеството за крайния потребител. А с подобряването на „сериозните игри“ се подобряват и възможностите за обучението.

Изследванията, направени по отношение на „сериозните игри“ сочат, че те дават положителни резултати в различни сфери на човешката дейност като здравеопазване, екология, политика, наука, в работна среда за обучение на служители, при пилоти, при военни и др. Проучванията показват, че употребата на „сериозни игри“ в образованието

98 ElectroCity – http://www.electrocity.co.nz/
99 iSpectrum – http://www.ispectrum.eu/

може да спомогне за формирането, упражняването и затвърждаването на различни знания и умения и развиване на креативното мислене в безопасна среда, които впоследствие да бъдат използвани в реалния живот при решаване на житейски задачи.

Използването на „сериозните игри“ в България е все още в начален стадий, но с голям потенциал. За да се утвърдят като ефективен спомагателен метод в обучението, трябва да се направи по-задълбочено изследване по темата и да се разгледат и оценят потенциалните ползи от внедряването им в образователната система. Трябва да се осъществи тясно сътрудничество между държавните и частните институции, разработчиците на „сериозни игри“ и академичните специалисти. Всичко това ще спомогне за по-добри резултати в обучението и повишаване качеството на образованието.

Библиография:

Библиографията в настоящия доклад съдържа печатни и електронни източници.

Интернет адресите, които се посочват, са активни към 15 септември 2015 година.

Табов и др. 2013: Табов, Йордан, И. Николова, Н. Томов, *Сериозно за „сериозните игри“ или къде науката среща изкуството* , София, 2013.

Грудева 2012: Грудева, Ана, *Възможности на сериозните игри в обучението на медицински кадри,* Списание на Софийския университет за електронно обучение, 2012/1-2 „, София, 2012.

Паунова и Стоилова 2013: Паунова, Е, К. Стоилова, *Информационните технологии в помощ на изграждането на знания,* Електронно списание на Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“, Бр. 6, 2013, 1–27.

Abt 1970: Abt, Clark C., *Serious Games*, New York: The Viking Press, 1970.

Bărbieru 2014: Bărbieru, D., Aspecte pedagogice în proiectarea jucurilor serioase, Buletinul Universităţii Naţionale de Apărare „Carol I“ , Bucureşti, 2014.

Beligan & Radu 2013: Beligan, D., C. Radu, *Învăţământul centrat pe student în educaţia la distanţă şi jocurile serioase. Perspective militare,* Universitatea Naţională de Apărare "CAROL I" , Departamentul pentru învăţământ distribuit avansat la distanţă , Bucureşti , 2013.

Engler 2012: Engler , R., *Serious Games – Gamification of Education* , Vrije Universiteit Amsterdam , Faculteit der Exacte Wetenschappen , Amsterdam, 2012.

Knol & De Vries 2011: Knol, E., P. W. De Vries, *EnerCities, a Serious Game to Stimulate Sustainability and Energy Conservation: Preliminary Results* , eLearning Papers , 2011.

Michael & Chen 2006: Michael, D., S. Chen, *Serious Games: Games That Educate, Train, and Inform,* Thomson Course Technology PTR, Boston, 2006.

Sawyer & Rejeski 2002: Sawyer, B., Rejeski, D., *Serious Games: Improving Public Policy Through Game-Based Learning and Simulation.* Washington, DC: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2002.

Zyda 2005: Zyda, M., F*rom Visual Simulation to Virtual Reality to Games*. IEEE Computer Society, 2005.

Интернет източници:

1. http://www.openeducationeuropa.eu/bg/article/-EnerCities%2C-една-сериозна-игра-за-стимулиране-на-устойчивото-развитие-и-икономията-на-енергия%3A-Предварителни-резултати
2. http://www.business24.ro/microsoft/stiri-microsoft/jocurile-serioase-care-vor-schimba-lumea-1474940
3. http://www.ludus-project.eu/bg/
4. http://ec.europa.eu/languages/inspire/20140806-gaball_bg.htm
5. http://www.ispectrum.eu/
6. http://computerworld.bg/37447_serioznite_igri__terra_incognita_za_balgarite&ref=more

Счетоводни игри в съвремието

Красимира Марчева

магистър „Философия“

„В един момент трябваше да реша: да пиша или да не пиша.

За нещо, което много ме вълнуваше. И написах.”

Йохан Хьойзинха

I. Увод

Студенти от специалността „Счетоводство, анализ и одит” към Колския филиал на Петрозаводския държавен университет в Русия изследвали художественото присъствие на счетоводителя в световната литература, музика и кино, с цел да представят начина, по който творците виждат този образ в своите произведения. Студентите проучили много литературни източници и подготвили презентации. В някои произведения счетоводителите били бюрократи и педанти, в други били представени като зли интриганти, а в най-добрия случай били описани като комични фигури, посмешище за околните. Толстой и Достоевски, Чехов и Бунин, Булгаков и Платонов описват счетоводителите с черни краски . Илф и Петров пък иронизират несимпатичното умение на счетоводителя с черни ръкавели на ръцете да умножава наум огромни числа.[100]

Артистичният талант на великия френски писател Оноре дьо Балзак подкопава също авторитета на професията счетоводител. В своето произведение " Великият Годисар” той говори за тях като за „ плешиви, хладни субекти, увити във фланели, който се обличат в занемарени, износени дрехи”. Те „стоят твърде далеч от административния елит, за да мечтаят за известно повишение и играят роля на пионки на шахматната дъска на бюрокрацията. " [101]

Борис Лавренев в творбата си "Спешен товар" описва работещите счетоводители: "Висящите на кабелите си лампи струят с мъртво сияние по високото

[100] http://gazeta2x2.ru/?p=28973, достъпна на 28.03.2015 г

бюро, върху плешивите глави, землистите лица с очила, наведени над счетоводните дневници и ордери. Притежателите на тези лица са толкова груби и сухи, като хартията на счетоводните дневници, и когато те си движат устните, изглежда, че устните им шумолят като прелистващи се страници ... ". "Царството на алчността" - това е счетоводството, по мнението на руския писател.

Студентите откриват често срещан стереотип в западните филми - счетоводител на мафията - и дават за пример героя на Роберт Де Ниро във филма "Midnight". Там се загатва идеята, че макар счетоводната професия да е скучна, а представителите й - нетърпими за околните, те са важни и полезни със своите способности „да заобикалят" закона, да манипулират данните и да спестяват данъци, с цел да се облагодетелстват отделни лица, които търсят лесно и бързо забогатяване.

В същото време, студентите стигат до извода, че счетоводната професия е безапелационно популярна днес, независимо от незавидния й имидж, защото без счетоводител не може да съществува никоя организация. Счетоводните служители притежават качества като точност, акуратност, отговорност, постоянство и търпение. Положителната роля на този вид професионалисти е безспорна, защото необходимостта от обработката на информационните потоци в стопанската дейност, систематизацията на финансовите данни, тяхното обобщаване и представяне, са от полза за нормалното функциониране на макро- и микроикономическите системи, чието съществуване и развитие само по себе си предполага възникването на счетоводната отчетност и налага нейното усъвършенстване и развитие.

Предмет на настоящата разработка е счетоводната професия в съвременното общество. Целта е да се изследва противоречивата представа за счетоводната професия и причините, които водят до изграждане на негативния образ на счетоводителя днес, които елементаризират личността му до "нежелано" присъствие във всяка организация, присъствие, без което от една страна не може, което е полезно и важно, но от друга страна бива третирано като второстепенно и често осмивано.

Хипотезата, която ще се опитаме да докажем, е, че счетоводството е модерна игра, чиито правила се налагат по необходимост, вследствие развитието на човешката цивилизация. Участниците в нея са доброволни играчи, които в процеса на играта изграждат реалността до илюзия, която води до конфликт с хуманността и до нейната деградация и алиенация.

II. **Възникване на счетоводната отчетност. Пред-игрови период на развитие.**

Счетоводството възниква от потребността да бъде статистически измерена, систематизирана и отчетена като резултат икономическата дейност в обществото. Първоначално, ролята му е сведена до инструмент за регистрация на процесите в стопанството, което подпомага управлението му. С развитието на математиката и икономическата наука, се развива и отчетността, която се усложнява в отговор.

Наличието на елементарни форми на счетоводство се установяват още през 3000 г пр.н.е. В Египет, при управлението на фараона Менас, е съществувала особена категория чиновници, специалността на които е била да извършват счетоводни записвания. С помощта на заострени пръчици те записвали на гладък папирус многобройните операции, извършвани в стопанството на фараона, като при това отбелязвали всичките приходи и разходи и водели неговите сметки. Тези придворни счетоводители на фараона носели названието писари. Лицето, което е искало да придобие званието писар, е трябвало да завърши специален учебен курс, ръководен от жреци, които през онази епоха са притежавали монополно право да се занимават с наука и да преподават. Програмата на училищата за подготовка на писари е била доста обширна. Завършилите имали право да избират каквато си искат професия: да бъдат жреци, военачалници, писари, бирници, инженери, архитекти и пр. Следователно, възпитаниците на тези училища придобивали обширни познания и са могли да заемат най-високите държавни постове. Фактът, че само те са имали право да заемат длъжността писари, т.е. счетоводители, свидетелства за голямото значение, което се е придавало през онази епоха в Египет на тази длъжност. [102]

Финикия е била държава с особено силно развита стопанска дейност. Финикийците са извършвали много сложни търговски операции и не са могли да ги отразят без счетоводство. За тях познаването на счетоводството е било необходимо и поради това, че търговците били същевременно и големи земевладелци. Цялата земна площ на Финикия е принадлежала на търговците, които, бидейки заети предимно с търговски операции и извършвайки често дълги търговски пътешествия, са поверявали управлението на земите си на специални лица. Тези лица събирали наемите на земята, прибирали всички приходи и извършвали всичките разходи на земевладелците. В края

[102] Ф. Белмер, „Обща теория на счетоводството", издателство „Просвещение", гр. Варна, 1930 г.

на всяка година те представяли на господарите си отчети за своето управление. Това обстоятелство ги е принуждавало да водят лични сметки за арендаторите.

Заченки на счетоводство се откриват и у евреите. Според Мойсеевия закон, събирането и пазенето на данъците, а също и отчитането на военната плячка, се е извършвало от левитите, особена категория писари, които правели всевъзможни записвания във връзка с административните разпоредби. Те водели родословни списъци за всяко коляно, списъци на лицата, задължени с военна повинност, описи на имотите на отделните граждани във връзката със събирането на данъците и пр.

Някои исторически данни показват, че инките са имали централна държавна власт, изпълняваща ролята на орган, който регулирал народния труд и защитавал икономическите интереси на отделните класи. В разпореждане на държавната власт са се намирали складове за сурови материали, които тя разпределяла между трудещите се и срещу които получавала готови изделия. Държавната власт пазела в обществените складове запасите от зърнени храни за консумация и посеви и ги раздавала на населението в заем, а след прибирането на реколтата получавала раздадените количества обратно. По такъв начин държавната власт регулирала труда на своите граждани, посредничела за пласмента на готовите изделия и финансирала населението в моменти, когато това е било необходимо. Инките имали специални длъжностни лица, които са водели счетоводните книги. В счетоводните книги на държавните складове са се водели отделни сметки, както за всеки вид материални ценности, така и за всяко лице- заемател.

Съществуват множество паметници, които дават сведения за състоянието на счетоводството в Древен Рим. От тези паметници се вижда, че първоначално за записването на операциите от стопански характер римляните са се ползвали от табели, т.е. дъсчици, записванията върху които се правели с помощта на заострени пръчици. В последствие тези дъсчици били заменени с пергаментни листове, а те от своя страна били заменени от счетоводни книги, Древен Рим е първата държава, в която счетоводството достига такава степен на развитие. Това се дължи на изключително развитата стопанска и в частност търговска дейност, от което може да се направи извод, че развитието на счетоводството се намира в тясна връзка с общото развитие на търговската и стопанската дейност.

Точността и достоверността на отчетните данни през епохата на Средновековието е доста низка. Обикновено отделните изчисления и измервания са се извършвали приблизително, което се обуславя и от факта, че записванията са правени с римски цифри и на латински език. Впоследствие въвеждането на арабската цифрова система дава силен тласък в развитието на счетоводството, тъй като по своята същност представлява една универсална и изключително удобна форма за представянето на сделките. [103]

Влиянието на църквата върху разпространението на счетоводните знания е едновременно отрицателно и положително. От една страна, църквата е осъждала чрез своите учения търговската дейност, а от друга – тя допринасяла за развитие на счетоводството, тъй като тя е била собственик на огромни имущества. Първите следи за зараждането на счетоводното изкуство се отнасят към времето на папа Григорий I, който обърнал голямо внимание на привеждането на папското имущество в порядък. За тази цел той учредил длъжността управляващ на имуществата. Във всяко имение бивал назначаван специален управител, а над всички имения стоял особен папски чиновник, наричан "Rector". За събирането на сумите от арендаторите на папските земи също е имало специални чиновници, наречени „кондуктори". За отчитане на арендата, както в папския двор, така и при всяко отделно имение, била водена специална книга, която по своята същност представлява партидна книга за арендаторите. С увеличаване на папското имущество се появила и необходимостта от подобрение на неговото управление и отчетност. За тази цел през 1001 г. в папския двор е била учредена длъжността главен счетоводител, на когото е било поверено наблюдението на счетоводството по всички операции, както и контрола на отчетите, които постъпвали от различни места.

Краят на XV век се характеризира с появяването на печатни книги по счетоводство. В своята книга със заглавие „За търговията и за съвършения търговец", Венедикт Тотругли излага практически модели за извършване на счетоводните записвания с последователност и яснота.

Една от книгите, която имала изключителен успех и която оказвала огромно влияние върху счетоводните трудове от следващите столетия, е работата на Лука

[103] http://schetovodstvo.dokumentite.com/art/periodizaciq-v-razvitieto-na-schetovodstvoto-1/82333/p3, достъпна на 28.03.2015 г

Пачиоли. През 1493 г. Пачиоли завършва своя труд по математика, където не само засяга въпроси, свързани с приложната математика, но и излага реда за правене на записванията по счетоводните книги. Пачиоли разглежда въпроса за счетоводните книги в 11-ти трактат на своя труд, който носи заглавието „За сметките и записванията". Неговата книга се явява изложение на техниката за записване по сметките и по книгите. Въпреки елементарният си характер, книгата на Пачиоли се оказала полезна на неговите съвременниците, тъй като в нея се разглеждали записвания на много разнообразни и сложни операции.

III. **Зараждане и развитие на модерното счетоводство. Играта започва.**

Краят на XVIII и началото на XIX век се характеризират с голям обрат в областта на счетоводството. Техническите изобретения значително увеличили производителността на отделните индустриални отрасли, което от своя страна допринесло за увеличение броя на търговските операции. Развитието на счетоводните идеи в края на XVIII и началото на XIX век протекло в направление на определяне закономерността и законите, по които се управлява дейността на отделните стопанства. Макс Вебер сочи като извънредно важни елементи от модерното развитие на западния капитализъм разделянето на домакинството от предприятието и рационалното водене на търговските книги. Разделението на труда налага обособяването на самостоятелна функция на счетоводна отчетност. В „Капиталът", Карл Маркс пише:

„През средните векове намираме книговодство за селското стопанство само в манастирите. Но още в древноиндийските общини фигурира книговодител за земеделието. Тук книговодството е обособено като изключителна функция на длъжностното лице на общината. С това разделение на труда се пестят време, труд и разноски, но производството и книговодството за производството си остават също такива различни неща, както товаренето на кораби и товарителницата. В лицето на книговодителя част от работната сила е откъсната от производството и разходите по неговата дейност се възстановяват не от неговия собствен труд, а от приспадане от продукта на общината. С книговодителя на капиталиста работата стои mutatis mutandis." [104]

[104] Карл Маркс, Капиталът, том II, стр. 154

Като за фактори на стопанската дейност били определени стопанският субект, обектът на стопанската дейност и стопанските операции и по-нататъшното развитие на счетоводството тръгнало в следните направления[105]:

a) Определяне значението на стопанския субект като фактор, участието на който в стопанската дейност обуславя създаването на закони, управляващи стопанството;

b) Определяне значението на обекта на стопанската дейност, като фактор, който предизвиква проявлението на законите за стопанската дейност;

c) Определяне значението на стопанските операции, регулярността и закономерността, на които дават основание и материал за установяване законите на стопанската дейност. Счетоводните идеи, които се опитват да определят законите от гледна точка на стопанския субект се наричат юридически (персонификационни). Направлението, което взема за своя база свойствата на обекта и по такъв начин определя законите за стопанската дейност, се нарича икономическо (материалистично). Направлението, което в закономерността и регулярността на стопанските операции, търси законите за стопанската дейност, се нарича комунално (камерално).

Най-пълно развитие икономическото направление получило в труда на Людовико Джозепо Крипа, публикуван през 1838 г. под заглавието „Наука за сметките". В своя труд Крипа казва, че за успешно ръководене дейността на стопанството, ръководителят трябва да притежава определени теоретически и практически знания, приложими към особеностите на даденото предприятие. Оттук следва, че лицето, което ръководи с успех дейността на едно стопанство, може да се укаже напълно непригодно за ръководене дейността на друго стопанство. Що се отнася до счетоводителя, то един и същ счетоводител може да бъде еднакво полезен и за едното и за другото стопанство, тъй като отчитането на резултатите във всички предприятия е еднакво. Това обстоятелство обусловило схващането, че съществува закономерност на извършваните от стопанствата операции. Юридическите отношения не могат да бъдат обекти на стопанските операции, понеже те са случайни елементи на стопанството, ето защо когато счетоводителят открива сметки за различните лица, той прави това само за да покаже у кого и къде е постъпила съответната материална

[105]http://schetovodstvo.dokumentite.com/art/periodizaciq-v-razvitieto-na-schetovodstvoto-1/82333/p3,достъпна на 28.03.2015 г

ценност. Следователно, в счетоводството всички сметки се вещни. Тъй наречените лични сметки служат само за отчитане на ценностите, които не се намират в стопанството, а са предадени на трети лица. Личността не играе никаква роля в стопанството. Обекти на отчитането са материалните блага, а целта – изчислението и изследването на резултатите от стопанската дейност и цялата работа по отчитането се свежда до регистрация на измененията в имуществото на стопанството. Карл Маркс разяснява процеса по счетоводно отчитане и формирането на абстрактни записвания на база стопанските процеси:

„Капиталът съществува идеално във вид на сметни пари, преди всичко в главата на капиталистическия стокопроизводител. Чрез книговодството, към което спада определянето на цените или изчисляването на стоковите цени /калкулациите/, движението на производството се фиксира и контролира. По този начин това движение и по-специално нарастването на стойността – при което стоките фигурират само като носители на стойност, като названия на неща, чието идеално съществуване като стойности се фиксира в сметни пари – получава символично изображение в представата"[106]

Правилата на счетоводната играта се утвърждават. Счетоводителят се превръща в професионалист, който независимо от типа дейност и характер на стопанското предприятие, има универсална функция, еднотипни задължения и спазва едни и същи процедури по отчитане. Търсената закономерност, която методологически да базира на една и съща основа отчитането на процесите и да ги организира и систематизира по идентичен начин е открита чрез концентрирането на счетоводните усилия в овеществяването на обектите на отчитане. Човекът или субектът, който направлява стопанския процес, без който този процес би бил немислим, остава на заден план, а преден бива поставена вещта. Не е съществен шофьорът, като водач на транспортното средство, важно е горивото, което е изразходил той. Шофьорът се превръща в отчетна единица, разходно звено, което потребява гориво. Методологически се обобщава и материализира човекът според неговите функции в производствения процес, които го характеризират като материално отговорно лице и конкретно звено за отчитане. В счетоводната работа изначално водеща роля има числото, защото както споделя проф. Д.Добрев, „числото като количествен изразител на парично стойностни величини

[106] Карл Маркс, Капиталът, том II, стр. 154

образува крайъгълния камък на счетоводството". Подобно, универсализиращо счетоводните системи действие, има вещта, която се явява подходящ измерител на пазарните отношения. „Вещите са на власт и те владеят човечеството", казва Емерсън. Хората се свеждат до една количествена разменна стойност. Ерих Фром описва този процес в книгата си „Душевно здраво общество":

„ Съвременното делово предприемачество почива на балансовите отчети. То не може да се осланя на онова конкретно и пряко наблюдение, което занаятчията е използвал, за да изчисли печалбите си. Суровините, машините, разходите за труд, а така също и самата продукция могат да бъдат изразени в една и съща парична стойност, като по този начин стават сравними и годни за нанасяне в балансовото уравнение. Всички икономически явления трябва да бъдат строго изчислими и само балансовите отчети, точното сравнение на икономическите процеси, изчислени в цифри, може да каже на мениджъра дали и до каква степен той участва в печеливша, тоест имаща смисъл, делова дейност… Това преобразуване на конкретно в абстрактно е отишло далеч извън балансовите отчети… всеки човек може да бъде представен като абстрактна единица, като цифра и на тази основа се изчисляват икономическите явления."[107]

Модерното счетоводство има за предмет вещта, в която е опредметен и самият счетоводител. Той осчетоводява абстрактни представи, като остойностява човешките отношения и ги свежда до пазарни обекти. Така стига до състояние, което описва Маркс в своята система като отчуждение: „ собствената дейност се превръща в чужда на него самият сила, която му противостои и го потиска и над която той няма власт".[108] Счетоводителят е притежание на своето творение – балансовия отчет. Балансовият отчет е създаден чрез количествено измерване и оценка на реалността, която метаморфозира в изкривена представа за света, удобно дехуманизирана, за да пасне методологично на счетоводните записвания. Трудът се обезличава, става еднообразен, тъй като еднообразието и рутината са търсени ефекти, заедно с универсализацията на принципите и методите на счетоводната отчетност. Значението на труда се свежда до ползата от служителя, чиито основни задължения са подчинени на стремежа да се формализира и материализира реалността, да се калкулира и парично измери живия живот, с цел той да се превърне в изкуствен модел за анализ и контрол. Счетоводителят не бива да изпитва чувства, що се отнася до професионалната му дейност, иначе не би

[107] Ерих Фром, „Душевно здраво общество", изд.Захарий Стоянов, София, 2006 г, стр.136
[108] Карл-Маркс, Икономико-философски ръкописи, 1844 г

могъл „да манипулира хората, сякаш са цифри или предмети”, както казва Ерих Фром за бюрократа въобще. [109]

Служителят е обезличен до счетоводна сметка Персонал, чието дебитиране, сиреч намаляване, минимизира разходите за заплати в предприятието, рефлектира в увеличение на печалбите и трудно се свързва с реален човек, който в повечето случаи е далечен и непознат, просто икономически атом в голямата стопанска машина. Колкото е по-голяма дистанцията между администратора и администрирания, толкова повече отношението между тях се изкривява до формален математически израз.

IV. **Философски измерения на счетоводството**

Една от най-интригуващите идеи на немския философ и математик Готфрид Лайбниц, е неговата концепция за един формален език с универсални характеристики, в който всички метафизични и морални истини могат да бъдат представени чрез строгостта на математиката. Виждането на Лайбниц е инспирирано от неговата работа на философ и дипломат. "Универсална характеристика" е средството, чрез което страстта на спорове може да бъде напълно разсеяна в полза на безкористна причина. „Ако противоречията са налице", пише той, "няма да има повече нужда от спор между двама философи, а между двама счетоводители. За тях би било достатъчно, да вземат своите моливи в ръце, да седнат над плочите си и да си кажат приятелски: Нека да го изчислим”. [110]

Спорът „без страст”, формализирането на проблема и свеждането му до просто изчисление, ще бъде вероятно безкористно, но и ще резултира в още по-голямо отчуждение. Еманюел Левинас, в своето есе “Meaning and Sense”, характеризира техническото или научно отношение, което се ръководи от икономически нагласи, като реконструиращо автентичния смисъл, прочистващо фигуративният смисъл, предоставен от културата, с цел преследване на полезност. Смисълът, извлечен по този начин ще има качество на орнамент, пасващ на потребностите на играта, ще бъде измамен и злоупотребяващ, ще бъде фасада за истината. Това техническо отношение към света е културен феномен, а не е в основната на културата. „Икономиката”, пише

[109] Ерих Фром, „Душевно здраво общество”, изд.Захарий Стоянов, София, 2006 г, стр.152
[110] http://www.timeshighereducation.co.uk/books/the-philosopher-as-accountant/161683.article, достъпна на 26.03.2015

той, "произлиза като форма от културата" и припомня главното поучение от Платоновата „Република": Държавата, която е основана на потребностите на хората не може да съществува или да се развие без философи, които са усвоили своите нужди и съзерцават вече Идеите и Доброто [111]

В своята статия "Accounting—Truth, Lies, or ''Bullshit'', Норман Макинтош, професор emeritus разсъждава върху счетоводния „език", който се използва в професията. Ключови счетоводни индикатори са изреченията и изказванията, които човешкото използване на езика, е създало и използва днес. Този факт отрича обичайното разбиране, че езикът и числата са прозрачна среда, която осигурява прозорец към реалността. Важно е, обаче да се знае, че казвайки, че истината не е някъде там „отвън", чакаща да бъде открита, не означава, че се казва, че няма истина. По-скоро означава, че начинът, по който светът съществува е „истински" в смисъл, че „наистина" го има. Затова, според Макинтош, ние сме изобретили лингвистични структури – наративи, дискурси, дискурсионни формации и норми. Тези лингвистични формации не „се намират", ние ги изобретяваме, използвайки езика.[112] Те са исторически, лингвистично и социално конструирани. Това е знак, че значенията, които ние им даваме са функция на отделния наратив, конституиран или избран от нас. В счетоводния контекст, следвайки идеите на Лиотар за игри на езика, можем да изобразим всеки счетоводен стандарт като независим микро-наратив, който не гравитира около обща концептуална схема, играеща роля на мета-наратив. Вместо това, микро-наративите са лабиринт от свободно гравитиращи счетоводни стандарти. Ние даваме значение на всеки стандарт, като го включваме в игра, според индивидуалната интерпретация на счетоводителят, който осчетоводява. Това означава, че всеки стандарт е самостоятелен носител на мини- норма за истина , базирана на отделния счетоводен стандарт, който има своя агонистична историческа основа. [113]

При извършена данъчна проверка, се установява в едно предприятие, че не са начислени лихви по конкретен междуфирмен заем, както е разпоредбата на закона. Предприятието е задължено да начисли такива от властите, независимо от факта, че в реалното бизнес отношение, дори във формалния договор, касаещ това отношение,

[111] "Meaning and Sense", Levinas, p.87
[112] Те са наречени от Витгенщайн, (1958a, 1958b), ''language games.''
[113] Norman B. Macintosh, Queen's University, professor emeritus, "Accounting—Truth, Lies, or ''Bullshit''? A Philosophical Investigation", journal "Accounting and the Public Interest" Volume 6, 2006

лихви не са били определени между предприемачите, които в желанието си да поддържат добри партньорски отношения са взели доброволно решение договорът да има безвъзмезден характер. Независимо от факта, че цена не е определена в договора за предоставения заем, счетоводителят е задължен от данъчните власти да оцени заема, да начисли лихва, защото такива са правилата, а те са Закон. Когато самият закон е предпоставка да се изкриви бизнес реалността, тя рано или късно представа да съществува въобще и се трансформира в счетоводна такава. Счетоводната реалност е защитена от закона, когато е създадена в негов отговор и ако формално отговаря на неговите изисквания, тя придобива първостепенно значение на съвършен свят, който се охранява от счетоводителят. Истинската реалност съществува паралелно, но остава скрита за външни погледи, тъй като няма показен, представителен, подреден вид и същност. Счетоводната отчетност може да създаде илюзорна представа за бизнеса, тъй като инструментариумът и процедурите й го позволяват, поради простата причина, че отчетността a priori има отчужден поглед над действителността.

„Лъжецът – счетоводител", според Макинтош, интерпретира счетоводният стандарт и основните му норми, като създава счетоводен наратив. Той е концентриран да създава финансови отчети, които да удовлетворяват пазара, инвеститорите, акционерите. Това което се получава, като краен резултат, може да отговоря на реалното икономическо състояние на компанията, но може би създава една съвсем илюзорна представа за нея. От особено важно значение са техническите умения и опит на самият счетоводител.

„Истината и лъжата може да се открие само от опитни философи" – разсъждава Макинтош и продължава в този смисъл: „Финансовите отчети са както казва Black (1985) ‘‘шарлатанство’’ или както ги определя Frankfurt (2005) ‘‘глупости.’’ И ако се следват мислите на Ницше за произхода на морала, може да се заключи, че няма фактическо счетоводство, а само интерпретации на счетоводна тема и отделни „счетоводни истини", които не са някъде „отвън" и не чакат да бъдат открити, а по-скоро са произведени от използването на лингвистичния и семиотичния материал на счетоводните стандарти."

Счетоводството днес е *technê* с размити и неясни цели. Счетоводството е игра, в която счетоводителят е професионален играч, с главна определяща роля. Той играе доброволно и със страст подрежда своя свят, в който е свободен и силен, защото

неговият модел е опростен до сигурността на числата. Чрез тази игра, той създава илюзорна реалност, копие на истински предмети и хора, оценени и подредени в строг числови ред, систематизирани според железни правила и принципи. Счетоводството, като игра покрива напълно описанието, което предлага Хьойзинха в своята книга „Хомо Луденс" за играта по принцип: „Там е неговата свещена земя, изключителна, заградена, свята територия, за която са валидни специални вътрешни правила. Това е временен свят вътре в реалния, предназначен за изпълнение на специални действия."[114]

На мястото, където се развива действието на играта, цари собствен, абсолютен ред. Хьойзинха обяснява: „Тя /играта/ създава в този несъвършен свят и хаотичен живот ограничено съвършенство. Редът, наложен от играта, е абсолютен. Минимално отклонение от реда на играта я разваля, лишава я от нейния характер, обезценява я." „Всяка игра има свои правила - продължава Хьойзинха, „тези правила определят законите, управляващи временния свят, създаден от играта. Правилата на играта са задължителни и неоспорими. Нарушаването на правилата руши света на играта. Играта престава да съществува." Играта на счетоводителя не само съществува, но и бива допълнително регулирана „отвън" чрез закони, чиято цел е именно осигуряване на стабилността и сигурността на счетоводните системи. В алчността си, съвременният предприемач е склонен на измами, дори мошеничества, с цел спестяване на данъци и максимизиране на печалбите си. В стремежа си да ограничи тези нарушения и отклонения от данъчно облагане, законът налага по-тежки, по-сурови санкции, засилва се контролът от страна на държавата. Тези мерки, които имат за цел да дисциплинират бизнеса, втвърдяват всъщност правилата на играта, често ги променят в търсене на по-добро решение на проблемната ситуация и създават непрекъсната необходимост от счетоводни специалисти с релеватно образование и умения, които да отговорят на динамично променящата се законова среда. Счетоводителят като професионален играч, в опит да приспособи подредения си свят към новата външна среда, се превръща в състезател, който следва да има бързината и конкурентоспособността да се ориентира бързо, да запази стройната счетоводна система и да открие други начини за манипулиране на реалността, без да нарушава новите закони. „Играта е борба за нещо или показване и представяне *на* нещо." пише Хьойзинха. Счетоводната игра е борба за представяне на реалността по начин, който да отговаря най-добре на законовите изисквания, дори за целта да е необходимо да се замаскира истината.

[114] Йохан Хьойзинха, Хомо луденс, http://chitanka.info/text/17232/2#textstart, достъпен на 29.03.2015 г

Светът на играта е гъвкав, но неуловим; в този свят единственото, което има значение е, доколко добре играеш, разказва за своя образ на Играча Зигмунт Бауман в „Кратка история на идентичността". „Разбира се" , казва той, „случват се удари от съдбата – когато картите се подредят в нечия друга полза, но тези удари или неуспех просто определят границите на играта". В играта самият свят е играч, където успехите и неуспехите, късмета и загубата са ходове в „света като игра". В конфронтацията между играча и света няма закон или беззаконие, нито порядък или хаос, има само ходове – повече или по-малко умели, силни, слаби, лъжливи. Важно е да предугаждаш хода на противника, да си осторожен, интуитивен и готов на риск. Всяка игра има своя област на значение и смисъл, малък собствен универсум, заключен и автономен. Тези, които отказват на играят по правилата на играта, престават да бъдат играчи, но играта продължава, нейните стени са непроницаеми.въпреки това, всяка игра има свое начало и край. Играчът е длъжен да помни, че играта е просто игра и главната цел в нея е да има победа накрая. Затова и в играта няма място за състрадание, сътрудничество, жал и съчувствие. Играта е сродна на войната, само че във войната, която се явява игра, не бива да остава място за интелектуални травми и затаена злоба: "Ние сме възрастни хора, нека си останем приятели" настоява играчът, напускайки играта в името на нови бъдещи игри. Знак на постмодерното възмъжаване е готовността да се отдадеш на играта искрено, както правят децата. [115]

Счетоводителят сменя работното си място, търсейки промяна, но реално сменя едно игрално поле с друго. Състояние е описано изключително достоверно от Ханс - Георг Гадамер: „Модерният свят е успял да постигне удивително много чрез своите способности и дарби, които е развил и с помощта на науката и техническото й приложение да контролира и използва силите на природата до все по-голяма степен и поради тази причина той вижда и третира индивидът като изпълнение на неговата функция в общото цяло на рационалната система. Индивидът остава във функционалния контекст, който му позволява все по-малко и малко свобода. "[116]

Поставен в подобна ситуация, човекът реагира. Понякога тихо, с усещането за неудовлетвореност от живота, с чувство за нереализиран потенциал. Конфликтът между отчужденият служител и хуманността му е сериозен и като че ли неразрешим.

[115] Bauman Z. From Pilgrim to Tourist - or a Short History of Identity // Questions of Cultural Identity. London, 2000. P. 18-35

[116] Hans - Georg Gadamer, Man and his Hand in Modern Civilization, p.117

Банковият чиновник в „Процеса" на Франц Кафка умира, защото не успява да разреши именно този конфликт. Той не успява да разбере, че процесът, който се води срещу него има един единствен обвинител – неговата собствена съвест. „Сигурно някой беше наклеветил Йозеф К., защото една сутрин го арестуваха, без да беше извършил някакво зло."[117] Йозеф К. води един праволинеен празен живот, рутината и еднообразието рушат неговата личност и той самият се чувства объркан и усеща, че нещо не е наред. Злото, което е извършил е зло към самия него, защото пропилява живота си. Книгата представлява един сън, в който банковият чиновник се явява на съд пред собствената си съвест и губи процеса, тъй като така и не разбира, какво не е наред, в какво се състои празнотата в живота му. Подобен конфликт завършва със смърт на хуманността. Едва в последните си мигове, Йозеф К. започва да разбира каква може би е вероятната причина за процеса и пожелава втори шанс: „Единственото, което мога да сторя сега — рече си той и мислите му бяха потвърдени от равномерността на неговите крачки и на крачките на другите двама, — единственото, което мога да сторя сега, е да запазя до края умственото си равновесие. Аз винаги по-рано протягах двайсет ръце към живота, и то не с някаква похвална цел. Това беше неправилно. Нужно ли е сега да разкривам, че дори едногодишният процес не ме е поучил? Нужно ли е да си отида окончателно като човек, който не може да се вразуми? Нужно ли е после с право да приказват, че в началото съм искал да сложа край на процеса, а сега, в неговия край, искам да го започна отново?" [118]

Втори шанс не му е даден. Когато е твърде късно, промяната е невъзможна.

V. Край на играта

Играта може да има край. За да се прекрати тази игра е нужна промяна, която да способства за оползотворяването на човешкия потенциал в сфери, в които той не би се чувствал отчужден. Промяната би могла да се получи по някои основни направления:

1. Технологично развитие и изместване на човека от водещ в счетоводната отчетност в контролиращ я служител. Това е възможно по линия на развитие на софтуерната обезпеченост на отчетността, която да позволи максимално автоматизиране на труда. Това ще разреши много проблеми по обработката на

[117] Франц Кафка, „Процесът", http://chitanka.info/text/22719/10#textstart
[118] Франц Кафка, „Процесът", http://chitanka.info/text/22719/10#textstart, достъпен на 03.04.2015 г.

данните, предприятията ще бъдат обезпечени счетоводно и информационно, а освободеният персонал би могъл да се включи в дейността много по-ползотворно. Често се наемат днес счетоводни служители, които представляват лесна и евтина инвестиция, техният труд е експлоатиран, с цел да се спестят скъпи софтуери и разходите по поддръжката им.

2. За да се избегне опасността, вследствие автоматизацията на процеса, хората да се превърнат в придатък на машините и да бъдат управлявани от тях, е необходимо те да имат достатъчно развито самосъзнание, за да не го допуснат. За целта, наред с професионалното им образование е нужно да бъде пространно засегнато и хуманитарно образование като естетика, етика, изкуство, философия, политология и други, така както и спорт. Само високо културен човек не би допуснал професията да повлияе живота му и да го сведе до счетоводен обект.

Счетоводството днес е концентрация на алиенацията в обществото. Въпреки това, тази професия се радва на популярност, поради факта, че е необходима за всяко предприятие, било то търговско, публично или нестопанско. Без счетоводната отчетност би настъпил хаос и дезорганизация, затова и нейното значение за правилното функциониране на организациите е огромно. Когато в едно предприятие счетоводителите станат повече от останалите служители, предприятието загива. Но то пак е обречено на гибел, ако няма достатъчно счетоводители. Основна задача пред бъдещите професионалисти-счетоводители е да намерят начин да съхранят хуманността си, защото само така ще се освободят от робството на числата и осчетоводяваните от тях обекти. Процесът на „култивизация" ще бъде дълъг, но неизбежен, ако има воля за промяна.

Библиография:

1. Белмер, Ф. „Обща теория на счетоводството", издателство „Просвещение", гр. Варна, 1930 г.
2. Кафка, Франц, „Процесът"**,** http://chitanka.info/text/22719/10#textstart, достъпен на 03.04.2015 г.
3. Маркс, Карл, „Икономико-философски ръкописи", 1844 г
4. Маркс, Карл, „Капиталът", том II
5. Фром, Ерих „Душевно здраво общество", изд.Захарий Стоянов, София, 2006 г
6. Хьойзинха, Йохан, „Хомо луденс", http://chitanka.info/text/17232/2#textstart, достъпен на 29.03.2015 г
7. Bauman Z. From Pilgrim to Tourist - or a Short History of Identity // Questions of Cultural Identity. London, 2000.
8. Levinas, "Meaning and Sense
9. Gadamer, Hans - Georg , Man and his Hand in Modern Civilization
10. Macintosh, Norman B., "Accounting—Truth, Lies, or ''Bullshit''? A Philosophical
11. Investigation", journal "Accounting and the Public Interest" Volume 6, 2006
12. http://www.timeshighereducation.co.uk/books/the-philosopher-as-accountant/161683.article
13. http://schetovodstvo.dokumentite.com/art/periodizaciq-v-razvitieto-na-schetovodstvoto-1/82333/
14. http://gazeta2x2.ru/?p=28973

Политическата игра с леви инициативи в социалната сфера (2001 – 2013 г.)

Магдалена Каснакова

Докторант „Политология“

Abstract

Докладът представлява кратък анализ на законодателната дейност на Министерския съвет на Република България в социалната сфера за периода 2001 – 2013 г., като са изведени примери за леви инициативи с популистки оттенък. Използвайки широкото приложение на думата „игра“ в социалните науки, авторът използва оперативното понятие „политическа игра“, за да обозначи политическото действие между политическите субекти и избирателите. Играта е политическа, защото се осъществява в условията на политическата сфера/ поле (властните отношения в обществото) и всички участват доброволно, чрез своя свободен избор, като биват ограничени във времето (в рамките на мандат) и в пространството (в рамките на националната държава). Основният момент в политическата игра е, че съществуват задължителни правила, облечени в образа на институции, които по дефиниция представляват форма на действие, организирано според общоприети принципи на поведение, същевременно управляващи важни области от обществения живот. По своята същност, политическата игра въплъщава нереални обещания за по-добър живот на бедните социални слоеве, от една страна, и нереални очаквания сред гражданите за по-висок жизнен стандарт, от друга страна. Законодателната дейност на съответните правителства е важен инструмент за промяна на политика, но в текста на изследването, тези инициативи са по-скоро пример за „леви“ политически ходове, без реално подобряване на народното състояние. Като обобщение, авторът извежда тенденцията за радушно приемане от страна на обществеността на леви политически обещания и политики (осъзнати като практически нереализируеми) в условия на много ниски социални стандарти, високо ниво на експлоатация на наемния труд, както и ниски социални плащания (заплати, пенсии, помощи и пр.).

I. Защо политическата игра с леви инициативи е актуален въпрос?

Въпросите на икономиката и социалната политика са особено подходящи за политически послания и спекулации, тъй като засягат цялото общество. Политическите обещания често носят етика на лява, центристка или дясна политическа партия, но още по-често съдържат предимно леви идеи като по-близки на обикновения гражданин и гласоподавател. В този смисъл, политическите програми са по-скоро близки и трудно различими, въпреки заявката за „леви“ или „десни“ политики. Още по-голямо объркване настава, ако се анализират законодателните и управленски програми и инициативи на управляващите правителства, които в малко случаи отговарят на партийното позициониране.

В интернет пространството съществуват редица платформи за онлайн политически игри, изправяйки противоположни визии и стратегии за управление. Интересът към т.нар. симулативни политически игри (Government simulation game или Political online game and economic simulation) в настоящия доклад е само дотолкова, доколкото обобщават опорните точки, върху които се разминават различните политически визии и стратегии на опонентите. Сред тях се нареждат: икономика, неравенство в доходите, държавен дълг, право на работно място, държавна минимална заплата, земеделски субсидии и пр.[119] При това, тези проблематики са приложими в световен аспект, т.е. особено болезнени публични сфери, по които съществуват различни интерпретации и политически решения.

Нидерландският филолог, историк и културолог Йохан Хьойзинха, изследвайки игровия елемент на културата, дефинира играта като понятие от творческия език: „Играта е действие или занимание, извършвано доброволно, ограничено във времето и пространството, изискващо спазването на доброволно приети, задължителни правила, които по своята същност са самоцелни и придружени от чувство на напрежение и радост, от съзнанието за „нещо различно“ от „всекидневния живот“[120]. Широкото приложение на думата игра е особено подчертано в съвременните европейски езици. В хода на доклада, работното понятие „политическа игра“ притежава голяма част от характеристиките, описани по-горе в текста. Играта е политическа, защото се осъществява в условията на политическата сфера/поле (властните отношения в

[119] Виж. www.miniclip.com/games/election-special/en/, www.ars-regendi.com/, www.simrepublic.com/, www.politicalmachine.com/

[120] Хьойзинха, Й. (1938), Homo ludens; Превод: Злата Техова; София; Издателство Захари Стоянов

обществото), която представлява една от трите основни сфери в обществената система (успоредно с икономиката и културата). Главните действащи лица/играчите са гражданите в политическия процес и създадените от тях политически институции и организации. Всички доброволно, чрез своя свободен избор, участват в политическия процес като биват ограничени във времето (в рамките на мандат) и в пространството (в рамките на националната държава). Основният момент в политическата игра е, че съществуват задължителни правила, облечени в образа на институции, които по дефиниция представляват форма на действие, организирано според общоприети принципи на поведение, които управляват важни области от обществения живот. Това се отнася в пълна сила за т.нар. официални институции, които са основани на писани правила, предписващи конкретни роли на участниците в социалното действие. Сред тези официални институции се нарежда и Министерският съвет (МС) на Република България. Следователно, в настоящия доклад, политическата игра се играе от гласоподавателите и политическите партии, като последните на следващ етап преминават в държавното управление. По своята същност, политическата игра въплъщава нереални обещания за по-добър живот на бедните социални слоеве, от една страна, и нереални очаквания в обществото, от друга страна. Обществото инстинктивно знае истината, че левите политики гарантират единствено „екзистенц-минимума" и не делегира властта на крайно леви партии, които пропагандират за отричане на системата и призовават за нейното разрушаване. Кулминацията в политическата игра са съответните избори за народни представители, при които се освобождава социалната енергия и се създава илюзията, че главният политически проблем за властта е решен правилно и справедливо.

II. Докъде е стигнал дебата „ляво" – „дясно" в политическото пространство?

Терминологията с политическия спектър и разделението ляво – дясно в англосаксонските страни служи за изграждане на идеологическия профил на политическите партии, които се делят също на леви, центристки и десни. В настоящия доклад са представени накратко участващите пряко в изпълнителната власт партии в анализирания период 2001 – 2013 г., по отношение на тяхната партийна идеология за промяна на основни публични политики (с особен акцент върху социалната политика). Индикатор за различни позиции по отношение на промяната, е самият партиен възглед (консервативен или либерален), който би могъл да подкрепя традицията в лицето на

статуквото или да подкрепя промяната като път към прогреса. НДСВ (Национално движение Симеон Втори, в последствие Национално движение за стабилност и възход) първоначално се обявява за консервативна партия и кандидатства за членство в Европейската народна партия (ЕНП). След като не са приети в нея, поради съпротивата на Съюза на демократичните сили (СДС), който е член на ЕНП, НДСВ се преориентира и става пълноправен член на Либералния интернационал, като от май 2005 г. декларира, че е създала управляваща либерална коалиция (с Движението за права и свободи и Новото време). Движението за права и свободи (ДПС) е центристка политическа партия, определяща се като либерална и член на Либералния интернационал, но в голяма степен това е регионална партия, която предлага представителство на етническо малцинство. БСП (Българската социалистическа партия) е лявоцентристка социалдемократическа политическа партия, член на Социалистическия интернационал и на Партията на европейските социалисти (ПЕС), възприемана по-скоро като консервативна дясна сила според класическото значение на тези понятия. ГЕРБ (Граждани за европейско развитие на България) е дясно центристка консервативна политическа партия.

До колкото все още съществува делението консервативни и либерални партии, следва да се очаква, по отношение на промяната, консервативният възглед да се противопоставя на нея, като я смята за носеща повече проблеми, отколкото решения, с което да подкрепя съхраняването на традицията. Либерализмът, от друга страна, подкрепя промяната като път към прогреса, като промяната се разглежда в рамките на съществуващото статукво, като постепенна реформа. За разлика от тях, радикалите се стремят към радикална промяна и преструктуриране на социалната система. Консервативният възглед защитава ограничаване на държавното участие, докато либералите подчертават широкото включване на държавата. Въпреки че консерваторите вярват, че пазарът предоставя равни възможности за успех на всички, либералите приемат държавните интервенции и регулация като нужни за контрол върху ексцесиите на капитализма, като начин да се защитят човешките права и да се обезпечат равни възможности за успех на всички членове.

Тук се налага уточнението, че се наблюдават т.нар.мутации на либерални партии[121]:

[121] Смилов, Д. (2011). Политическият либерализъм в България: постижения и перспекиви, http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/08491.pdf, послено посещение на 18.02.2015 г.

- Неолиберализмът и пазарният фундаментализъм: икономически детерминизъм или убеждението, че пазарът е всесилен и максимално добре организиран, регулирането му от страна на държавата винаги е в ущърб на неговата ефикасност; търси се либерално оправдание за следването на националистична политика. Най-често това става чрез извинения с местните данъкоплатци, националния капитал, предприемаческия елит и пр.;
- Протекционисткият либерализъм на социално задоволеното общество (обществото на всеобщото благоденствие): разновидност на националистическия вариант, при който местните данъкоплатци търсят закрила за социално-икономическите си права и завоевания и се изправят срещу имигрантите, изнасянето на работни места зад граница и пр.

Източна Европа прибавя своя значителен принос към съществуващото объркване по отношение на либералните партии и тяхната природа. Падането на комунистическите режими през 1989 г. задвижва процес на „либерализация", при който основната политическа конфронтация е между про-реформистките либерални и демократични партии, от една страна, и по-консервативните и принципно бивши комунистически партии, от друга. В тези обстоятелства „либерализмът" се превръща във всеобхватен термин за всички партии, които подкрепят трансформацията на предишните сателити на Съветския съюз в страни с пазарна демокрация, членки на Европейския съюз (ЕС) и НАТО. Както уместно отбелязва доцент Даниел Смилов, политическият етикет „либерален" обезсмисля в голяма степен либерализма и го превръща в нещо ненужно и безсмислено в политическата конкуренция. Дори да се допусне, че дебатът консерватизъм – либерализъм е изчерпан от смисъл и значимост, то следва да се проследи до каква степен анализираните партии залагат своите визии за промяна в предизборните си платформи и официални документи на изпълнителната власт, и реално до какви видими промени достигат в социалната политика за разглеждания период. Неизбежно трябва да се отчете фактът дали наличието на промяна е следствие от заложена стратегия и партийна програма, или е резултат от поети ангажименти и външни задължения, като по предприсъединителните клаузи и условията на членство в ЕС.

В България има криза на общественото доверие в „традиционните" идеологически ориентирани политически партии – партиите, основани на разделението между „ляво"

и „дясно”[122]. При изборите за Европейския парламент през юни 2009 г. партиите от център-лявото (Българската социалистическа партия – БСП) и център-дясното (Синята коалиция) заедно контролират едва 26.45% от общия вот на гласоподавателите. На парламентарните избори на 5 юли 2009 г., БСП изживява най-тежкото си изборно поражение през всичките 20 години на прехода. Добавен е „либералният център” – НДСВ и ДПС – общият резултат все още ще е по-малък от половината –48.55%. Всеобщата липса на доверие в традиционните „идеологически” партии или партиите, които подкрепят осъществяването на дългосрочни идеологически обосновани програми, организирани около рационален и логичен набор от цели, отваря място за появата на нови, по-прагматични и по-обаятелни политически субекти. Самата логика на рационализиране на парламентарната уредба в България, стимулира появата на силни партии, създавани от сдружения с идеологически неясни платформи с оглед да се постигне мнозинство в парламента.

III. Какви послания има в обещанията за лява политика?

Всяка политика предполага планомерно насочване на финансови, човешки и материални ресурси за постигане на ясна обществено значима цел на национално ниво. В условията на демократична парламентарна система съществуват основни изисквания към провеждането на всяка политика, като сред тях са: солидарност и справедливост; зачитане на общочовешки и общо хуманни ценности (в т.ч. социално подпомагане на хората в неравностойно положение, борбата с бедността, етническото и религиозно разделяне и социалното изключване), следване на общи политики за европейско развитие на страната и спазване на международни конвенции; разумно, прагматично и стабилно управление, както и диалогичност с граждани, профсъюзи и неправителствени организации. Същността на „лявото“ произхожда от разбирането, че лявата политика отстоява интересите на наемните работници (работната сила), дясната политика отстоява интересите на работодателите, а центристката политика цели примиряване на техните интереси. Тази „лява“ същност може най-ярко да се прояви по отношение на здравната политика, образователната политика, политиката за

[122] Забележка. Норберто Бобио посочва между лявото и дясното като основен критерий за разграничение: отношението към идеала за равенство и приемането или противопоставянето на неравенството – левицата винаги е била привърженик на по-голямо равенство (социално-икономическо, политическо, правно, културно) в сравнение с десницата, която е защитавала едни или други неравенства.
Боббио, Н. (2001), Дясно и ляво. Основания и значения на едно политическо разграничение; София; Издателство Лик

професионалното образование и обучение и политиката за децата и младежта - всички тези политики под общата социална политика.

Макар в България последните актуални данни от национално представително проучване на агенция Алфа Рисърч (15-23.01.2015 г.)[123] да разкриват срив на доверието в БСП до електоралното дъно от 11.4%, последното съвсем не означава разочарование от лявата политиката. Както уместно професор Александър Лилов, един от основните идеолози на БСП, отбелязва: масовата бедност и тежестта на финансовата и икономическата криза, удряйки най- слабите слоеве, изискват някой да постави в основата на политическите си действия именно лява политика. Актуалността на левите политики, особено на социалните такива, не намалява особено във време на икономическа криза в страната, доколкото те защитават интересите на хората на труда, на дребния бизнес, на науката и научните деятели, на образованието и неговите дейци, т.е. народните интереси[124].

Основните принципи на лявата политическа концепция включват: интерпретация на ролята на държавата като източник на живот и блага (в смисъл, че държавата преразпределя икономически, природни, естествени и дори човешки ресурси); лява икономическа и социална политика (по-високи данъци за най-богатите, голяма държавна администрация и съответно бюрокрация, задължително образование на децата, достъпно здравеопазване); социална политика и грижа за бедните и онеправданите, за да се издигане равнището на живота на бедните социални слоеве; установяване на високи заплати, високи пенсии, ниски социални осигуровки, в т.ч. създаване на нови работни места, и то такива, които да задоволяват професионалната квалификация и предпочитания на повече хора; преразпределение на публични ресурси за задоволяване на обществените нужди (инвестиране на средствата от данъците в пътища, паркове и пр.).

[123] Статия „Само 24% имат доверие на правителството, БСП се срина до 11%“, автор Георги Савчев, 29 януари 2015 г., http://offnews.bg/news, послено посещение на 14.02.2015 г.
[124] Лилов, Ал. (2009), БСП през 20-те години на прехода; сп. Понеделник, бр. 11/12 – год. XII; София, http://www.ponedelnik.bg/P09_11-12_WEB.pdf, последно посещение на 19.02.2015 г.

IV. Леви ходове в политическата игра на българските правителства в периода 2001 – 2013 г.

Осемдесет и петото правителство на България, избрано от 39.-то Народно събрание (НС), управлява от 24 юли 2001 г. до 17 август 2005 г. с мандат на НДСВ. Въпреки заявката за намаляване на преразпределителната роля на държавата, относителният дял на бюджетните приходи спрямо брутния вътрешен продукт се увеличава от 39% през 2001 г. до 41% от БВП през 2004 г. За същият този период, заплатите се увеличават с 13 %, като все пак не се осъществяват обещанията за несимволично подобряване на жизненото равнище на хората. Данъкът върху реинвестираната печалба също остава непремахнат, въпреки явната предизборна заявка за това. В стратегическите документи на правителството проличава амбицията за провеждане на дясна политика, което е видимо в: Предизборната програма "България – добър дом за своите граждани", Декларацията за основните ценности на НДСВ от 2002 г. , Управленската програма на правителството на Република България 2001 – 2005 г. , Постановлението № 33 на МС от 11.02.2002 г. за организация и координация на подготовката на Република България за присъединяване към ЕС и провеждането на преговорите за присъединяване, Стратегията за борба с бедността и социалната изолация от 2003 г. и редица други. Но анализ на законодателната дейност на МС в социалната сфера разкрива следните основни моменти:

- Сред първите законодателни инициативи на МС, още в първата година от мандата му, е стартирането на нова политика относно грижите за децата в българското семейство. Със Законопроекта за семейните помощи за деца (20/12/2001 г.) се предвижда реформа в областта на семейните плащания за деца. Регламентират се три основни вида семейни помощи: еднократни помощи при раждане на дете; месечни помощи за деца до 18 години и месечни помощи за отглеждане на деца до 1 година. Увеличава се близо два пъти размера на месечните помощи за деца до 18 години. Помощта се насочва към децата от семейства с по-ниски доходи. Определя се нов подход при подпомагането на семейства, които отглеждат деца до една година. Такава помощ могат да получават всички неработещи и неосигурени майки, чиито доходи са по-ниски от определена доходна граница. Тази помощ може да се изплаща освен на майката и на законния представител на детето. Въвежда се изискването за децата в училищна възраст да посещават редовно училище, за да получават месечни

помощи. Прекъсва се зависимостта на семейните помощи за деца от минималната работна заплата. Въвежда се гъвкав подход за определяне на границата за придобиване на месечни помощи за деца. Тази граница следва да се определя ежегодно със Закона за държавния бюджет на България. Променя се механизмът за изплащане на семейните помощи за деца. Съществуващите към този момент четири институции се консолидират в една институция – общинските служби за социално подпомагане. Този промяна създава условия за отстраняване на дублиращите се плащания и възможности за по-действен и ефективен контрол;

- Със Законопроекта за изменение и допълнение на Закона за социално подпомагане (15/10/2002 г.) се усъвършенства законовата основа за осъществяване на държавната политика в областта на социалното подпомагане. Промените са насочени към изграждане на различни по степен и вид защитни мрежи, диференциращи обхвата на лицата, нуждаещи се от социално подпомагане. Развива се и конституционното положение, че самотните възрастни хора и лицата с увреждания се намират под особена закрила на държавата и обществото. Дава се приоритет на индивидуалния подход при решаване проблемите на рисковите групи въз основа на конкретните им потребности;
- Следва инициирането на Законопроекта за гарантиране вземания на работниците и служителите при несъстоятелност на работодателя (07/11/2003 г.). Въпреки че, Законопроектът е инициран във връзка с изпълнение на Директива 80/987/ЕИО за осигуряване на минимално ниво на защита на работниците, заслугата за създадения фонд “Гарантирани вземания на работниците и служителите при несъстоятелност на работодателя” към НОИ, е на правителството Сакскобургготски;
- Със Законопроекта за изменение и допълнение на Кодекса на труда (06/08/2003 г.) се преуреждат и някои въпроси, свързани с осигуряването на стабилност на трудовите правоотношения при промяна на собствеността на предприятията. В тези случаи, както и при масовото уволнение, работодателят е длъжен да проведе консултации с представителите на работниците и служителите. Предлагат се промени, свързани с изчерпателното регламентиране на елементите на трудовия договор. Въвеждат се допълнителни изисквания с цел гарантиране на равни права и задължения на работещите на непълно работно

време и на срочни трудови договори като на работещите на пълно работно време и на безсрочен трудов договор.Във връзка с настъпилите промени, свързани с въведените гъвкави форми на работно време в зависимост и с оглед на поетите ангажименти, свързани с ратифицираните конвенции на Международната организация на труда (МОТ), със законопроекта се предлага в продължителността на седмичната почивка да бъде включена и регламентираната междудневна почивка. С предлаганите промени за първи път се регламентира правото на неплатен родителски отпуск за всеки от родителите, които полагат грижи за отглеждане на дете до 8-годишна възраст, и на отпуск на бременна работничка или служителка за извършване на медицински преглед по време на бременността. Подробно са регламентирани изискванията, свързани със специалната закрила на бременни работнички и служителки и майки-кърмачки. С предлаганите изменения и допълнения се отговаря на изискванията на ЕС и на МОТ във връзка с преговорите на България за присъединяване към ЕС;

От шест вота на недоверие, инициирани в рамките на НС срещу кабинета Сакскобургготски, половината са по отношение на незадоволителна социална политика: заради политиката, довела до хаос в лекарствоснабдяването и предизвиканите последици (гласувано на 13 февруари 2002 г.); заради социалната безотговорност на правителството (гласувано на 12 март 2004 г.) и заради неспособността на правителството да управлява България в полза на хората (гласувано на 11 февруари 2005). Равносметката от 4-годишния мандат на правителството Сакскобургготски разкрива редица слабости на управлението в социалната сфера - здравеопазване и образование с епизодични успехи, по-скоро заиграванията и с левия избирател.

Осемдесет и шестото правителство на България, избрано от 40.-то НС, управлява от 11 юли 2005 г. до 25 юни 2009 г. с мандат на ДПС. Публично известно като Тройната коалиция, правителството е подкрепено съответно от три парламентарни групи: парламентарна група на Коалиция за България с 135 народни представители, парламентарна група на Национално движение за стабилност и възход (НДСВ) с 77 народни представители и парламентарната група на ДПС с 40 народни представители. Сред стратегическите документи на кабинета Станишев са: Програма на правителството на Европейската интеграция, икономическия растеж и социалната

отговорност; Годишна програма за участие на Република България в процеса на вземане на решения на Европейския съюз (2007 г.); Предизборна програма на Коалиция "За България" и пр. Поетите ангажименти на правителството включват: постигане на ускорен и устойчив икономически растеж; увеличаване на заетостта и намаляване на безработицата; значително увеличаване на доходите до 2009 година; гарантиране на равен достъп до качествено образование; постигане и продължаване на европейските образователни стандарти; гарантиране на правата на всеки български гражданин до достъпно и качествено здравеопазване, както и укрепване на държавността, развитие на националната и културна идентичност.

Сред законодателните инициативи с ляв уклон в социалната сфера са:

- Законопроект за изменение и допълнение на Закона за насърчаване на заетостта (16/02/2006), с който се въвежда безплатното предоставяне на посреднически услуги за търсещите и започналите работа лица - без събиране, пряко или косвено, изцяло или частично, на такси или други плащания от страна на търсещите работа, или от наети на работа лица. Въвежда се нова насърчителна мярка за безработните лица - обект на месечно социално подпомагане, които самостоятелно търсят и започват работа. На лицата, започнали работа без посредничество на Агенцията по заетостта, които са били регистрирани като безработни в нейните териториални поделения и са получавали месечни социални помощи, се изплащат месечно суми за времето, през което са на работа, но за не повече от 12 месеца. Мярката създава условия за активно поведение на пазара на труда и представлява стимул за нова заетост. С нейното въвеждане се облекчава бюджетът на Агенцията за социално подпомагане, като се намаляват разходите, изплащани за социални помощи;
- Законопроектът за данъците върху доходите на физическите лица (09/11/2006) предлага нов механизъм за ползване на данъчните облекчения. Всички данъчни облекчения следва да се ползват на годишна база от всички източници на доходи, а не както до този момент, само от доходи от трудови правоотношения, от стопанска дейност и от наем. Вноските за доброволно пенсионно и здравно осигуряване и застраховане са освободени на "входа", т.е. с тях се намалява сумата от годишните данъчни основи. Размерът на данъчното облекчение в зависимост от основата се запазва (до 10%), но е въведен годишен лимит от 1440 лв., като в същото време облекчението се ползва за доходи от всички

източници, включително за доходи от наем, от прехвърляне на имущество и от други доходи. Освен това при обратното получаване на сумите по договорите вече не се удържа окончателен данък в размер 12 на сто, включително и за сумите, за които е ползвано данъчно облекчение на "входа".Изравнен е размерът на окончателния данък (7%) за облагане на доходите от дивиденти, независимо от това дали лицето, изплащащо дохода, е местно или не. Понастоящем доходите от дивиденти на местни физически лица от източник в чужбина се облагат с 12 на сто, докато доходите от дивиденти, изплатени от местни дружества се облагат със 7 на сто;

- Със Законопроект за изменение и допълнение на Закона за семейни помощи за деца (23/02/2006) се въвежда възможността за ежегодно определяне размерите на помощите, което цели съобразяването им с динамиката на основните макроикономически показатели. Мярката се очаква да доведе до положителен социален ефект, предвид позитивните тенденции в тази динамика за последните години. Въвеждането на диференцирани размери на помощите по чл. 2, т. 2, 3 и 4 според поредността на отглежданите деца със съответни изменения в разпоредбите на чл. 6, 7 и 8 е насочено към стимулиране раждането и отглеждането на повече от едно дете. Акцентът е поставен върху насърчаване на раждаемостта и отглеждане на второ дете, поради което се предвижда и най-висок размер на помощта за него. С предложените изменения в разпоредбите на чл. 6, 7 и 8 се предвижда еднократната помощ при раждане на близнаци, месечните помощи за отглеждане на близнаци, един от които е второ дете на майката, за всеки близнак да се изплащат в размера, определен за второ дете, а месечните помощи за отглеждане на близнаци до навършване на една година, един от които е второ дете на майката – в размера, определен за второ дете;
- Една от безспорно най-левите инициативи на този МС, е Законопроект за Държавния фонд за гарантиране устойчивост на държавната пенсионна система (19/03/2007). Целта на създаването на т.нар. Сребърен фонд, чрез който да се подпомага и гарантира устойчивостта на държавната пенсионна система. Това се постига като се заделят определени, допълнителни или извънредни, приходи от държавния бюджет за период не по-малко от 10 години. Тези средства е предвидено да се инвестират, за да се осигурят допълнителни средства за фонд „Пенсии". Средствата на фонда са самостоятелно обособена част от централния бюджет и са вложени в отделно открита на името на фонда

инвестиционна/депозитна сметка в Българската народна банка, съобразно общите условия на банката. Със законопроекта е предвидено Държавният фонд за гарантиране устойчивост на държавната пенсионна система да функционира като самостоятелно обособена част от централния бюджет, като в него от 2007 г. да се акумулират петдесет на сто от приходите от приватизация, постъпили в централния бюджет, и десет на сто от излишъка на републиканския бюджет за съответната бюджетна година. По-горната правителствена инициатива е продължена със Законопроекта за бюджета на държавното обществено осигуряване за 2009 г. (12/12/2008). В проекта е отразено политическото решение за участие на държавата в приходите на фонд ”Пенсии” с трансфер (а не с вноски), равен на дванадесет на сто върху сбора на осигурителните доходи на всички осигурени лица. Увеличава се и минималният осигурителен доход за самоосигуряващите се лица от 240 на 260 лв. - приходите се увеличават с 9,8 млн. лв. Приета е нова Наредба за изчисляване и изплащане на паричните обезщетения и помощите от държавното обществено осигуряване, според която се прекратява посредничеството на работодателите (осигурителите) между осигурителната институция и осигурените лица при получаването на осигурителни плащания от последните. Два нови момента са: за първия ден от временната неработоспособност занапред работодателят ще изплаща не обезщетение, а дневно възнаграждение. И второ - след края на месеца, следващ този, през който са заработени заплатите от работниците и служителите, независимо дали те са изплатени или не, осигурителните вноски ще се считат за дължими и за съответните месеци осигурените лица имат всички осигурителни права (до края на миналата година дължими бяха вноските за периодите, за които са изплатени възнагражденията, но не са внесени осигурителните вноски).

- Законопроектът за допълнение на Закона за интеграция на хората с увреждания (07/04/2006) се предлага нова месечна добавка за социална интеграция, която има за цел допълване на собствените доходи и покриване на допълнителните разходи на хората с увреждания. Добавката се изразходва за образование, квалификация, комуникации, поддържане на здравословното състояние чрез диетично хранене и лекарствени средства.
- Със Законопроекта за изменение и допълнение на Кодекса на труда (12/04/2006) се предлага промяна в размерите на глобите и имуществените санкции на работодателите при нарушаване разпоредбите на трудовото законодателство.

Предвидена е и защита при уволнение на избраните представители на работниците и служителите, като следва те да бъдат уволнявани само след съгласие на Изпълнителна агенция "Главна инспекция по труда" и т.н.

Тройната коалиция, начело с лявата партия БСП дава редица заявки в социалната сфера за леви политики, но на фона на провежданата по-скоро дясна икономическа политика (премахване на пропорционално диверсифицираните данъчни ставки и поддържане на бюджетен излишък), крайното впечатление остава за дясно управление. Играта с увеличаването на минималните пенсии, минималните заплати и помощите за хората с увреждания не води до реално по-висок жизнен стандарт на хората. Въпреки че българската икономика отбелязва поредни години на икономически подем, нивото на доходите в България си остава далеч под средното за ЕС.

Осемдесет и седмото правителство на България, избрано от 41.-то НС, управлява от 27 юли 2005 г. до 21 февруари 2013 г. с мандат на политическа партия ГЕРБ. Кабинетът, предложен от лидерът на ГЕРБ - Бойко Борисов, е формиран от неговата партия и независими експерти, което го превръща в правителство на малцинството (със 117 народни представителя от 240 общо). Сред стратегическите документи на кабинета Борисов са: Програма на правителството на европейското развитие на България; Предизборна управленска програма на партия ГЕРБ; Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2020 г. и пр. Поетите ангажименти на правителството включват изключително десни политики, което е видимо и на практика, като се инициират малко леви политики:

- Законопроектът за изменение и допълнение на Кодекса на труда (12/05/2010) защитава интересите на работниците и служителите в случаите, когато са възпрепятствани поради поведението на работодателите да уредят законосъобразно трудовите си правоотношения и да упражнят трудовите си права. Правят се изменения и допълнения в основанията за прекратяване на трудовия договор от работника или служителя без предизвестие, като се създават две нови основания. Промените на минималния и максималния размер на имуществената санкция или глобата са приложими и следва да се налагат на работодатели – юридически лица, еднолични търговци и физически лица;
- Със Законопроекта за изменение и допълнение на Закона за насърчаване на заетостта (14/06/2010) се разширяват възможностите за финансиране на

активната политика по заетостта, включително чрез удължаване на срока за стажуване на младежите, завършили през последните 24 месеца професионално обучение и без трудов стаж по специалността, при работодател от 6 на 9 месеца. Удължаването на срока за стажуване при младежите има за цел осигуряване на по-добра реализация на придобитите знания и умения на конкретни работни места и ограничаване на младежката безработица;

Извън законодателната дейност на правителството в социалната сфера (бедна на леви инициативи), самият министър-председател (бел. вече в оставка) признава „Не може човек, който е без работа, да излезе и да му харесва паркът, не може. Това трябва да ни е в ума и в програмите. Доходи и увеличаване на заетостта. Това са двете неща. Да, ще кажете, това е много вляво..."[125]. Именно през мандата на ГЕРБ се отчитат допускането на голям бюджетен дефицит, просрочване на държавните задължения към изпълнители на обществени поръчки и забавеното възстановяване на ДДС към частния сектор - все проявления на типично лява политика.

V. Заключение

Пътят на левите решения и инициативи преминава в популистки за дадено управление, когато последното ги използва, без те да са присъщи на изповядваната партийна идеология. Борбата с безработицата и политиката за увеличаване на доходите не са леви, но използването на държавни инструменти за справяне с растящото социално разслоение, ниска заетост и ниски доходи, е лява политика. В България като най-бедната държава в ЕС, лявата реторика (без изразени типично леви и десни политически формации) е особено използван метод за спечелване на народното одобрение и в крайна сметка гласа на избирателя. Въпроси като образователната система, обществените болници, защита и представителство на правата на работещите и редица други в този дух, са особено податливи на политически ходове за спечелване предимство пред опонента. Особеното в случая е, че играта се играе не между самите политически субекти (между тях съществува чиста форма състезание за позиции и привилегии във властта), а между управляващите "на деня" и управляваните. Народът като цяло (в т.ч. работещите хора, дребните и средни предприемачи, заетите в селското стопанство, младите, учещите) приветства дори малки прояви на внимание, например еднократна сума под формата на енергийни помощи за най-бедните, символично

[125] Статия „Трябва ни лява политика, обяви Борисов и шашна БСП“, 06.03.2013, http://news.ibox.bg/news/id_782546456, последно посещение на 18.02.2015 г.

вдигане на минималната заплата, увеличени помощи за майките, коледна добавка към пенсиите и пр.

Социалната тематика е широко поле за политическа игра, в което лявото направление винаги намира приложимост (разбира се, не в смисъла на класическите марксизмо-ленинизъм комунистически партии, които отричат неолиберализма и капитализма). В България, подобно на страните от Източна Европа, левите политически идеи намират привърженици. Самата Европейска левица (левите партии в рамките на Европейския парламент) търси подкрепа в тези страни, тъй като това са държави с много ниски социални стандарти и високо ниво на експлоатация, както и мизерно заплащане на труда. Последните характеристики на обществата в тези държави предполагат предразположеност в редовия гражданин да очаква всички проблеми да се решат отгоре-надолу, т.е. от държавата. Когато това не се случи, от играта биват изгонени провалилите се управляващи, за да се прехвърли общественото доверие върху следващите участници. Тази порочна цикличност води до натрупване на социална енергия и недоволство, които често се проявяват в най-всекидневните дейности. Така например, в средата на 2014 година сред българското общество става особено популярна виртуалната игра „Мистър пистол“, използвайки платформата на социалните мрежи. Играта представлява появяващи се мишени с лицата на известни български политици като голямата цел е колкото може по-бързо и повече политици да бъдат отстреляни с пушка, но заредена с цапаща боя[126]. Въпреки радушния пример на играта и видимо изразеното народно недоволство, само няколко месеца по-късно, народът отново гласува за старите и компрометирани политически партии. Сравнително устойчивата структура на електоралната подкрепа за основните политически партии разкрива, че в изборната игра избирателят отново играе "съзнателно измамен".

[126] Статия „Вижте най-хитовата политическа игра!“, 14.06.2014 г., http://mirogled.com/2014/06/14, последно посещение на 18.02.2015 г.

Библиография:

Боббио, Н. (2001), Дясно и ляво. Основания и значения на едно политическо разграничение; София; Издателство Лик

Хьойзинха, Й. (1938), Homo ludens; Превод: Злата Техова; София; Издателство Захари Стоянов

Лилов, Ал. (2009), БСП през 20-те години на прехода; сп. Понеделник, бр. 11/12 – год. XII; София

Смилов, Д. (2011). Политическият либерализъм в България: постижения и перспекиви, http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/08491.pdf

Официален сайт на Народното събрание на Република България, http://www.parliament.bg/

Екстатика на срещането

Мадлен Ангелова

бакалавър „Философия“

От незапомнени времена до днешни дни, постоянният спътник на всичко човешко се изразява в една игровост, в една непрестанна събитийност, която е създадена с идеята да бъде за и с човешките интереси. От части можем дори да допуснем, че тя задава същинската сила на нашия vitae vis като абсолютна противоположност на една жажда за смъртност. Струва ми се, че целта на днешната дискусия е да предложим не единно мнение, а именно многообразен, вариативен букет от становища, за това как нашата жажда за живот и любопитство започват своя варварски танц с всяка отсрещна другост с идеята на една екстатика. Още във въведението на целокупния текст е необходимо да се отбележи неговата непретенциозност – авторът му в мое лице не претендира за никаква абсолютна валидност на своите становища, напротив – смята, че говорейки за играта, ние трябва да изиграем реторика в една най-висша форма на творческото, да маркираме всички своеобразно естетически моменти в едно подобно раздаване на аргументации и тези и именно така да разберем, посредством дори един сблъсък на позиции, като екзистенциален опит, истинската същност на играта, каквато тя е за нас.

Тук ще си послужим с романтическата символика на танца, защото е необходимо да бъде изразено мълчаливото движение на настроености, което извършваме във всяка една събитийност – всеки жест, който ни издава, прикрива или ни прави предположими е именно, повече или по-малко, едни заучени, упражнени в живота, стъпки към новото, което именно така се представя пред нас в срещата като една възбуда от битието ни. Това първо срещане на непознатото не може да бъде предрационализирано, то става винаги с една импулсивност, която се храни със създадените ни във времето инстинкти и бива мотивирана от първородните ни такива. Всяка среща е своего рода една игра, а всяка игра на свой ред е екстатична, защото задава цели и смисли, които да смятаме за интригуващи и да събуждат нашата активност. Гръцката рационалност би останала неразвита и статична, ако не бе заобиколена от варварските и необуздани племена и народи в съседство, тя никога не би имала мотиви за своето развитие, ако не се беше впуснала в този танц същински и на един дъх, превръщайки желанието си за надмощие в разумно основание едва след

установяването на този сблъсък като неволно срещане. Екстазът, който движи човешкия род, следователно, е единствено възможен благодарение на срещането и на неговия игрови характер като доминация на възможности.

В заварения след-Кантов свят на граници, в който философията разполага със строгата определеност на един остров, чийто възможности са експлицитно ясни, разучени и дори омръзнали до болка, се ражда протофилософията на живота – Йенският романтизъм. Наистина, Фихте залага на дейното, първи открива екстатичността и игровостта на същностите, но ги ограничава до субективното основание на „Аза". Намесата на Шелинг в един подобен контекст не може да остане немаркирана – ние трябва да се откажем изобщо от граничността, която ни предлагат субекта и обекта и да отидем отвъд нея – в едно тъждество на дух и материя, които тепърва ще се делят и ще заиграят своята диалектика. Скритостта на света, детерминиран от „Аз" - ови същности, трябва да бъде разбулена, а по-късно при Шопенхауер изпъква и фаталната грешка на всеки идеализъм – обговарянето на най-съкровената самоосъзнала се същност, понятизирането ѝ като „Аз", забравяйки, че „Азът" не е никакъв същински „Аз" преди да се отдаде на своето любопитство и да осъществи едно световно срещане. Целият живот започва да се представя пред волята, ограничен от способностите ни, но дори по този начин правилата изглеждат прекалено задължаващи и възпиращи истинската игра на философия. Така се ражда и ницшеанското Дионисово начало, което винаги и навсякъде открива своя прародител и праобраз, така започва и свирепото прелъстяване във вихъра на естетическото при Киркегор. Изведнъж, пред твърде човешкото се изправя неговото собствено властолюбие и желание за притежание, за да раздели участниците в живота на слаби и силни, прелъстяващи и прелъстени, печеливши и губещи. Защо подобна среща може да бъде смятана за екстатична, ще попитате, как се поражда тази нейна възторженост? Печалбата е локална, тя е позиционирана в едно възприемане за победата – независимо дали тук ще разгледаме самотния поход на Заратустра, отправен към собственото си пресрещане и възобновяване, култа към страданието и хилядите метаморфози, които то пробужда, или еротичното сластолюбие на Йоханес, който се отказва от същинската награда, за да спечели „играта на стъклени перли"[127]. Същината на homo ludens изпъква в радостта от страданието, в самотата на върховата точка, която е характерна за всеки

[127]Игра на думи; има се предвид Херман Хесе: „Игра на стъклени перли"

победител и която, именно, предпоставя турнира на живота. Достигайки своя личен apex corpus, индивидът преминава през своето върховно моментно въодушевление, докато не открие абсолютната застиналост на новата си позиция – той е надмогнал способността си да се състезава, изчерпал е опциите за срещи с противник – така се поражда и неговото най-съкровено страдание – усещането, че играта за него е завинаги приключила. От една страна, той е напълно задоволен, но от друга, самата му еротична нужда го тласка да продължи да желае, да не прекъсва танца, дори когато изглежда, че музиката, която го задвижва, е заглъхнала. Той слиза от пиедестала си, отказва се от всяка абсолютност, за да продължи съревнованието, което придава смисъл на неговото присъствие, отхвърля моментният възторг на победата, за да познае отново радостта на загубата, екстатичната необходимост на стремлението. Опиянението му и неговата пристрастеност към възбудата на съприкосновението, му дават нови сили да се сблъска отново с всяка противопоставила му се другост, да изпъкне със своите способности. Музиката започва отново, за да преодолее погнусата, породена от човешката крайност, за да задоволи копнежите на смъртното трагично биващо по една така желана вечност, която изглежда като най – безценната награда в играта на живот: „*грамофонът свири*, съществува, всичко се върти, съществува *грамофонът*, *сърцето тупти*: кръжете, кръжете, жизнени сокове”[128], защото какво друго е нашата екзистенция, ако не всекидневно надиграване с една смъртност, надеждата, че когато срещнем гостенката, от която се страхува Dasein, ще успеем да спечелим срещу нея, да я залъжем отново и да утвърдим в един екстатичен танц нашата самотна вечност?

Единственият начин да преодолеем цинизма на иронията, да отхвърлим декаданса и нихилизма, да възразим на собственото си „битие-към-смъртта”, е да утвърдим едно творческо начало, един естетически възторг от живота като поле за изява, да допуснем, че нашата стихийност е достатъчно мощна, че да не бъде никога надмогната напълно, но и да жертваме простотата на удоволствието, за да получим същинската радост на страданието от новото търсене. Винаги сякаш има една аскеза във финалния стадий на играта, или поне в него тя може да бъде наблюдавана в най-голяма степен, след като същинската среща бъде вече осъществена, след възторга на сблъсъка, когато ясно започва вече да проличава едно побеждаващо и едно победено. В този сякаш момент, по-умелият играч сякаш се затваря в едно собствено вглъбяване, което вече на втори план рационализира игровия характер, досега отличаващ се именно

[128] Сартр, Ж.П. (1988), Погнусата ; превод: Мария Коева, София, „Народна култура“ стр.156

със своята бурна импулсивност. Един път е избрано страданието поради копнежа да го надмогнем, поради чисто ирационалното основание на инстинкта ни за самосъхранение, който не допуска прекомерно да се възгордяваме и да си създаваме утопии в живота, но втори път, страданието бива избирано и чисто аналитично, когато в отдрънпатостта на обежната си точка, надмогващият вече визира проведения игрови рунд като нещо отдалечено и претегля с хладна пресметливост своите стратегии. Такъв е поне случаят на Киркегоровия прелъстител, Йоханес. В първите страници на дневника сякаш цялото му същество изразява един „Страх и трепет"[129], той преследва, ловува хищно из сенките на тайнственото, за да изгради достатъчно подходящи условия да осъществи същинската среща, такива, че тя да бъде именно толкова екстатична, колкото се случва всекидневно във въображението му. На този етап Корделия притежава надмощие, Йоханес е прелъстен, надигран, без още дори да има срещу себе си противник, който да го осъзнава. Тя още е в онези свои най-хубави години, в които младото момиче „не израства, то се ражда"[130]. .Самото съпуване, копнеж и невинност в този образ са това, което същински дава причина за едно прелъстяване – тя никога не е срещала същински, никога досега не е губила и не е била изгубвана в облозите си. Тук се ражда стремежа не тя да бъде физически притежавана чрез насилие върху волята и избора ѝ , но напротив, свободно и желаейки да избере да бъде покорена – играта може да започне единствено когато обещава едно щастие изразено в това „да намериш момиче, което си заслужава да бъде прелъстено"[131]. Това е своеобразното начало на едно продължително срещане, най-обещаващия възторг, в който тепърва започва да се разкрива пред очите една тайна, един ореол от привлекателност, който предстои да омагьоса, а след това да бъде снет и разобличен завинаги в акта на надмощието. В този символичен сблъсък прелъстяващият пристъпва с надежда, че неговият блян ще бъде осъществен, че ще открие онази именно спътница, която никога няма да спира да буди интереса му, която ще продължава да танцува и след края на бала, докато я изпраща до входната ѝ врата и отвъд това, до самата вечност. Противникът още не е същински противопоставен, той е само един копнеж, който се явява като светъл образ за богатото въображение, а то разиграва сюжетите на бъдещето, развивайки тази имагинерна представа. Тук лежи всеки идеализъм, в този интелектуален наглед, който разсъдъкът разиграва през фантазията на ирационалното.

[129] Аналогия с религиозния стадий при Киркегор, описан в „Страх и трепет"
[130] Киркегор, С (2008) Или-Или – том 2 превод: Стефан Начев, София, „Захарий Стоянов" стр. 372
[131] Пак там, стр. 375

Романтикът би продължил тази игра на самозаблуда завинаги, би я възхвалявал и не би я материализирал като притежание, но такова поведение противоречи на същността на срещата – така тя никога не е истински осъществена, танцът изобщо не е започнал, а е само една все още далечна мисъл, която остава точно и само толкова – едно заблуждение. А истинският прелъстител, който иска да се наслаждава на играта с всички свои сетива, никога не би останал в тази статична обнадежденост, той винаги ще бъде тласкан от своята необходимост, зададена от самия живот, да бъде homo ludens, напълно погълнат от самото действие, достигнал пълния екстаз в една мигновеност, дори с цената на цялото последвало страдание и именно то ще бележи неговата най-силна радост – откъсването от копнежа и оборването на всеки идеализъм, способността да осмее и иронизира съвършенството и да застане над него – вечен и непоклатим като самия абсолют. „Той не страда от това, че не е намерил жената, която би пробудила в него любовта.Той не дири(...)" (бих добавила вече) „ „единствената", която би отключила сърцето му за нови и непознати чувства. Защото много добре знае, че такава жена изобщо не съществува за него. Мъката на прелъстителя произтича от невъзможността да възсъздаде на дело своята естетическа мечта" и именно тогава той осъзнава, че „действителността е твърде грубо средство, за да изрази неуловимия идеал, който живее в душата му"[132]. Опиянението е приключило и е започнала трагедията на всеки идеализъм – краят на срещата, самотната победа над собственото съзнание, свалянето на булото на Мая, което развенчава всяка дотамошна идеализация. Първата любов е приключила, за да се открояят реалните ѝ характеристики – една невъзможност на съвместното. В играта на живота „реми"-то не е реален резултат. За спечелилия не остава нищо, освен с една ницшеанска готовност да прегърне своето страдание и да го обича, да се впусне отново към следващия танц с идеала, за да го разобличи отново в невъзможност – цикличност, която гарантира неговата вечност. Това е и фатализмът при срещането на „две самоти/ за да не гръмне едната"[133], мигът на понятното, в който героят се сблъсква със своята рационална действителност, но собственото му желание за живот и творческо начало не му позволява да се задържи твърде дълго в него и той е принуден да започне едно ново пътешествие, да търси следващата среща, за да продължи да бъде възторжен и да избегне своето самоунищожение. Разбира се, това е егоистично и жестоко, но именно тази невъзможна

[132] Илиев, Ат. (1995), Есета из архива – Копнежът на Дон Жуана,София, „Проф. Марин Дринов" стр. 55
[133] Дамян Дамянов – „Ти и аз" – „Изневяра";

http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=120&WorkID=2937&Level=2 към 01.03.2015

за снемане животинска ирационалност прави утопиите - утопични, идеалите - невъзможни, щастието - преходно, страданието – самосъхранение и начин на оцеляване. Това е най-дълбинната същност на играта – радостта отминава, умората настъпва, а раните, чиято болка бива игнорирана по време на сблъсъка, поради въодушевлението на състезателите, започват да пулсират неумолимо след края му. Красотата на живота е постижима единствено посредством своята противоположност – срещането с най-грозната действителност – само така, като едно обновление, като поредно пресъздаване на идеала като игра със собствената си преходност, индивидът притежава всяка една възможност.

В този смисъл, играта на живот до голяма степен е именно войнствена – тя може със същата сила да отнеме на личността нейните най-съкровени ценности, да я лиши от вярата ѝ в победата, да я събори в прахта и дори завинаги да я погуби. Но точно това различава силните от слабите – една жизнена сила, която им позволява отново и отново да срещат възторга. Всеки романтизъм на младостта носи едни и същи характеристики: „Минало, настояще и бъдеще, блян и действителност, се често преплитат в творенията му, поради което, нерядко, още преди първия досег с действителността, последните се разпадат като неустойчиви постройки”[134], но за да премине над своето страдание, индивидът е длъжен да запази този естетически идеал, който го обнадеждава. Да, той трябва да го отхвърля непрестанно, да го надмогва, но за да не бъде погълнат от едно постоянно „ennui”, екстатизмът трябва да се поддържа посредством тази игра на връщане-отнемане в собственото въображение, като един най-собствено естетически за личността похват. Това е и ползата, която трябва да извлечем от всеки романтизъм – способността му да възвръща опиянението, да угажда на нашата пристрастеност, индивидуализмът създаващ „(...)света на фикцията, на виденията, на собствената фантазия. В всички тези светове той търси да утоли жаждата, която го измъчва, по онова, което не среща в света , който го окръжава”[135].

Древният грък смята, че е надмогнал всичко варварско със своята рационалност, гордее се със своето постижение, но ако трябва да зададем въпроса най – правилно, дали действително някой истински варварин се е смятал за победен от гърците? Едва ли, поне не и в своята свобода. Изобщо не трябва да се смята за необичайно войната да се препраща към еротичното, напротив, това е едно толкова често използвано

[134] Стоянов, А. (1940) Живот, блян, изкуство; София, „Т.Ф. Чипев“ стр. 92
[135] Пак там, стр. 93

сравнение, че едва ли се нуждае слушателят от повече убеждаване, че то е безкрайно уместно – и както Корделия се привлича от упорството, хладната насмешливост и безсърдечната ирония на Йоханес, не поради обич, а защото „тя иска да се съревновава”[136], така и между две противоположни войски на бойното поле протича отново едно съревнование. Играта никога не е толкова невинна, колкото умее да се представя, напротив, тя винаги носи една вътрешно заложена битка, защото е продукт на желанието и необходимостта от възторга, тя е снемане на равенството в една продължителност, в която надмощието, породено от волята за власт, ни доставя удоволствие и доколкото живота протича повече или по-малко на едно такова игрово поле, то винаги ще бъде дори в една прикритост също повече или по-малко именно бойно поле. Самата екзистенция показва невъзможността за универсално добро, несъстоятелността на абсолютното равенство и унификация, защото индивидуалното има нужда от своите идеализации, от своя естетичен свят, в който да танцува гордостта му, самотна и необезпокоявана от нищо, освен от себе си самата. Когато говорим за играта, ние винаги говорим за едно динамично срещане, винаги изпитваме една възбуда дори при самия процес на обговаряне, това е именно най-същностната характеристика на всеки homo ludens – неговата толкова естествена и присъща екстатичност. Затова и подобно говорене не бива да бъде систематично, не бива да преминава през един, в истинския научен смисъл на думата, анализ, а трябва да звучи като ехо и порив за живот, да цели много повече едно вътрешно осъзнаване, отколкото едно външно доказване, защото твърде човешкото, най – индивидуално състояние на съревнование, никога няма да подлежи изцяло на рационализация. Великите фрагментарни автори са превърнали играта във форма и стил на философия – научили са се да мислят, играейки. Ето защо финалът на тоя текст не бива да е друг, а именно характеристиката на тоя екстатичен ерос, както тя е дадена във фрагментарния жанр: „Не в безпокойство, а в неудовлетворение съм живял, откакто се помня; същностно неудовлетворение, такова каквото с нищо не съм могъл и никога няма да мога да преборя”.[137]

[136] Киркегор, С (2008) Или-Или – том 2 превод: Стефан Начев, София, „Захарий Стоянов“, стр. 407
[137] Чоран, Е. (2004) Тетрадки 1957 – 1972, София „Факел експрес“

Библиография:

Дамян Дамянов – „Ти и аз“ – „Изневяра“;

http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=120&WorkID=2937&Level=2 към 01.03.2015

Илиев, Ат. (1995), Есета из архива – Копнежът на Дон Жуана,София, „Проф. Марин Дринов“

Киркегор, С (2008) Или-Или – том 2, превод: Стефан Начев, София, „Захарий Стоянов“

Сартр, Ж.П. (1988), Погнусата ; превод: Мария Коева, София, „Народна култура“

Стоянов, А. (1940) Живот, блян, изкуство; София, „Т.Ф. Чипев“

Чоран, Е. (2004) Тетрадки 1957 – 1972, София „Факел експрес“

Ритуал и сцена

Мария Янакиева

бакалавър „Философия“

Разглеждайки темата за играта и за развитието й към театралната игра, ние следва да се обърнем назад към началния период на възникване на това, което днес наричаме „театрална постановка”. Драматичното изкуство, а всъщност и всички останали изкуства – твърди мнозинството от изследователите - в самите си корени са тясно свързани с архаичната религия.

В своята „Поетика” Аристотел казва, че драмата е възникнала от наслади, която хората изпитват от мимезиса. .В първоначалния си вид мимезисът вероятно е бил далеч от висотата на драматичното изкуство, но смесвайки се с религията, той поражда ритуала.

И така, нека първо да обърнем внимание на онези неща, които в най-висока степен характеризират ритуала като такъв. Това, което ясно го отличава от концептуалните аспекти на религията (като поверията, символите или митовете), е фактът, че на първо място ритуалът е „действие”, той се „играе”. При първобитните ловци успешният лов бива колективно репрезентиран чрез ритуални танци и действия, които водят след себе си до своеобразно катартическо освобождаване от напрежението. Според Хьойзинха „играта” на примитивния човек е идентична с тази на детето, доколкото съдържа в себе си едни и същи игрови елементи като напрежение, тържественост и в крайна сметка - възторг. Но елементът на „представлението” все още отсъства. Друга основна характеристика на ритуала е неговата повторяемост и регулярност. Ежегодният ловен сезон предполага и ежегодни ритуални действия по честването му. Следователно, макар и в зачатък, основните аспекти на мимезиса вече могат да бъдат открити в архаичния ритуал: подражание, репрезентация и изразяване. Т.нар. кеймбриджки ритуалисти настояват, че драмата следва да е възникнала именно от някакъв високо развит ритуал.

Основна роля за пораждането на ритуалната теория играе всъщност ранната творба на Ницше – „Раждането на трагедията от духа на музиката”. Основните

категории в нея са двете противоречиви начала – Дионисиевото и Аполоновото, които единейки се, пораждат драмата.

Аполоновото начало е начало на изобразителните изкуства. Според Ницше, то се свързва със света на съновиденията, със светлината и красотата, с търсената илюзия на „вътрешния свят". Илюзията на Аполон обаче не е просто нелеп и лишен от смисъл мираж, а по-скоро мъдра и хармонична фантазност.

От друга страна, Дионисиевото начало се аналогизира най-вече с опиянението. То е неспокойното начало на пораждащите сили, на виното, на оргаистичното веселие, на екстаза. Същевременно Дионис е страдащият бог на загиващото в природата.

Според Ницше трагедията е олицетворение на Дионисиеви просветления и цели. В десетата част от труда си той я разглежда по-скоро дионисиевски, като я описва почти изцяло от гледна точка на ритуала. Гръцката трагедия, в нейната най-ранна форма, според мислителя, всъщност представя изключително страданията на Дионис. Той е и единственият сценичен герой още дълго време. Дори в произведенията на Софокъл и Есхил, твърди Ницше, богът остава единственият драматичен протагонист, а други видни образи (като Прометей, Едип и т.н.) представляват просто маски на изначалния герой.

Ницшевата теория за ритуалната същност на трагедията е представена по-сетне от автори като Харисън и Мъри по един научно-емпиричен начин, като бива вързана и с визията на Фрейзър за това, че празниците, свързани с рекреационните периоди, възхождат към древни обреди (като например сатурналиите) и имат модела си от античната митология. Постепенно обаче теорията на кеймбриджките ритуалисти се отвръща от Фрейзъровия еволюционен историзъм и резултира в един, така да се каже, архитипен подход, който е а-историчен.

Така се стига до търсенето на ритуал-предшественик на драмата под влиянието на Фрейзър и неговата „Златна клонка", като изследователите от споменатата школа се спират на един специфичен ритуал, а именно растителният такъв, основаващ се на ритъма на годишния сезонен кръг. В своята книга Scapegoat (London 1913), Фрейзър казва, че „ритуалите са тържествени обреди, които имитират делата на божествените същества, защото човекът си въобразява, че чрез подобна имитация ще може да присвои за себе си божествените функции и да ги упражнява за доброто на близките

си”. Според антрополога, човекът се е опитвал да овладее силите на природата като максимално се асимилира към тях и най-вероятно тъкмо този стремеж е в основата на повечето религиозни драми или мистерии сред примитивните народи. Най-общо казано, това са един вид магически церемонии, а способът на действие е имитиране.

Кеймбриджката школа започва да възприема този сезонен ритуал като „ur-ритуал”, представляващ корен за множество ритуали и митове в целия античен свят. Най-основният мотив от този ритуал някои свеждат до редуването на изпразване и напълване, което ще рече изтеглянето на живота през есента и зимата и неговото възраждане през пролетта и лятото. От този първичен ритуал, Гастер извежда базисния, според него, ритуален мотив, а именно – mortification – purgation – invigoration – jubilation.

Сезонният ритуал първоначално е магически по своята цел – да се надвие мортификацията на природата и да се инициира новият живот. Церемониите, целящи да премахнат моралната нечистота, пък се приписват на „очистващата” му фаза (purgation). Ритуалните битки, като например тези със Старата година или със Зимата, следва да бъдат отнесени към третата фаза – invigoration, а когато са съпроводени със сексуален промискуитет те се превръщат в обреди на „юбилация”-та.

Дългият път на преминаване на елементарния ритуал в драма се дели от кеймбриджките ритуалисти на няколко етапа, свързани с езическите ритуали, отнасящи се към годишния цикъл и плодородието. В първия етап годината се превръща в „божество на годината”, което впоследствие, във втория етап от трансформацията на ритуала, се индивидуализира, сдобива се с име (в Гърция това е Дионис). В крайна сметка това божество се нуждае от история, от mythos и това е именно третата стъпка от преобразяването на ритуала, който, сливайки се със съответен мит, се превръща в предшественик на драмата. В Гърция разказът е този за Дионис.

Най-общо казано, този пра-разказ е следният: Майката Земя ражда Годината-бебе, което пораства до юношеска възраст и се превръща в годишния бог Дионис. Следва борба с противник, който бива припознат като Зимата или като Смъртта. Бидейки победен в тази битка, Дионис е разчленен. Следва скръб и плач, но после частите му биват открити и съединени и той е прероден. Това е своеобразна перипетия от скръб към радост. След възкресяването Дионис осъществява свещен брак с Майката

земя, което бива весело отпразнувано като победа над противните сили. Така са изведени две ритуални поредици – трагическа и комическа.

Според Мъри, трагедията се явява преакцентиране на избран момент от описания ритуал, а именно: частта от agon-а до възкресяването, при което централно място очевидно заемат страданието и смъртта.

От друга страна, комедийната ритуална структура - настояват някои изследователи - запазва модела на ритуала в неговата цялост: Раждане и бързо израстване на Годината-дете – Битка – Страдание – Възкресение – Свещен Брак: това е „класическият комедиен цикъл, в който отчетливо се преминава от скръб към радост и се достига до щастливата развръзка.

Според кеймбриджката ритуалистка школа, постепенно магическият елемент от ритуала по честването на „годишния бог" отслабва, доколкото отслабва и увереността в неговата ефикасност. Успоредно с това миметико-драматическият елемент се активизира с по-голяма сила, като по този начин участниците в ритуала биват разделени на представящи и зрители. В крайна сметка, самият мит за бога на годината Дионис бива заменен с героическа сага, която от своя страна формира сюжета на новата форма, която възниква, а именно драмата.

Говорейки за връзката между ритуал и драма, ние следва да отбележим и факта, че под въздействието на ритуалната теория, през XX век възниква и т.нар „ритуален театър", който цели именно завръщане на театралната постановка към ритуалните й корени, превръщането й в празник, достигането на тази древна форма на изкуството, където не съществува разлика между художествена творба и ритуал.

Гротовски, например, говори за ритуала не като за имитация или реконструкция на други ритуали, а като за съдържащ в себе архитипни елементи, свързващи едновременно няколко традиции. Целта е да се достигне до една „универсална архитипна реалност" (Гротовски, 118)

В крайна сметка, ритуалът и драмата, разгледани в контекста на играта, притежават основни общи характеристики. Преди всичко това е отделянето от всекидневния живот и отграничаването и на двете във времето и пространството, както и колективното преживяване на участниците. В ритуала драматическият мимезис и

религиозната церемония формират неразделно единство и именно това единство способства мимезисът да развие една степен на съвършенство, която да направи възможно съществуването на така сложното изкуство като драмата.

Библиография:

Аристотел, *За поетическото изкуство*, прев. Ал. Ничев, София: Софи-Р, 1993 Гротовский, Ежи, От бедного театра к искусству-проводнику, Москва, 2003

Фрейзър, Джеймс, Златната клонка, София, Издателство на Отечествения фронт, 1984

Фридрих, Н., Раждането на трагедията и други съчинения, , София, Наука и изкуство, 1990

Хьойзинха, Йохан, Homo ludens, , София, Наука и изкуство,1982

Bell, Catherine, Ritual theory, Ritual practice, Oxford University Press 1992

Harrison, Jane, Ancient Art and Riual, Cambridge Univercity Press 1921

Игрите на глада

Милена Иванова

докторант „Публична администрация“

Abstract

Докладът е модерна аналогия между домовете за деца, лишени от родителски грижи в България и художествения филм „Игрите на глада“. Понятийната система, свързана с институциите от интернатен тип, в частност домовете за деца, лишени от родителски грижи, е заменена с терминологията от филма, която представлява художествена измислица.

В доклада е направен кратък исторически преглед на домовете за деца, лишени от родителски грижи, проследен е пътят на едно дете през системата от институции, направен е кратък обзор на алтернативите на институционалната грижа, както и възможните причини за отпадане на детето от семейната среда.

Целта на разработката е да покаже, че „играта“, която се проследява във филма, в огромна степен е съвсем реална за децата, които са в системата на интернатните институции в България.

Key words: „игрите на глада“, домове за деца, лишени от родителски грижи, институции от интернатен тип, институционална грижа.

Институциите за деца са предмет на множество научни изследвания. Свързаните с тях проблеми продължават да търсят своите решения.

В тази разработка се разглеждат институциите от интернатен тип за деца, лишени от родителски грижи. Проследява се тяхното историческо развитие, а където се налага, се прави кратък преглед на тяхната нормативна база. Извеждат се основните характеристики на институциите, за да се достигне до целта да бъде направена аналогия между домовете и филма „Игрите на глада“. Целта на аналогията е да покаже порочността на тези институции и как преминава живота на децата, когато попаднат в институционалната машина на интернатната грижа.

Историята на институциите за деца е много разнообразна. Домовете за медико-социални грижи за деца (ДМСГД), например, първоначално са основани като Дом „Майка и дете“(ДМД), като целевата им група не е била толкова децата без родители, колкото децата със заболявания. Това се дължи на факта, че детската смъртност в България до 70-те години на XX век е била изключително висока. Това е обуславяло основно педиатричната насоченост на тези заведения. В ДМСГД днес се настаняват деца на възраст от 0-3 години, които са лишени от родителски грижи, но са прекалено малки, за да бъдат настанени в някоя от другите институции. Това в никакъв случай не означава, че в тези институции не се настаняват и деца със заболявания. Даже напротив, в правилника за устройството и дейността на тези заведения е записано:

„Чл. 13. (1) Домът осъществява следните дейности:

1. продължително медицинско наблюдение на деца с хронични заболявания и медико-социални проблеми;

2. диагностициране, лечение и рехабилитация на деца с хронични заболявания и медико-социални проблеми;

3. специфични грижи за деца с хронични заболявания и медико-социални проблеми:

а) отглеждане;

б) възпитание и обучение;

в) подготовка за интеграция в обществото чрез посещаване на масови детски заведения, интеграция в семейство, подготовка за осиновяване;“[138]

Любопитното за тези институции и което подчертава до известна степен техния медицински характер е фактът, че директорът им трябва да има придобита квалификация по „Здравен мениджмънт“. Още един фактор, който е в подкрепа на това, е че ДМСГД са на подчинение към Министерство на здравеопазването.

В последна сметка в правилника не е указано изрично, но в действителност това е първата институция, през която преминават децата, лишени от родителски грижи, които са по-малки от 3 години, независимо от здравословното им състояние.

[138] Правилник за устройството и дейността на домовете за медико-социални грижи за деца, посл. изм. ДВ. бр.53 от 12 Юли 2011г.

Характерното за времето на социалистическия период „скриване“ на всичко, което е в разрез с комунистическия идеал за човек, семейство и общество, се открива и при домовете „Майка и дете“. Бременната майка, която е заченала извън брака, се е настанявала в институция 6 месеца преди раждането и е била изписвана още толкова след, за да бъде скрит позора от нейната бременност:

„По този начин „самотната“ майка може да остане „скрита“ от обществото – доколкото не е добър пример. Същевременно тя (и родителите й) имат възможност да „скрият петното“ – в повечето случаи бременността се доизносва и детето се ражда в родилен дом или ДМД далеч от родното място.“[139]

Същата тази „потайност“ се е наблюдавала както при домовете за деца с увреждания, така и при Домовете за деца и юноши. Само че в този случай „скриването“ се е състояло в това, че самите сгради са били строени в отдалечени селища, за да бъде скрит позорът от болните и изоставени деца на България.

Домовете за деца, лишени от родителски грижи (ДДЛРГ) са разделени на такива за деца от 3 до 7 годишна възраст и от 7 до 18. В момента в България те наброяват 47.[140] Освен Домове за деца и юноши са били и с наименованието – Домове за отглеждане и възпитание на деца, лишени от родителски грижи. Това име отново напомня и дава акцент на комунистическия идеал. Според него в тези институции децата е трябвало да бъдат отглеждани и възпитавани така, че да се превърнат в образцови граждани на социалистическата държава.

Следва да се подчертае, че не всички деца в тези институции са сираци. Както напомня и името на институцията, те са „лишени от родителски грижи“. Това може да се дължи на много и разнообразни причини. Детето може да бъде изведено от семейството от Отделите за закрила на детето, защото над него се упражнява физически и/или психически тормоз. Често срещана е невъзможността на родителите да се грижат за детето си, поради физически, чисто здравословни, или материални причини. Малтретирането, например, над едно дете, може да се открие в пренебрегването, физическия тормоз, сексуалния тормоз, психологическия. Във всяка една ситуация се прави оценка от Отделите за закрила на детето (ОЗД) за извеждане на

[139] Касабова, А. (2011). " Свои (?) в големия дом". За (не-) решените проблеми на домовете" Майка и дете" в социалистическа България. Архиви на жени и малцинства, (3), 171-236.
[140] Статистиката е взета от Държавна агенция за закрила на детето

детето от семейството. „Това е в противовес на погрешно утвърденото житейско схващане, че тези домове са „сиропиталища“ или за „изоставени деца“ – броят на пълните сираци в тях винаги е бил под 5%; в дом може да попадне и „желано дете“, чийто единствен родител е в продължително болнично лечение. Настаняване в дом се извършва само „когато са изчерпани всички възможности за закрила в семейството освен в случаите, когато се налага спешното му извеждане“[141]

Истинската борба за децата обаче започва, когато вече са попаднали в системата на институционалната грижа. Тук те се сблъскват с най-различни проблеми. На първо място е безмилостната конкуренция в самия дом. Конкуренцията за внимание (особено при по-малките) от страна на служителите, конкуренция за благини (дрехи и понякога играчки, които в повечето случаи са дарения). Средствата са крайно недостатъчни за всички деца и много рядко може да бъде видяно дете, което е обуто в нови обувки или облечено в нови дрехи. В повечето случаи се разчита на добродетелта на дарители.

На следващо място идват проблемите в обществото. Децата от ДДЛРГ посещават училище на общ принцип с всички останали деца, което обикновено е най-близкото до дома, когато става въпрос за начално училище и гимназия по техен личен избор. Но точно в тази среда се проявяват проблемите на трудната адаптация и на дискриминацията. Децата са много крайни в своите оценки и не се притесняват дали ще са в синхрон с общественото мнение. Нерядко се наблюдава явлението, при което „нормалните“ деца виждат в децата от домовете нещо „ненормално“, те ги виждат като различни от тях и това ги тласка да ги дискриминират по един или друг начин – от игрите, от училищната дейност, считайки ги за по-глупави от тях, защото са различни. Понякога дори добре подготвения педагог не може да постигне баланс в класовете си, в които има деца, лишени от родителски грижи.

Интересна е хипотезата, че всъщност децата от институциите не се осъзнават като дискриминирани:

„Съществен извод от проучването е, че децата от институциите в повечето случаи не осъзнават дискриминацията, на която са подложени, тъй като нямат

[141] Манасиева, Т. (2013). Институциите от интернатен тип в системата за социална и социално-педагогическа дейност с деца в Република България. Е-списание Социална работа, (1), 30-52

необходимата емоционална, морална и социална зрялост и знания, за да я разпознаят.“ [142]

Това, че децата не я възприемат като такава, не означава, че дискриминацията отсъства от техния живот. За дискриминацията на децата от институции може да се пише много, но в последна сметка това не е целта на сегашната разработка. Основната задача е да се разбере дали, след попадането им в институцията, животът на децата протича като на филм, който обаче няма нищо общо с комедията.

„От Декрета за Измяната:

[Като наказание за бунта всеки окръг трябва да предостави момче и момиче на възраст между 12 и 18 години за „Жътвата“][I]. [Избраниците ще бъдат транспортирани до Капитолия][II] и [от там до терена, на който ще се бият][III], докато не остане един победител. Отсега нататък това състезание ще се нарича Игрите на Глада.“[143]

Първата част на текста може да се асоциира с наказание от Бога или от държавата за греховете. Въпросът е чии са греховете. Много от децата в домовете не са наясно с причините защо са там. Може би много от тях обвиняват себе си за положението, в което са. А истината е, че много от тях по-скоро плащат за греховете на своите родители, за тяхната „измяна“, за техния „бунт“. Те биват взети от своите „окръзи“, които представляват техните семейства, и биват изпратени на терена (институцията) на „Игрите на Глада“.

Втората и третата част на текста олицетворяват пътя на едно дете към институциите. При идентифициране на проблема, грижата за детето се поема от Отделите за закрила на детето към Агенцията за социално подпомагане (АСП), които представляват държавата или „Капитолия“, след което децата се настаняват в първата и може би не последна институция, в която започва тяхната „битка“, тяхното участие в „Игрите на глада“.

Но нека се спрем за малко на скритата семиотика на използваните във филма названия. На първо място това са така наречените „избраници“. Българският превод е направен така, че да хармонира на филма и да го прави по-гледаем за зрителя.

[142] Дискриминацията срещу децата в институциите скрита, претендирана или реална и осезаема (2012). Доклад на UNICEF България.
[143] The Hunger Games. (2012). Dir. Gary Ross. Lionsgate. Film.

Всъщност в оригинала на филма е използвана думата “Tributes”, което в буквален превод означава данък, налог, лепта. Това отново ни връща на разсъждението за санкцията и изплащането на греховете. Децата от домовете трябва да дадат своята лепта, но къде може да се търси виновника – в родителите, в държавата, в религията? Тук идва ред и на думата „Капитолия“ или „Капитолий“, която има своята още по-интересна семантика. В момента тази дума се използва в САЩ за название на седалището на щатската или федералната законодателна власт. Интересното при тази дума е, че тя произлиза от името на един от седемте хълма на Рим. По времето на Древен Рим този хълм е бил първоначално религиозен, а впоследствие и политически център на Империята. Това с пълна сила ни дава правото да олицетворим държавата с „Капитолия“. Във филма „Капитолия“ не помага на своите граждани. Напротив, представена е като тиранин, който безцеремонно властва над всички. Логично идва въпросът дали не е такъв и случаят с българската държава и децата в домовете. Дали „Капитолия“ помага, или повече пречи на институциите за деца, лишени от родителски грижи и техните питомци.

Други названия, които представляват интерес са:

1. Миротворци – те са олицетворение на силата и закона и могат да бъдат приравнени със служителите от Отдел закрила на детето, срещу които не можеш да въстанеш. Те са пратениците на Капитолия.

2. Надзорници – това са хората, които трябва да ти помагат в твоето трудно начинание, това са служителите в институциите, които са там, за да се грижат за децата, но нищо не могат да направят, за да променят тяхното статукво. Те отново са служители на Капитолия.

3. Наблюдатели – те са всички онези, които стоят пред екраните и наблюдават развитието на състезанието. Това сме всички ние – народът, които сме просто зрители на ставащото с осиротелите деца на България.

4. Поддръжници – във филма, ако децата бъдат харесани получават като подарък допълнителни неща от първа необходимост. В реалния живот съществуват дарители, които се опитват, колкото могат, да подпомогнат децата в институциите. Те не се водят от това дали харесват децата, тъй като те не са излезли от корицата на списание, но въпреки това има хора, които помагат. Не говоря само за бизнеса и неправителствените организации, които набират средства, но и за обикновените хора, които веднъж месечно или годишно, няма значение, заделят по нещо за домовете за деца.

5. Парад на трибутите – съвсем естествено следва да се обърне внимание на начина да се намерят поддръжници и това е чрез този парад. Тук вече откриваме сериозна отлика с домовете за деца. Както вече беше казано още по времето на социализма тези институции са строени в отдалечени селища, защото са били олицетворявани с позор за комунистическия идеал, с неговото съвършено лице пред света. В реалния живот няма „парад на сираците“, при който, както във филма, те да бъдат изкъпани, подстригани, облечени във внушителни дрехи и изобщо грижливо подготвени за това да бъдат показани на наблюдателите, за да могат по-лесно да намерят поддръжници. Децата обаче не са и добитък, който да бъде подкаран и показан на пазара. В сферата на фантазията обаче може би подобен парад под някаква подобна форма би бил по-полезен за намирането на осиновители, но това, както казахме, е само в сферата на фантазията.

Във филма по-голямата сестра се жертва и отива на игрите вместо по-малката. В системата на институциите никой не може да бъде заместен и това е втората сериозна отлика с филма. Най-малкото защото нерядко братя и сестри заедно са част от системата. Пък и нещата в живота, за жалост, не могат да се случат като на филм. И все пак, ако трябва да следваме логиката на аналогията, като еквивалент на жертвата на сестрата, могат да бъдат разглеждани алтернативите на институционалната грижа. Това именно са – отглеждането на детето от роднини, приемната грижа и осиновяването. Това са и преходните „спирки“ в живота на едно дете, лишено от родителски грижи. След като остава без родители или е изведено от семейството след оценка на социалния работник, първо се прави опит детето да бъде настанено при роднини. Ако тази стъпка е невъзможна, детето се изпраща в институция, откъдето може да бъде разпределено към приемно семейство. Възможен е и вариантът, в който първо попада в приемно семейство, в което остава, докато не бъде пратено в институция или не бъде осиновено. Осиновяването е онази алтернатива на институционалната грижа, за която може да се каже, че е един от вариантите детето да спечели „Игрите на Глада“.

След като Трибутите попаднат на терена на игрите започва тяхната борба за живот. Разбира се, във филма става въпрос за реална борба за живот, докато за целта на тази аналогия „борбата за живот“ се използва в своя преносен смисъл. Също обаче както и децата в институцията, така и Трибутите, трябва да се борят за своите притежания, които са определено оскъдни. Конкуренцията е между всеки за всичко. И освен борбата между самите тях и борбата за оцеляване, са подложени и на външни влияния, които не

зависят от тях. Понякога тези влияния са положителни, а понякога са отрицателни. Същото може да се каже и за децата в институцията, които са зависими както от вътрешните решения на всеки отделен дом, така и от решенията, които се вземат на общинско и държавно равнище и които засягат техния бюджет или устройство. Има и благотворни влияния, които най-често идват от дарители.

Домовете за деца, лишени от родителска грижа, са с не много дълга, но за сметка на това разнообразна история. Тяхното статукво се сменя заедно с режима на управление и това се вижда, като проследихме развитието им по време и след социализма. Причините за попадане на едно дете в институция също биват много и различни. Основният момент обаче е, че и след попадането в институция борбата на детето не приключва, а в много отношения тепърва започва. Някои имат щастието и късмета да са част от някоя от алтернативите на институционалната грижа, но повечето деца без значение от тяхната възраст, пол и етническа принадлежност влизат в системата на интернатната грижа. След попадането си там те стават обект на дискриминация от страна на много хора – служителите в институцията, възрастните в обществото, връстниците им от училище. И след установяването на повечето перипетии, които стоят в живота на едно дете от институция, идва мястото и на целта, поставена в началото на тази разработка, а именно успешната аналогия на интернатната грижа с филма „Игрите на глада“. Доколкото една аналогия може да бъде наречена успешна или неуспешна, то тази следва да сведем към първата група. Приликите така, както бяха представени тук, са неоспорими. Вследствие на направения анализ, смело може да се твърди, че пътят на едно дете през системата на институционалната грижа може да бъде сравнен с една тежка, житейска игра на глада, в която няма победители, а децата са само губещи.

И след всичко казано дотук най-подходящо е да се завърши с кредото на филма, а именно:“Честити Игри на Глада! И нека късметът бъде на ваша страна!“[144]

[144] The Hunger Games. (2012). Dir. Gary Ross. Lionsgate. Film.

Библиография:

1. Димитров, Ц. (2011). ВЪЗНИКВАНЕТО, РАЗВИТИЕТО И ПРОБЛЕМИТЕ НА ДОМОВЕТЕ ЗА ДЕЦА В РИСК. *Асклепий. Международно списание по история и философия на медицината*, (V), 85-90.

2. Дискриминацията срещу децата в институциите скрита, претендирана или реална и осезаема (2012). Доклад на UNICEF България.

2. Касабова, А. (2011). " Свои (?) в големия дом". За (не-) решените проблеми на домовете" Майка и дете" в социалистическа България. Архиви на жени и малцинства, (3), 171-236.

3. Манасиева, Т. (2013). Институциите от интернатен тип в системата за социална и социално-педагогическа дейност с деца в Република България. Е-списание Социална работа, (1), 30-52.

5. The Hunger Games. (2012). Dir. Gary Ross. Lionsgate. Film.

6. Капитолий. В: *Wikipedia: the free encyclopedia* [онлайн] [прегледан 13 Март 2014]; Достъпно от: < http://bg.wikipedia.org/wiki/Капитолий>

Нормативни документи

1. Правилник за устройството и дейността на домовете за медико-социални грижи за деца, посл. изм. ДВ. бр.53 от 12 Юли 2011г.

Игрите, които нашето (не)съзнавано ни устройва: сляпо петно на предубежденията

Надежда Маркова
бакалавър „Психология“

Човешкото поведение е детерминирано от множество процеси, протичащи на съзнателно и безсъзнателно ниво. Смятайки, че успяваме да контролираме своите емоции, мисли и действия, ние често подценяваме една сложна система от взаимодействие на различни фактори. Преплитането на съзнавани и несъзнавани психични процеси често ни устройва игра. Една от тези игри е сляпото петно на предубежденията: явление, при което човек счита себе си за неподвластен на предубеждения, макар реално да демонстрира същите тези тенденции и предразсъдъци. Психологически изследвания сочат, че до момента хората са губещи в тази игра, свързана с осъзнатост за личното проявяване на необективност,.

За предубеденост можем да говорим в случаите, когато даден човек проявява липса на обективност по отношение на даден въпрос. В такива случаи е налице изкривено възприятие на ситуацията и нейните елементи. Примерите за предубеждения са разнообразни, като някои са широко познати на хората, а други - не. Функцията на тези уклони и евристики е да олекоти когнитивното натоварване като създава преки пътища до определени заключения (Sternberg, 2009). Във формирането на предубежденията освен тези преки пътища роля играят и обработката на информацията, социалните фактори, на личността (стр. 9, Wilcox, 2011)

Предразсъдъци, които са от голямо социално значение и са добре известни, са груповите или расовите предразсъдъци. Те се състоят в изразяване на предпочитание към членове на същата общност, пол, раса, етнос и пренебрегване, отхвърляне на останалите. Подобен вид предубеждения са различни по своята степен на проява, като в някои случаи могат да достигнат до тежка дискриминация. Обект на отхвърляне може да бъде не само даден индивид, а и идеи, предложения, гледни точки, продукти, които са създадени от членове на другата група (Hanson, & Yeboah, 2012). Груповите предразсъдъци за добър пример за социалната значимост на предубежденията. Тъй като по същност включват изкривено възприемане на реалността, те могат да се явят

предпоставка за некачествено социално взаимодействие и възникване на конфликти (Pronin, 2007).

Друг тип предразсъдъци са известни като самообслужващи. В голяма степен те са свързани със стремежа към поддържане на висока самооценка и положителен Аз-образ. Добър пример за такъв предразсъдък е ефектът на Дънинг-Крюгер (Kruger, & Dunning, 1999). Характерна за него е тенденцията хората да оценяват себе си като по-компетентни от средното ниво в дадени области. Този ефект е потвърден за умения като шофирането, социални умения, лидерски умения, чувство за хумор и т.н. Според изследвания тази тенденция е значително по-ясно очертана, когато въпросът е насочен към хора, които са новаци в дадена област, тъй като им липсва достатъчно добра преценка за нивото на собствените умения (Kruger, & Dunning, 1999).

Друго предубеждение от тази група отново е свързано с изграждане и запазване на положителен аз-образ. Изследвания сочат, че хората са склонни да приписват успехите си на свои лични положителни качества и заслуги. При претърпяване на провал обаче като причина за случилото се се определят външни, независещи от субекта фактори като късмет, влияние на други хора върху ситуацията (стр. 785, Pronin, Gilovich, & Ross, 2004). Този тип предубеждение би могъл да бъде дефиниран и като изразяване на силен вътрешен локус на контрол при изживяване на успех и на силен външен локус на контрол - при изживяване на неуспех.

Друг подобен предразсъдък е т.нар. уклон към потвърждение. Той намира особено ясен израз при обсъждане на теми с поляризирани мнения и от висока значимост. Наблюдава се тенденцията хората да приемат на доверие източници на информация, която потвърждава техните вече съществуващи мнение и нагласи и да обявяват за дискредитирани и некомпетентни източници, които представят информация, оборваща тяхното мнение или създаваща когнитивен дисонанс. В резултат на това дори предоставянето на гледна точка, различна от собственото мнение води до още по-силно ангажиране с него и отхвърляне на противоположното (Cohen, 2012).

Списъкът от когнитивни уклони и предубеждения е дълъг и разнообразен, но всички включват в себе си повлияване от определени тип информация или процес, което води до изкривено възприятие на реалността. Предвид силното влияние на предубежденията върху човешкото поведение е от значение да се установи до каква степен хората съзнават тяхното съществуване и проявяване. Психологически изследвания по темата сочат, че когато получат описание на даден тип предубеждение,

изследваните лица го разпознават и потвърждават, че са се сблъсквали с такъв тип уклон в разсъжденията. Наблюдава се добро откриване на предубеждения, когато те са проявявани от други хора. Тази способност обаче значително намалява, когато изследваните лица са попитани дали те самите проявяват тази тенденция, степента на потвърждение е значително по-ниска (Pronin, 2009). Обект на настоящото изследване е явлението, при което хората откриват наличието на предубеждения у другите, но не могат да разпознаят проявяването на същите тези предубеждения у самите тях. Тази тенденция се нарича сляпо петно на предубежденията (Pronin, 2009).

Емили Пронин и колеги провеждат едно от първите изследвания върху сляпото петно на предубежденията (Pronin, Lin, & Ross, 2002). В него участват студенти от Харвард, на които са представени описания на различни мисловни тенденции и предубеждения. След това изследваните лица са инструктирани да оценят д колко те и доколко средно статистическият американец са подвластни на тези предубеждения. Резултатите доказват наличието на сляпо петно на предубежденията - на въпросите за средностатистическия американец е дадена по-висока степен на съответствие с предубеждението, отколкото на въпросите за себе си. Изследователите повтарят процедурата и в два следващи експеримента: при втория студентите са инструктирани да определят нивото си спрямо средно статистическия студент в Харвард, а при третия изследването е проведено на летище, където пътниците са запитани в каква степен те демонстрират дадената тенденция в сравнение с другите пътуващи (Pronin, Lin, & Ross, 2002). Чрез тези три изследвания Пронин и колеги достигат до извода, че сляпо петно на предубежденията съществува и то не зависи от степента на образование на изследваните лица или от групата, с която те се съпоставят. Друг ключов резултат от тези изследвания е фактът, че изследваните лица не отричат изцяло проявяването на предубеждения. От отговорите им може да се направи извода, че те осъзнават, че понякога демонстрират тези тенденции, но значително по-рядко, отколкото другите хора (Pronin, Lin, & Ross, 2002).

Причините за съществуване на сляпо петно на предубежденията са само отчасти известни. То може да бъде причислено към самообслужващите уклони. Подобно на ефекта на Дънинг-Крюгер при сляпото петно на предубежденията също се наблюдава оценяване на себе си като по-висшестоящ, по-компетентен, по-справящ се в сравнение с другите (Kruger, & Dunning, 1999). Също така предубежденията се възприемат като нежелана и отрицателна характеристика. Дори когато евентуално наличие на предразсъдъци е заявено (напр. „Може и да съм необективна, но мисля, че синът ми е

най-добър от всички в отбора по волейбол“), то обичайно е направено от съображение със социалните изисквания (стр. 793, Pronin, Gilovich, & Ross, 2004). Социално желателно е човек да не демонстрира предразсъдъци. Следователно подценяване наличието на предубеждения у себе си е обяснимо, тъй като подхранва един положителен аз-образ.

Друга причина за съществуването на сляпо петно на предубежденията е начинът, по който протичат. Изследвания сочат, че при самооценка респондентите разчитат на интроспекция, за да проверят дали са подвластни на дадено предубеждение (Ehrlinger, Gilovich, & Lee, 2005). При наблюдаване и анализ на собствените мисли и емоции те се опитват да регистрират предубеденост и необективност. При неоткриване на такава следва заключението, че са свободни от предубеждения. Съществен белег на когнитивните и социалните уклони е, че протичат несъзнавано. Като обяснение на този модел тук може да бъдат понятията “система 1” и “система 2”, въведени от Кийт Стцанович и Ричард Уест (West, Meserve, & Stanovich, 2012). Станович и Уест разделят мисловните процеси на два типа или системи - 1 и 2. Система едно представлява автоматизирани и бързи мисловни реакции, а система 2 – по-сложните операции, изискващи внимание, концентрация и умствено усилие. Процесите от тип 1 протичат без съзнателен контрол, а тези от втори тип са съзнателни по своята същност и съдържат преживяване за насочено усилие (стр. 26, Канеман, 2012). Въз основа на разделението, направено от Кийт Станович и Ричард Уест, може да се каже, че стереотипите, когнитивните и другите уклони принадлежат към система 1, тъй като са автоматични, несъзнателни. Съответно същите подлежат на корекция само при изрично насочване на съзнателното внимание към тях. Този механизъм на протичане обяснява и защо предубежденията на могат да бъдат “уловени” при интроспекция - защото протичат несъзнателно и възприемането и коригирането им изисква голям когнитивен и личностен ресурс.

Изходната точка на правене на заключение относно наличието или отсъствието на предубеждения също има роля във формирането на сляпо петно на предубежденията. При отговаряне на въпроса “До каква степен смятате, че дадената тенденция се отнася до Вас?” изследваните лица използват интроспекция, тоест обръщат се към своя вътрешен диалог, мисли и нагласи. Тази стратегия е проверена чрез изследвания, при които респондентите са отговаряли до каква степен са се осланяли на интроспекцията и до каква степен - на наблюдаваното поведение, при отговор на въпроса. Въпросните интроспекции се възприемат като ценни и достоверни,

като сигурен критерий за собствената обективност (Pronin, 2009). Причината за това е, че погледът навътре в себе си създава впечатление за психичен живот, който е по-богат от този на другите хора, изпълнен с по-интензивни чувства и по-разнообразни мисли. Хората, използващи метода на интроспекцията, смятат, че са „относително недостъпни за опознаване чрез явно наблюдение“ (стр. 17, Pronin, 2009). Когато обаче въпросът е насочен към другите, мерило за проявата на предубеждение се явява поведението, манифестирано от тях, а не интроспекциите им (Ehrlinger, Gilovich, & Lee, 2005). На пръв поглед тази стратегия изглежда единствената възможна и би могла да обясни сляпото петно. При провеждане на друго изследване обаче Пронин и колеги установяват, че дори когато на изследваните лица е даден достъп до мислите и интроспекциите на даден субект, те отново са склонни да се осланят предимно на неговото поведение, а не на интроспекциите му (Pronin & Kugler, 2007). В резултат лицето е определено като необективно.

Различия при стратегиите за откриване на уклони са потвърдени и от изследване на Пронин и Куглер (Pronin & Kugler, 2007). Обект на изследване са група студенти, на които са представени различни ситуации на манифестиране на предубеждения. Едната група изследвани лица получава ситуации, в които главни герои са те самите. Другата група получава същите ситуации, но описани така, че действащото лице да е друго. След всяка от ситуациите следва въпрос в кой от двата отговора се проявява предубеждение. Единият от отговорите включва описание на мисли, интроспекции, нагласи, а другият - описано конкретно поведение. Резултатите показват, че изследваните лица, които са чели ситуации, отнасящи се до тях самите, характеризират необективността като предубеждения на ниво мисли. Втората група, оценявала неизвестни лица, дефинират необективността като предубедено действие (Pronin & Kugler, 2007). От това изследване може да бъде направено заключението, че критериите за регистриране на необективност се изменят спрямо това кой е субектът на наблюдение. Важно е също така да се отбележи, че проявяването на предубедено поведение е много по-нежелателно в социален план от предубедените мисли. Следователно може да се заключи, че сляпото петно на предубежденията има за основа различни отправни точки за оценяване на необективност в различни случаи.

Ключов въпрос при изследването на предубежденията и „слепотата“ за тях е дали компетентността в дадена област понижава критичността за собствената необективност. Кийт Станович и колеги се фокусират върху когнитивните уклони и провеждат изследване в тази насока (West, Meserve, & Stanovich, 2012). Сравнява се

обхватът на сляпото петно на предубежденията, свързани с когнитивни способности. Измерена е и реалната подвластност на предубеждения на тези лица, както и резултатите им от тест за постижения SAT. Резултатите показват, че изследваните лица с по-висока интелигентност и по-добре справящи се с когнитивните задачи осъзнават своето ментално превъзходство над другите. Поради тази причина те стигат и до заключението, че е по-малко вероятно да проявят описаните тенденции. В същото време те обаче не правят изключение при демонстрирането на някои уклони. След анализ на данните Станович стига до извода, че при по-компетентните изследвани лица сляпото петно на предубежденията е дори по-голямо, отколкото при останалите (West, Meserve, & Stanovich, 2012). Това изследване върху когнитивните уклони дава информация, която може да бъде пренесена на полето на социалните такива. Според Кийт Станович експертите в дадена област демонстрират по-голямо сляпо петно, свързано с модели на мислене в тази област. В тази връзка може да бъде повдигнат и въпросът дали лицата, запознати със същността и протичането на предубежденията (напр. студенти по психология), ще оценят с по-голяма разлика нивото на необективност у себе си и у другите. Може да се допусне и че хора, които имат опит в социалните интеракции ще считат себе си за по-опитни в интроспекцията и в наблюдението на другите, поради което ефектът на сляпото петно на предубежденията ще е още по-силен. От друга страна според теорията на Дънинг-Крюгер хората с повече опит в дадена област (в случая – интроспекция на мисловните процеси) имат по-реалистична преценка за своите възможности (Kruger, & Dunning, 1999). Следователно съществува вероятност психолозите да демонстрират по-малък или никакъв ефект на сляпото петно.

Предвид разпространеността на сляпото петно на предубежденията актуален изглежда въпросът дали е възможно неговото намаляване. Изследване показва, че има начин да се намали разликата между оценките на другите и на себе си по отношение на разпространение на дадена тенденция. Пронин и Куглер изследват две групи студенти - контролна и експериментална (стр. 574, Pronin & Kugler, 2007). И двете групи получават научен текст за четене. Разликата между двете групи се състои в статията, която четат. Експерименталната група получава текст, озаглавен "Несъзнаващи нашето несъзнаване" („Unaware of Our Unawareness"), разкриващ несъзнателното протичане на много процеси, както и ограниченията на интроспекцията като метод за (само)изследване. Това експериментално ниво има за цел да насочи вниманието на изследваните лица към факта, че преценката им се влияе от множество фактори, които

те не винаги могат да контролират. В резултат на това хората често са некритични към собствената си необективност. Темата на текста, който чете контролната група, е замърсяването на околната среда – несвързана с психологията и несъзнаваните процеси. След това и двете групи получават описани мисловни уклони и тенденции с инструкцията да определят до каква степен те самите проявяват тази тенденция в сравнение със своите състуденти (стр. 574, Pronin & Kugler, 2007). Резултатите посочват, че групата, която е била информирана за несъзнателното протичане на някои мисловни процеси не демонстрира ефекта сляпо петно на предубежденията. За разлика от тях, изследваните лица в контролната група твърдят, че са по-малко подвластни на описаните тенденции в сравнение със състудентите си (стр.575, Pronin & Kugler, 2007). Изследването е от голямо значение, тъй като показва че при информираност е възможно да се намали изкривеното възприемане на себе си спрямо реалността. Остава отворен въпросът дали методът на информиране относно интроспекцията помага на хората единствено да разпознаят подвластността си на предубежденията, или и ги мотивира да намалят проявяването им.

Изследване

Настоящото изследване има за цел да провери ефекта на сляпото петно на предубежденията сред българска извадка. В онлайн проучване бяха включени 147 души.

Изследвани лица

В изследването взеха участие 147 изследвани лица (48 мъже и 99 жени), анкетирани чрез онлайн въпросник. От тях 3% са със завършено основно образование, 47% - със средно. Висшистите (бакалаври и магистри) представляват 50% от извадката. 28 от изследваните лица се обучават или работят в сферата на психологията. Средната възраст на респондентите е 26 години.

Метод

Въпросникът, използван при изследването, е заимстван от досегашни изследвания, проведени от Емили Пронин и Матю Куглер (Pronin, & Kugler, 2007). Условно той може да бъде разделен на две части. Първата част съдържа кратко и достъпно описание на осем предубеждения. При описанието думата “предубеждение” е

заменена с “тенденция”, за да бъде избегната отрицателната конотация и да се постигне възможно най-искрена самооценка на изследваните лица.

> *Според психолози съществува тенденция хората да поемат повече отговорност за успехите си, отколкото за провалите си. Това би означавало, че приписват постиженията си на своите личностни черти и качества, а неуспехите си – на късмет и особености на ситуацията.*

След всяко описание изследваните лица трябва да отговорят на въпросите *„До каква степен смятате, че тази тенденция се отнася за Вас?”* и *„До каква степен смятате, че тази тенденция се отнася за средностатистическия българин?”*. Ефектът на последователността е контролиран чрез разбъркан ред на двата въпроса. Отговорите са давани по Ликъртова скала от 1 до 9, при която 1 означава „изобщо не се отнася до мен”, а 9 – „напълно се отнася за мен”.

Представени са описания на следните предубеждения: ефект на ореола, фундаментална атрибутивна грешка, расови/полови предубеждения, когнитивен дисонанс, уклон към потвърждение (motivated reasoning), себепротективен уклон (self-protective bias), егоцентризъм (egocentric bias), заблуда на комарджията (gambler’s fallacy). Описанието на всяка една тенденция, използвано в изследването, може да бъде намерено в Приложение 1.

Изследването има за цел да провери и стратегиите, които изследваните лица ползват, за да определят степента на проява на някое предубеждение. След описанията на тенденциите и отговорите към тях следва оценка на следния въпрос:

> *Когато преценяхте до каква степен дадена тенденция се отнася до Вас, е възможно да сте ползвали някоя от следните стратегии. Преценете в каква степен сте ползвали всяка от тях:*
>
> - *Да влезете "вътре в главата си", да търсите дали и кога са възниквали описаните мисли и мотиви, свързани с тенденцията*
> - *Да се замислите доколко описанието на стратегията отговаря на обичайното ви поведение*

Същият въпрос е зададен и относно стратегиите при оценка на средностатистическия българин. Степента на използване на двете стратегии отново се оценява чрез използване на скала от 1 до 9 (1 – „изобщо не е използвано“, 9 – „напълно е използвано“).

Втората условна част от изследването включва описани ситуации, в които героят проявява предубеденост, необективност. Използвани са примери от вече описаните 8

тенденции. За всяка от тях са представени две ситуации - в едната главен герой е изследваното лице, а в друга - непознат. Ефектът на последователността е контролиран чрез рандомизирано представяне на ситуациите. Към всяка ситуация са предложени два отговора: единият описва проява на необективност под формата на мисли и емоции, а другият - под формата на поведение.

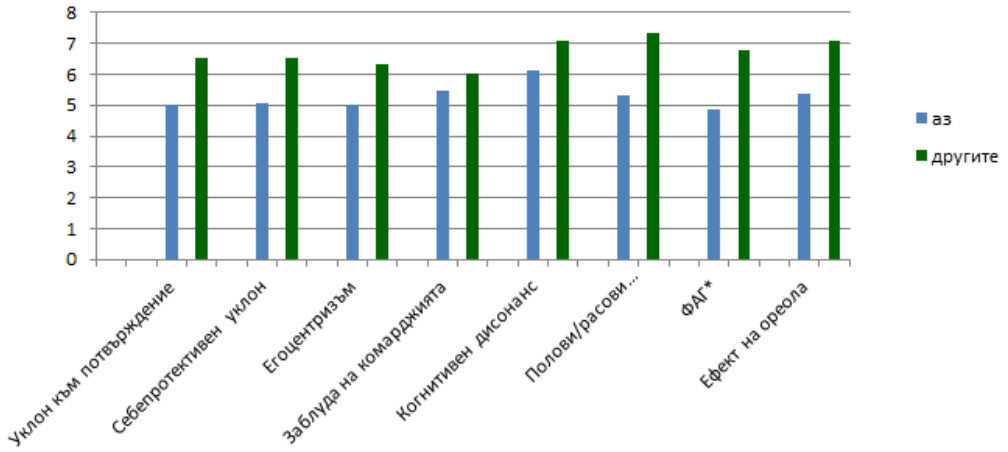
Играете на рулетка и четири последователни пъти се пада червено. Какво би означавало да бъдете необективен/необективна в тази ситуация?

- *Въпреки че предишните Ви залози са били малки, сега залагате значително по-голяма сума на черно.*
- *Мислите си, че след като е имало последователност от червено, сега би трябвало да се падне черно.*

Изследваните лица са инструктирани да изберат само един от двата отговора. Тази част от изследването има за цел да провери до каква степен хората са склонни да разглеждат предубежденията като дефинирани от интроспекция и до каква - като отъждествени с действие.

Резултати

При обработка на резултатите се наблюдава демонстриране на сляпо петно на предубежденията при всяка една от описаните 8 тенденции. Изследваните лица оценят себе си като по-неподатливи на изброените уклони в сравнение със средно статистическия българин. Фигура 1 показва резултатите от t-тестовете за двойки извадки, използвани за проверка на хипотезата.

Фигура 1. Средни стойности на оценките за разпространеност на осемте тенденции.

* Статистическа значимост при $p<0,05$

Статистическа значимост в разликата между двете средни е проверена чрез теста на Питман-Морган. Статистическа значимост е намерена само при отговорите, давани относно фундаменталната атрибутивна грешка ($p<0,01$). Резултатите от t-тестовете за двойки извадки и теста на Питман-Морган могат да бъдат намерени в таблица 1.

Таблица 1. Ефектът на сляпото петно при самооценка и оценка на средностатистическия българин по осемте тенденции. Средни стойности от t-тестовете за двойки извадки, корелация между стойностите и статистическа значимост по теста на Питман –Морган.

	Аз	**Средностат. бълг.**	**r**	**p**
Уклон към потвърждение	4,99	6,54	0,175	0,09
Себепротективен уклон	5,06	6,52	-0,086	0,12
Егоцентризъм	5,01	6,31	0,462	0,11
Заблуда на комарджията	5,46	6,01	0,422	0,52
Когнитивен дисонанс	6,12	7,10	0,404	0,37
Полови/расови предубеждения	5,33	7,31	0,216	0,05
Фундаментална атрибутивна грешка	4,85	6,80	0,180	**0,03**
Ефект на ореола	5,37	7,10	0,374	0,07

Прави впечатление, че при някои предубеждения ефектът на сляпото петно е по-силно изразен, отколкото при други. Това са расовите и половите предразсъдъци и фундаменталната атрибутивна грешка. Това са и случаите, в които е достигната статистическа значимост, или резултатите са на границата с нея. Заблудата на комарджията е уклонът с най-малки различия между самооценката и оценката за средностатистическия българин.

Проверен беше ефектът на психологическото образование или работна заетост в сферата на психологията върху сляпото петно на предубежденията. Липсват статистически значими тенденции, но се забелязват различия между ефекта на сляпото

петно в някои области. Психолозите са по-склонни да смятат, че при тях изброените тенденции се проявяват толкова често, колкото и при другите хора в следните случаи: себепротективен уклон и когнитивен дисонанс. При уклона грешка на комарджията се наблюдава обратният ефект: психолозите декларират, че са по-неподвластни на това предубеждение в сравнение със средностатистическия българин. Възможна причина за това явление е, че грешката на комарджията е обект на изучаване в обучението по психология. Предоставя се знанието, че дадено явление не се влияе от честотата му на проявяване в предишните случаи (например това дали монетата ще покаже ези или тура не се влияе от това дали 4 поредни пъти преди това се е падало ези). Следователно след запознаване с тази мисловна грешка, тя става по-лесна за контролиране и избягване в сравнение с останалите тенденции. психолозите. Остава отворен въпросът на какво се дължат тези различия - на липса на предубеждение или на по-съвършена саморефлексия. Таблица 2. демонстрира различията между психолозите и останалите изследвани лица по отношение на изброените тенденции.

Таблица 2. Влияние на фактора психология върху размерите на сляпото петно на предубежденията за осемте използвани тенденции. Резултати от t-теста за независими извадки.

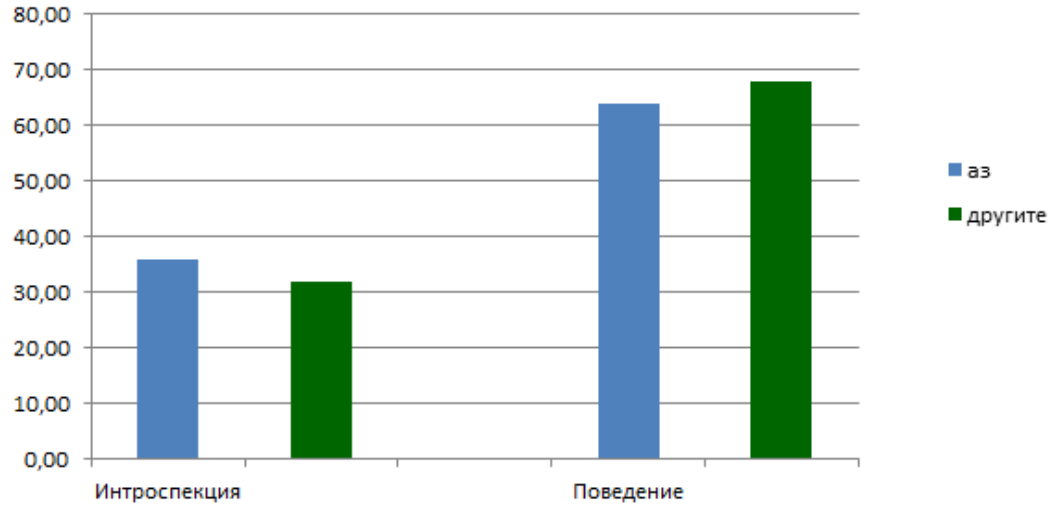
	Психолози	Други	F	p
Уклон към потвърждение	-0,32	-0,17	0,328	0,59
Себепротективен уклон	0,57	1,66	0,033	0,86
Егоцентризъм	1,1	1,33	1,022	0,31
Заблуда на комарджията	1,21	0,4	1,181	0,28
Когнитивен дисонанс	0,54	1,09	3,403	0,07
Полови/расови предубеждения	2,29	1,91	0,046	0,83
Фундаментална атрибутивна грешка	1,89	1,97	0,003	0,95
Ефект на ореола	1,57	1,77	1,297	0,26

Обект на изследване бяха и стратегиите, които изследваните лица са използвали при оценяването на различните тенденции. При оценяването на себе наблюдението на собственото поведение (M = 7.40) има слаб превес над метода интроспекция (M = 6.19). Оценката на другите се извършва предимно чрез сравняване на поведението им с описаната тенденция (M = 7.54). Степента, в която изследваните лица се опитват “да

влязат в главата на другите", за да определят тяхната обективност, възлиза на M = 4.97. Разликата между употребата на наблюдения и интроспекция при въпроса за другите достига статистическа значимост при p<0,01. Наблюдават се слабо влияние на фактора психология при използването на стратегия интроспекция у другите. Изследваните лица, занимаващи се с психология, са склонни по-често да "надникват" в главите на другите хора (M = 5,18), отколкото респондентите, нямащи пряк досег с тази наука (M = 4,92, p = 0,096).

От тези резултати може да се заключи, че предпочитаната стратегия за оценяване на предубеденост е наблюдението на своето или чуждото поведение. Въпреки това очаквано се потвърждава хипотезата, че респондентите използват интроспекцията повече при регистриране на необективност при себе си, отколкото при търсене на уклони у други хора.

Резултатите от втората част на изследването (хипотетични ситуации с два варианта на необективност) имат за цел да проверят отправната точка на изследваните лица за установяване на предубеденост. Хипотезата за отъждествяване на предубеждение с мисловни процеси, когато става въпрос за себе си, и с поведение, когато става въпрос за другите, не се потвърждава. Изследваните лица демонстрират предпочитание на отговора, свързан с конкретно поведение, независимо от типа ситуация, която е описана. В 64% от случаите, когато самите изследвани лица са описани като главни герои в случките, липсата на обективност е отъждествявана с конкретно поведение. При останалите 36% предубеждението е констатирано чрез интроспекция и манифестирано чрез мисли и вътрешни процеси. В случаите, когато в представената ситуации участва непознат, резултатите са силно сходни: 68% са отделени на поведението, а останалите 32% - на интроспекцията (фигура 2).

Фигура 2. Процент на дефиниране на необективност като мисловен процес (интроспекция) или като поведение в ситуации, в които главен герой е изследваното лице или друг човек.

Дискусия

Получените резултати потвърждават съществуването на сляпо петно на предубежденията сред изследваната извадка. Налице е тенденция за понижено оценяване на собствената податливост на уклони в сравнение със средностатистическия българин. Преобладаваща част от резултатите не са статистически значими, но отварят поле за бъдещи изследвания. При извършване на оценките изследваните лица се осланят предимно на проявяваното поведение, отколкото на извършване на интроспекция. Тази разлика е по-значителна в случаите, в които оценката се дава за други хора. В около ¾ от случаите респондентите дефинират необективността като поведение, а не като мисли и емоции.

Проследено е влиянието на фактора психология върху получените резултати. Психолозите демонстрират по-нисък ефект на сляпото петно при когнитивния дисонанс и себепротективния уклон, по-висок - при грешката на комарджията, и без различия спрямо останалите изследвани лица при другите пет тенденции. Една от причините за по-слабия ефект на сляпо петно би могла да бъде, че обучаващите се и работещите в сферата на психологията са запознати с факта, че някои процеси протичат несъзнателно и не можем да контролираме влиянието им върху нас. Подобна равносметка би могла да направи оценката на тези хора по-близка до реалността. Друг възможен вариант е, че поради познанието си за тези тенденции, психолозите се чувстват сигурни в тяхното

откриване и поради това - защитени от тях (както при грешката на комарджията). Различията в демонстрираните ефекти между психолози и останалите изследвани лица отварят поле за бъдещи проучвания в тази област, за да се открият корените на тези разлики.

Факторът психология оказва влияние и върху степента на използване на различни стратегии при поставяне на оценки. Очаквана е тенденцията психолозите да се опитват да надникнат във вътрешния свят на другите, а не просто да разчитат на поведението, по-често, отколкото останалите респонденти. Тези резултати могат да бъдат обяснени с процеса на емпатия. Характерно и препоръчително за работата в областта на психологията е умението да се отчита чуждата гледна точка, което би могло да обясни и опитите за възприемане на чуждия вътрешен свят, когато става дума за предубеденост.

Причината за липсващата статистическа значимост в преобладаващата част от случаите може да бъде намерена в ограниченията на изследването. Параметрите на извадката не позволяват обхващане на представителна група от хора: изследваните лица са предимно млади, образовани хора, живеещи в столицата. Също така остава непроверена хипотезата дали тези изследвани лица в действителност не проявяват по-малко предубеждения от средностатистическия българин. В този случай демонстрирания ефект не би бил сляпо петно на предубежденията, а различия в социалното функциониране и осъзнатостта. Споменатите ограничения биха могли да бъдат отстранени чрез по-разнообразен състав на извадката.

Друг въпрос, заслужаващ внимание е, дефинирането на предубеденост в преобладаваща степен като поведение, а не като мисловен процес. Зад поведението често стоят мисловни и емоционални процеси, които го регулират. Тяхното подценяване би означавало да се възприема само една повърхностна представа за предубежденията, което би направило тяхното ограничаване по-трудно. Осъзнатото отношение към себе си и другите и стремежа към по-пълноценно общуване изисква да се взимат предвид не само крайните продукти от предубежденията (действията), а и техните корени.

Темата за сляпото петно на предубежденията е от голяма значимост, тъй като то стои в основата на много социални интеракции. Възприемането на другия като предубеден, а на себе си - като обективен, стои в основата на много междуличностни и междугрупови конфликти (Pronin, 2007). Разрешаването им до известна степен зависи от способността да се признаят собствените несъвършенства и да се възприеме и

чуждата гледна точка. Изследвания в областта показват, че сляпото петно на предубежденията може да бъде повлиявано чрез информиране за неговото съществуване. Необходими са обаче още проучвания относно начина, по който да бъде постигната не просто информираност, а промяна в поведението на хората. Това е и стъпката към това да излезем победители от сблъсъка със сляпото петно на предубежденията: една от игрите, които нашето съзнавано и несъзнавано ни устройват.

Приложение 1.

Използвани описания на осемте изследвани предубеждения

I. **Себепротективен уклон** – според психолози съществува тенденция хората да поемат повече отговорност за успехите си, отколкото за провалите си. Това би означавало, че приписват постиженията си на своите личностни черти и качества, а неуспехите си – на късмет и особености на ситуацията.

II. **Уклон към потвърждение** – изследвания наблюдават явлението, че хората са склонни да отхвърлят информация, която ги кара да се чувстват зле и да приемат за достоверна информация, която ги кара да се чувстват добре.

III. **Фундаментална атрибутивна грешка** – когато си обясняваме дадено поведение, може да се наблюдава следната тенденция: когато става въпрос за друг човек, а не за тях самите, хората са склонни да преувеличават значението на личностните черти като причина за дадено поведение. Същевременно те омаловажават влиянието на съпътстващите обстоятелства върху съответното поведение.

IV. **Егоцентризъм** – друга наблюдавана тенденция е свързана със склонността на хората да си припомнят елементи от миналото в по-добра за тях самите светлина: че са се справяли по-добре в училище, отколкото реално е било, че са имали повече успех в дадена област.

V. **Заблуда на комарджията** – Според изследвания в областта на психологията хората са склонни да смятат, че бъдещите събития се повлияват от предишните. Пример за това е хвърлянето на монета: наблюдава се тенденция, че при 5 последователни хвърляния на ези наблюдателите предполагат, че е по-вероятно следващото хвърляне да е тура, а не ези.

VI. **Когнитивен дисонанс** – Друга проявявана от хората тенденция е свързана с отношението към два обекта, които са еднакво харесвани. Когато се наложи да изберат само един от тях, хората са склонни да акцентират върху положителните черти на избрания и същевременно да преувеличават недостатъците на другия, неизбран, обект.

VII. **Полови и расови предубеждения** - Хората имат склонност да изразяват предпочитание към хора, принадлежащи към същата полова или етническа общност като тях самите.

VIII. **Ефект на ореола** – психологически изследвания сочат, че при среща с нов човек първоначалното впечатление има силно влияние и върху следващите впечатления. Например при силно добро първо впечатление, породено от привлекателния външен вид на събеседника си, хората са склонни да го оценяват и като по-компетентен и по-интелигентен.

Библиография:

Канеман, Д. (2012). Мисленето. София: Изток-запад

Cohen, G. L. (2012). Identity, belief and bias. В: J. Hanson (ред.), *Ideology, Psychology and Law.* (стр. 265-298). Oxford: University Press

Ehrlinger, J., Gilovich, T., & Lee, R. (2005). Peering into the bias blind spot: People's assessments of bias in themselves and others. *Personality and Social Psychology Bulletin, 31,* (5), 680-692. Свалено на 04.03.2015 от http://psych.cornell.edu/sites/default/files/E_G_%26_R(05).pdf

Hanson, J., & Yeborah, M. (2012). The policy IAT. В: J. Hanson (ред.), *Ideology, Psychology and Law.* (стр. 265-298). Oxford: University Press

Kruger, J. & Dunning, D. (1999). Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments. *Journal of Personality and Social Psychology, 77,* (6), 1121-1134 Свалено на 05.03.2015 от https://jdc325.files.wordpress.com/2009/06/kruger-dunning.pdf

Sternberg, R. (2009). Cognitive Psychology. Wadsworth: Cengage Learning

Pronin, E., Lin, D. Y., & Ross, L. (2002). The bias blind spot: Perceptions of bias in self versus others. *Personality and Social Psychology Bulletin, 28,* 369-381. Свалено на 04.03.2015 от http://www.valuewalk.com/wp-content/uploads/2014/08/The-Bias-Blind.pdf

Pronin, E., Gilovich, T., & Ross, L. (2004). Objectivity in the eye of the beholder: Divergent perceptions of bias in self versus others. *Psychological Review, 111,*781-799. Свалено на 04.03.2015 от https://psych.princeton.edu/psychology/research/pronin/pubs/Pronin%20Gilovich%20Ross.pdf

Pronin, E., & Kugler, M. B. (2007). Valuing thoughts, ignoring behavior: The introspection illusion as a source of the bias blind spot. *Journal of Experimental Social Psychology, 43,* 565-578.

Pronin, E. (2007). Perception and misperception of bias in human judgment. *Trends in Cognitive Sciences, 11,* 37-43. Свалено на 04.03.2015 от

https://psych.princeton.edu/psychology/research/pronin/pubs/2007%20Bias%20Perception.pdf

Pronin, E. (2009). The introspection illusion. В: M. P. Zanna (ред.), *Advances in Experimental Social Psychology,* 41 (стр. 1-67). Burlington: Academic Press. Свалено на 06.03.2015 от https://psych.princeton.edu/psychology/research/pronin/pubs/Pronin%202009%20Introspection%20Illusion.pdf

West, R. F., Meserve, R. J., & Stanovich, K. E. (2012). Cognitive Sophistication Does Not Attenuate the Bias Blind Spot. *Journal of Personality and Social Psychology, 103,* (3), 506-519. Retrieved on 05.03.2015 from http://www4.ncsu.edu/~jlnietfe/Metacog_Articles_files/West,%20Meserve,%20%26%20Stanovich%20(2012).pdf

Wilcox, C. (2011). *Bias: The Unconcious Deceiver.* Xlibris Corporation

Играта като средство за овладяване и развитие на езика

Николета Николова
докторант „Философия“

Abstract

В своя доклад ще представя играта в терапевтичен контекст, като метод на провеждане на корекционна работа при комуникативни нарушения с деца и възрастни, но и като средство за овладяване и развитие на езика и езиковата компетентност. Целта на доклада е не да изчерпа речниковите значения за „игра”, а да анализира онова, в което тя подпомага човешкото лингвистично и когнитивно развитие.

Ключови думи: игра, езикови игри, овладяване на езика и когнитивно развитие, логопедична терапия.

Abstract

This paper concerns gaming in therapeutic context as a method of working with children and adults with communicative disorders, but also as a tool for language acquisition and language competence. The purpose is not to list all of the different meanings of games, but to analyze one that facilitates human language and cognitive development.

Keywords: game, language-games, language acquisition and cognitive development, speech-language therapy

***

Обръщаме се към всекидневните употреби за игра и правим справка. Най-честата употреба е забавление. Акцентира се и върху възможността за печалба, състезаване. Играта се свързва с дейности, които се вършат в свободно време с цел развлечение, но тя може да се определи и като рационално действие, което се ръководи от стратегии за действие, избрани с цел успешен изход.[145] От своя страна, положителният край или така наречената победа предполага добро обмисляне на ходове за действие, дисциплина, предвиждане на ходовете на останалите играчи (ако такива има и играта не е строго индивидуална), съобразен избор между възможности за печалба и правила. Съществува обаче и дума, натоварена с негативни конотации, която съдържа основната форма „игра”, преобразувана в глаголно действие – „изиграв̀ам”

[145] Карагеоргиева, А. и др. (2007). *Философски речник на всекидневния език.* С., УИ, с. 45

(непочтено действие). Последното се приписва на лице, което мами в игра или в живота чрез заблуда, с която злепоставя друго лице (хитруване) и престъпва правило или принцип. Разбира се, същото глаголно действие с успех се употребява за индивид, който участва в игра от нейното начало до нейния край. Друга употреба характеризира играта като процес на произвол, който се опитва да „надхитри" сериозно обяснение на обстоятелства, пример: „Тук не играем на наука." Но с оглед на изброените употреби, най-често „игра" има значението на имитиране на житейски ситуации или нещо нереално, което не променя съществено поведението и обстоятелствата на играча след своя край. Определението не е универсално и изчерпателно и не претендира да бъде такова.[146]

В терапията на комуникативните нарушения играта се разбира като конкретна дейност с цели и правила. В усвояването на езика обаче „играта" се разиграва между хората в диалог, което придава на израза по-скоро метафорично значение. Давам няколко примера за игра в терапевтичен контекст, както и такива за езикови игри от всекидневния живот. Предлагам на първо място подкрепа на възгледа си за играта като развиващо средство за езика с изложение на връзката между играта и развитието на когнитивните способности през неврология и невронаука.

Играта е основна дейност на децата от предучилищна възраст. Играта на детето е вид възпроизвеждане на реалността, но по свой начин – реализиране на желание за участие в обществения живот, приписване на второстепенни характеристики като основни за определена роля в сюжет[147], имитиране, но и претворяване на действието на възрастния чрез ограничаване на постъпка при влизане в роля, възприемане на принципи на поведение чрез подражание. Играта е съставна част от общото психично развитие (ударението не пада само върху предучилищна възраст).

Мозъчната кора и подкоровите структури участват в анализа на сензорната информация и перцепция, в управлението на движението и програмирането му, в обучението и паметта.[148] Мозъчната кора е необходима за езика, предвижданото, изобретателността. Обработката на постъпващи сигнали минава на принципа: стимули, които се проектират в първичните и вторичните области на мозъчната кора; възприемане и разпознаване в асоциативната кора с участието на насочено внимание и памет; решение за избор на отговор; реализация.

[146] От определението са изключени хазартните игри, например.
[147] Талева, В. (1983). *Игротерапия при заекването.* С., ДИ „Народна просвета", сс. 5-6
[148] Шотеков, П. (2001). *Учебник по неврология.* С., МИ „Арсо", сс. 79-80

Гнозисът представлява сложна познавателна преработка на получената в кората сензорна информация. Обектът, който се възприема, се диференцира, идентифицира и категоризира чрез съотнасяне на сензорните възприятия към минал опит. Гнозисът се формира чрез обучение, при което се изграждат обобщени схеми от подобни обекти, възприемани в миналия опит на индивида.[149] Праксисът е следващата висша корова функция, която отговаря за автоматизираните двигателни умения и навици. Към праксиса спадат всички фини моторни движения, планът за изпълнението им. Чрез двигателни програми се произвежда и говорът, благодарение на който езиковият код се превръща в материален физически сигнал, както и писането.

Езикът, от своя страна, е сложна система от символи. Езикът има своя йерархия-правила за комбиниране на думи, които позволяват ефективно изразяване на съдържателна информация с определена цел. Езиковото кодиране и декодиране протичат благодарение на вербалния слухов/зрителен гнозис и праксисните функции[150], както и на овладени семантика и прагматика. Езикът също е резултат от обучение. Мозъкът съхранява граматическите правила и значенията, което позволява и генериране на изречения чрез реч и тяхното разбиране.

Предвид казаното, не е трудно да се установи защо именно играта е важен елемент от обучението. Това твърдение най-силно се подкрепя от случаи на езикови и праксисни дефицити, в терапията на които играта участва - наблюдението отчита сравнително положително и трайно възстановяване и развитие. Упражняването в игри, съобразени с възрастта и диагнозата, оказва благоприятен терапевтичен ефект.

Игротерапията е целенасочен процес в корекционната работа със заекващи деца, например. Тъй като играта се възприема като приятна и ненатоварваща, тя своеобразно „замаскира" процеса на корекция като задължение, което от своя страна повлиява добре и логофобията, която много заекващи проявяват. Почти винаги се срещат и други нарушения на нервната система, съпътстващи заболяването. Едни от игрите, които най-често се прилагат, са подвижните игри, които се играят при спазване на правила с определена цел. Те съдействат за усъвършенстване на движенията (повечето заекващи имат напрегната мускулатура и двигателни отклонения) и на дишането, което при доста пациентите е горноребрено. Подходящо е да се включи ритмичен говор. Друг вид са дидактическите игри с познавателно съдържание, което провокира реч. Разбира се,

[149] Мавлов. Л. (2000). *Фундаментална неврология.* С: Бойко Стаменов, с. 172
[150] The Society for Neuroscience (2002). *Brain Facts – Primer on Brain and Nervous System* (Everbest Printing Company), p. 19

творческата ролева игра, като най-висша форма, спомага изграждането на свободен контакт, в който да се проявява правилният, плавен говор. Игрите се провеждат и с по-възрастни.

Родителите често отчитат като незначителни и несериозни дейностите, с които педагозите и логопедите занимават детето. Овладяването на финитe движения е дълъг процес и не бива да се подценява, защото праксисните дефицити оказват влияние върху писането, говоренето, боравенето с прибори и самостоятелното обслужване. Пресипването от съд в съд, реденето, изрязването и проследяването на контури, защипването – не са просто дейности за запълване на свободното време.

Да се обърнем към овладяването на езика от нормално развиващи се индивиди, без необходимост от специалисти. Не може да се говори за строга, стегната рамка на овладяване на родния език от всички индивиди. Но със сигурност звуковият поток не е достатъчен. За да се извлекат значенията, е необходима паралелна или още ситуативна информация.[151] Универсалното е, че се започва с една неразчленима фраза, която преминава в комбиниране на две и повече думи при достатъчен опит с холофразите. Двусловните изказвания са аграматични, но началото на граматиката се смята за поставено. С течение на развитието на лингвистичната компетентност, конструкциите започват да се усложняват, активният и пасивният речник увеличават обема си, усвояват се граматическите морфеми. Не е коректно да се обсъжда овладяването на езика, без да се вземат предвид граматическите структурни особености на конкретния език.[152] В доклада следователно разглеждам играта от гледна точка на усвояване на българския език. Абстрахирайки се от индивидуалните вариации в овладяването, то може да се улесни от „езикова игра" с подрастващите, чрез която добиват по-ясна представа за езиковите правила и тяхното прилагане в общуването. Давам няколко различни по вид примери:

- Използване на умалителни имена в речта на възрастните към децата. Вероятно употребата им се свързва само с детския свят (малък размер на денотата, гальовно отношение) и има адаптивна функция. В действителност обаче в българския език тези вариации подпомагат усвояването на езика и

[151] Стоянова, Ю. (2014) *Овладяване на първи език: ранните стадии. Списание на Софийски университет за електронно обучение 2014/2.* Retrieved March 15, 2015 from http://journal.e-center.uni-sofia.bg/site/wp-content/uploads/downloads/2014/08/1_Juliana_Stoyanova_SUJER_2014_2_ED.pdf

[152] Стоянова, Ю. (2006) *Психолингвистични изследвания*. С., „Веда Словена – ЖГ", с. 19

по-специално – на принципа за вариране на морфемния състав[153]. Езиковата игра се осъществява на базата на опити със суфикси (-енце, -ичка, -ле и пр.). Тези форми не добавят самостоятелна семантика на лексикални единици (тя се изменя минимално), а са по-скоро производни на неумалителната форма.

Дете-детенце; пола-поличка; петел-петле;

- Игра на въпроси-отговори. Възрастният задава на детето въпроси, чиито отговори „подават" различни части на изречението под формата на диалог. В основата на процеса стои запомнянето чрез упражнения и повторения, които се осъществяват чрез комуникация, обвързана с поведение/дейности, на които детето е извършител:

Родител: Какво носи Мими?

Мими: Чанта.

Родител: Ама, какво прави Мими?

Мими: Мими носи чанта.

Родител: Кой я носи тази чанта?

Мими: Мими.

Родител: Къде я носиш тази чанта? Къде Мими тръгнала?

Мими: Там (сочи с пръст леглото).

Играта със синтаксиса има обучаваща функция за основа, макар че има използван перфектоид, 3-то лице, умишлено разбъркване на словореда, които се отнасят до адаптивната функция на речта към детето;

- На възраст, когато започва да се усвоява писмената реч, децата все още срещат затруднения с делението на думите на срички. По-късно, те срещат затруднения и с подредбата на думите в изречение и определянето им като части на изречението (синтактичен разбор). Отношенията между морфемите в думата и отношенията извършител-действие-време, могат да бъдат изразени чрез нагледни модели, които целят ориентиране в словореда и разбиране за словообразуването. Материалите, с които се „изиграва" тази особена игра, обикновено са квадрати или линии, които детето замества с думи или срички. За негово улеснение, често заместителите имитират вагони на влак или предмети, изразяващи последователност. На подобен принцип

[153] Стоянова, 2006, с. 127

работят и гатанките – изразяват се условия, необходими за назоваването на търсения обект;

- Игри за моделиране на пространствени отношения. Пространствените отношения в изречението обикновено се изразяват чрез предлози. Разбира се, не се твърди, че тези несамостойни части на речта маркират само местонахождение в пространството – известни са предлози за притежание, за сравнение. Правилната употреба на предлози обаче изисква достатъчно добро схващане на отношенията, в които явленията, изразени чрез изречения, се намират. Тази зависимост може да се наблюдава при деца с езикови нарушения на развитието и когнитивна недостатъчност. При употреба на предлози, например, детето допуска грешки (вероятно поради дефект в рецепцията на реч). В езиковата игра като комбинация между език и дейности, детето може да усвои значението на предлози за пространствени отношения (на, в, с, до, пред, зад). Практически пример е този с дете с дисфазия на развитието, което е започнало да усвоява писмената реч: игра с конструктор, в която се демонстрират отношения между предмети и за означаване на всяко се полага табелка със съответстващия предлог, която детето да вижда (за предпочитане близо до предметите, които се разглеждат). Предлогът и изречението се изговарят. На втори етап от работата детето само започва да „влиза" в отношения със заобикалящите го предмети по инструкция. Завършващият етап се състои от проверка (обратна връзка): работен лист с упражнения по синтаксис, преразказване, въпроси-отговори и свободна употреба на предлози в диалог. Процесът е продължителен, но след разиграването на игри, генерирането и разбирането на речта се подобряват. Описаното съответства на това, което Витгенщайн нарича „езикова игра": разбира се какво думите означават чрез начина, по който се употребяват[154].

Оказва се, че границата между „езиковата игра" като метафора и играта в терапевтичен аспект не може да се прокара с достатъчна яснота. В първия пример с игрите в корекционната работа на терапевта има действително елементи на игра, без просто аналогия на правилата на игрите. Езиковите игри от своя страна са аналогични на игри, без да са игри. В последния пример за игра са примесени елементи и от двата

[154] Витгенщайн, Л. (1953/1988). *Философски изследвания. Във:* Витгенщайн, Л. (1988). *Събрани съчинения.* С., НИ, с. 144

вида. От друга страна обаче, терапевтичните игри по коригирането и развитието на езика и речта: 1. Няма как да не съдържат езиковата игра в смисъла, в който я разглеждаме тук, защото в тази терапевтична работа се овладява езикът или се изчистват езикови (само говорни) нарушения; 2. Също не съответстват без отклонение на обикновената игра. Акцентувам върху второто Те са по-скоро „замаскирани" упражнения, които се приемат с добро настроение от лицата с проблеми като нетрадиционно занимание. Но не са занимания за развлечение. Предназначението им е регулативно, докато терапевтът е „съиграч". За терапевта, метафорично казано, игровата терапия може да бъде подходящо изигран ход, който да съдейства за бъдещо подобрение.

Библиография:

Витгенщайн, Л. (1953/1988) *Философски изследвания.* Във: Витгенщайн, Л. (1988). *Събрани съчинения.* С., „Наука и изкуство"

Карагеоргиева, А. и др. (2007). *Философски речник на всекидневния език.* С., УИ „Св. Климент Охридски"

Мавлов. Л. (2000). *Фундаментална неврология.* С, Бойко Стаменов

Стоянова, Ю. (2014). *Овладяване на първи език: ранните стадии. В Списание на Софийския университет за електронно обучение, 2014/2.* Retrieved March 15, from http://journal.e-center.uni-sofia.bg/site/wpcontent/uploads/downloads/2014/08/1_Juliana_Stoyanova_SUJER_2014_2_ED.pdf

Стоянова, Ю. (2006). *Психолингвистични изследвания.* С., „Веда Словена – ЖГ"

Талева, В., А. Талев (1983). *Игротерапия при заекването.* С., ДИ „Народна просвета"

Шотеков, П. (2001). *Учебник по неврология.* С., МИ „Арсо"

The Society for Neuroscience (2002). *Brain Facts – Primer on Brain and Nervous System* (Everbest Printing Company)

Игра на философия[155]

Христо Вълчев

докторант „Философия“

За разлика от естествените науки, във философията няма съгласие. Наистина, в естествените науки в различни периоди са били приемани различни теории – били са въвеждани нови и старите са били отхвърляни. Така например, Нютоновата механика е била отхвърлена като само приблизително вярна и на нейно място е била приета теория на относителността на Айнщайн. Тези въвеждания и отхвърляния обаче са ставали с всеобщо съгласие и макар в историята на естествените науки да присъстват противоречащи си теории, ако говорим за един конкретен момент във времето, то общо взето всички, занимаващи се с естествена наука, приемат едни и същи теории. Така в началото на двадесети век всички физици се съгласяват, че теория на относителността е правилната теория.

Във философията, напротив, никога не е имало всеобщо съгласие между мислителите и дори изключително рядко се случва възгледите на двама философи напълно да се припокриват. Да вземем например съвременния дебат относно дефиницията на знанието, започнал след критиката на Гетие на класическата дефиниция. Налице са логическите отговори на Гетие, теорията за оборимите основания, теорията за решаващите основания, причинната теория, условната теория и други. И този дебат се провежда в рамките само на така наречената „аналитична философия“. Има обаче и друг лагер – този на „континенталната философия“ – и там философите разглеждат знанието по съвсем различен начин.

В това отношение хуманитарните науки стоят някъде по средата – в тях има по-голямо съгласие, отколкото във философията, но по-малко, отколкото в естествените науки. Но на какво се дължат тези разлики в нивото на съгласуваност? Може да се каже, че хуманитарните науки са запазили в себе си много от философията и това им пречи да достигнат нивото на съгласуваност в естествените. Друг правдоподобен отговор е, че въпросните разлики се дължат на разлики в предмета на изследване.

Както естествените науки, така и хуманитарните науки и философията, се стремят да постигат знание. За да знаем дали дадена теория е вярна, трябва да проверим

[155] Настоящият текст представлява само очерк на един аргумент, който може да бъде развит много по-подробно.

дали тази теория описва правилно реалността. А за да извършим тази проверка, трябва да разполагаме с метод, който ни позволява това. Понякога нашият метод ни позволява да извършим проверката, наблюдавайки предмета в естествената му среда. Така например, теориите относно движението на небесните тела могат да бъдат проверени като се наблюдават небесните тела в тяхната естествена среда. В други случаи обаче не разполагаме с метод, който да позволява проверката да бъде извършена с достатъчна точност в естествената за предмета среда. Тогава, докато такъв метод не бъде наличен, остава възможността да се създаде изкуствена среда, в която предметът да може да се наблюдава с методите, с които разполагаме. В действителност повечето теории на естествените науки се проверяват в изкуствена среда – в научната лаборатория.

В хуманитарните науки обаче не е налице метод, чрез който да се извършват достатъчно точни наблюдения на предмета в естествената му среда и на този етап не е възможно той да бъде наблюдаван в изкуствена среда. Предметът на хуманитарните науки е човекът. За да бъдат теориите за човека надеждно проверени, са нужни достатъчно подробни данни относно поведението на хората и съответно условията, при които това поведение се случва. Такива могат да бъдат набавени например като в мозъците на хората се поставят чипове, които да доставят тази информация. Засега обаче няма техническа възможност това да стане, освен това не се знае доколко този метод би бил приет от гледна точка на политиката и етиката. Именно етически съображения пречат и на това човекът да се постави за наблюдение в изкуствена среда. Налице е техническата възможност да се създаде например някакво малко селище, жителите на което да бъдат ограничен в придвижването си до границите на селището и да бъдат постоянно наблюдавани с камери още от раждането си. По този начин бихме получили достатъчно подробни данни, но това не се прави от етически съображения.

Така теориите в хуманитарните науки не могат да бъда проверени с нужната точност и затова не може еднозначно да се определи дали дадена теория е вярна или не. Това прави възможно паралелното съществуване на две или повече взаимно изключващи се теории. По този начин в хуманитарните науки има по-ниска степен на съгласуваност отколкото в естествените поради спецификата на предмета им на изследване. А какво да кажем за философията, където дори не е ясно какъв е предметът

на изследване, т.е. коя точно част от реалността трябва да се наблюдава, за бъде дадена философска теория потвърдена или отхвърлена[156]?

Според мен обаче има и друга причина за въпросната несъгласуваност. Казахме, че за да има някой знание, той трябва да извърши определена проверка. Тази проверка служи като основание за приемането на съответната теория. Така ако този някой го попитат „откъде знаеш, че теорията ти е вярна?“, той може да отговори „проверих“. Принципно е възможно обаче този някой да мисли, че е проверил теорията си, но всъщност да не я е проверил. Може да е направил грешка в разсъжденията си, може сетивата му да са го излъгали, може да е сънувал, че е направил проверката, да си спомня погрешно и т.н. и т.н. Тогава всъщност той не би имал основания да приема теорията си за вярна. Затова е възможно да бъде запитан „откъде знаеш, че си проверил теорията си?“, т.е. да бъдат изисквани основания в полза на това, че са налице основания за приемането на теорията. Но дори въпросният някой да даде такива основания, те също могат да бъдат поставени под въпрос и за тях да бъдат изисквани други основания и така нататък до безкрай. Така се изпада в безкраен регрес и се стига до невъзможност да се дадат последни основания за приемането на теорията.

Важно е да се отбележи, че това не означава, че е невъзможно знанието. Въпросният някой може да мисли, че е проверил теорията си и наистина да е проверил теорията си – тогава той би имал знание. Въпросът е обаче в това, че не може да е сигурен, че наистина е проверил теорията си. В такъв смисъл той може да има знание, но не може да знае, че има знание. Така в ситуация, в която сред научната общност биват издигнати няколко взаимно изключващи се теории, учените са проверили тези теории и се е оказало, че едната от тях се потвърждава от опита, а останалите се отхвърлят от опита, учените все пак не могат да знаят, че подкрепената от опита теория е правилната, защото това би означавало да знаят, че имат знание. Следователно когато в такава ситуация учените, занимаващи се с естествена наука, стигат до съгласие да приемат дадена теория, това съгласие не се основава на знание, че тази теория е правилната.

[156] Какво например трябва да се наблюдава, за да се провери твърдението на Хегел, че чистото битие е чистото нищо? В аналитичната философия биват посочвани начини за проверка на философските твърдения и съответно части от реалността, които правят истинни или неистинни тези твърдения, но тези начини далеч не се приемат от всички философи, дори не от всички аналитични философи. Така дори да се вземат предвид тези начини, предметът на философията остава неясен.

Да се приеме дадено положение без да е налице знание относно това положение означава да се приемат една или повече предпоставки. Така когато учените, занимаващи се с естествена наука, се съгласят, че дадена теория е правилна, те приемат една или повече предпоставки. Ключовото тук е това, че всички те се съгласяват да приемат едни и същи предпоставки. Философите също приемат някакви теории за правилни, следователно също приемат някакви предпоставки. При тях обаче не е налице такова съгласие – различните философи приемат различни предпоставки. Ясно е, че приемайки различни предпоставки, те ще стигат и до различни изводи.

Тази разлика между естествените науки и философията може да бъде разгледана през идеята на Витгенщайн за езиковите игри. Естествената наука и философията могат да бъдат разгледани като две езикови игри, имащи различни правила. Тези правила се определят в съответствие с употребата на думите „естествена наука“ и „философия“. Ако дадено действие може да бъде наречено „философстване“, то е позволено в играта на философия, ако не може да се нарече „философстване“, то е забранено в играта на философия. Съответно, ако дадено действие е забранено, то неизпълнението на това действие е задължително. По аналогичен начин се определят и правилата на играта на естествена наука.

И в двете езикови игри даден участник може да изложи някаква теория. И в двете езикови игри тази теория може да бъде поставена под въпрос от страна на другите участници – те могат да питат въпросния човек „откъде знаеш, че теорията ти е вярна?“. Тогава ако въпросния човек е извършил проверка на теорията си, той може да каже „проверих“ и да покаже резултатите от изследванията си. В езиковата игра на естествената наука в общия случай това би задължило всички участници да приемат теорията на въпросния човек[157]. Там не се допускат въпроси от типа „откъде знаеш, че си проверил?“ – според правилата на играта такъв ход е забранен. Ако някой учен, занимаващ се с естествена наука, отправи такъв въпрос към свой колега, той не би бил взет под внимание. Много е възможно да му бъде отправена забележка от типа „стига си философствал“ или да му се каже, че ако иска да се занимава с такива въпроси, трябва да се насочи към философския факултет. И, действително, в езиковата игра на философията такива ходове са позволени. Там винаги можеш да поставиш под въпрос

[157] Понякога има несъгласия, правят се допълнителни наблюдения, изчиства се постановката на експериментите и т.н., но в общия случай се стига до ситуация, в която всички са длъжни да приемат дадена теория.

основанията на опонента си – винаги можеш да зададеш въпроса „откъде знаеш?“ Съответно, в езиковата игра на философията няма ситуация, в която всички участници да са длъжни да приемат дадена теория.

Всъщност, правилата на езиковата игра на философията са доста малко на брой. От една страна, участниците са задължени да теоретизират за нещата по принцип, а не за конкретни неща – например за съзнанието по принцип, а не за съзнанието на Иванчо. От друга страна, участниците трябва да спазват граматиката на езика, на който се философства и, съответно, логиката. Спрямо смисъла на думите обаче няма ограничения – участниците не са задължени да употребяват думите по общоприетия начин или по някой друг начин. Има и някои ограничения относно неезиковото поведение на участниците – например, забранено е споровете да се решават чрез физическа саморазправа.

Разглеждайки естествените науки и философията като езикови игри и твърдейки, че учените и философите не могат да имат знание относно правилността на теориите си, аз не искам по някакъв начин да дискредитирам естествените науки и философията. Напротив – смятам, че от тях има практическа полза. Практическата полза от естествените науки е ясна – благодарение на тях имаме електричество, можем да се придвижваме бързо на големи разстояния и т.н. Практическата полза от философията обаче не е толкова очевидна. Според Витгенщайн, тя се състои в това, че осъзнаваш, че някакви въпроси са безсмислени и постигаш някакво спокойствие. Според мен тази полза може да се търси във факта, че заниманията с философия развиват определени умения – да разсъждаваш, да анализираш, да експлицираш предпоставките на даден аргумент, да не се поддаваш на манипулация и т.н.

Накрая искам да завърша с едно уточнение. Казах, че всеки път, когато някой приеме дадена теория за правилна, той приема една или повече предпоставки. Това означава, че всеки аргумент почива на някакви предпоставки. Това важи и за моя аргумент в настоящото съчинение – той е правилен само при определени предпоставки. Съответно, ще се стори добър само на хора, които споделят същите тези предпоставки. Тези предпоставки могат да се експлицират. Сред тях са например определен възглед за природата на знанието, определен възглед за смисъла на езиковите изрази и т.н.

Играта на терор, осъществявана от Щатите преди и сега

Христо Стратиев

бакалавър „Европеистика“

Двадесети век е може би най – наситения с военни мобилизации периоди в историята на човечеството. Множество конфликтни зони, нарушаване на човешки права, поява на крайни форми на нетърпимост. Причините за всички тежки сблъсъци се реят на крилата на шовинизма, ксенофобията, национализма, расизма и радикализма. Това продължава и в наши дни.

Въпросът, който поставя този доклад, е: възможно ли е чрез мотива за демокрацията да се свалят демократично избрани правителства, за да се изпълняват интересите на даден политически елит за сметка на обществеността?

Щатите са разглеждани в днешно време, според сенатор Рон Паул, като „ченгето на света” (Ron Paul, personal communication, April 2, 2012), имащи моралното задължение да потушават конфликтите по света. Но има нещо друго, дали мотивите им са „чисти“? Мотивите им в синхрон ли са с действията им?

Историята е пълна със събития, свързани със свалянето на дадено правителство и замяната му с други, по – склонни да работят за нечии интереси. Нека се запознаем със случая на Иран и преврата, който се случва през 1953 година.

На 28 май 1901г. Мозафередин-шах Каджар, владетелят на Иран, дава на концесия на британският предприемач Уилиам Нокс Дарси да изследва, експлоатира и рафинира петрол на територията на Иран. Подписаният договор е с валидност 60 години при условието шахът да получи 16% от печалбите. След точно 7 години се откриват залежи на нефт и след година през 1909г. се сформира Англо-Персийската нефтена компания, която да се занимава с рафинирането и продажбата на нефтени продукти (днес компанията носи името “British Petroleum”). До началото на Първата световна война през 1914, износът на компанията е 274 000 тона годишно. Непосредствено преди началото й британският флот проявява интерес в Англо-Персийската компания тъй като иска да смени горивния си материал (въглищата) с петрол.

На 20 май 1914г. се сключва споразумение между британското правителство и компанията, в което правителството прави инвестиция от 2,2 млн. паунда, за сметка на

което получава 51% от акциите й, като по този начин силно национализира компанията. Това изиграва важна роля в успеха на Великобритания през войната .

До 1950г. Иран произвежда 40% от нефта на Запада и 75% на Европа. С това Великобритания е въвлечена силно в политиката на Иран. Междувременно нефтените интереси на Щатите са под заплаха от Венецуела, която иска да национализира собствените си залежи. Две години по-късно, Арабско-Американската компания „RAMCO“ е принудена да дели 50/50 печалбите си със Саудитското правителство. Същото грози и Великобритания. След като се развиват тези събития във Венецуела и Саудитска Арабия, иранците също искат ревизия на съглашението – половината печалби и по – голям дял в управлението на компанията.

Отхвърлени са от Великобритания.

Умерено-националната партия „Национален фронт“, ръководена от Мохамед Мосадек, през януари 1951г., предлага да национализира иранските нефтени залежи. Това предложение се одобрява още същата година през март в иранския парламент „меджлис“, по-късно одобрен и от иранския сенат на 20-ти март. Национализацията върви със пълна сила и през май месец същата година се сформира Националната иранска компания, заместваики Англо-Иранската.

Американският президент Труман и кабинетът му първоначално запазват неутралитет в спора, тъй като се опасяват от отдалечаването на Иран от Запада, както и попадането на страната под съветско влияние. Петте американски компании(SandartOil ofNewJersey; New York; California; New Gulf Oil; TexCo), които съставят част от Международния петролен картел (познат също така под името „7-те сестри“), се притесняват от факта, че иранската национализацията може да застраши и други страни да предприемат подобни действия. За да подпомогнат на Великобритания, картелът налага икономически санкции на Иран, като бойкотират продажбата на ирански нефт. Британското правителство отрича легитимността на национализацията, докато Мосадек, който в резултат на подадената оставка на тогавашния премиер (през 1951г.) става новият министър – председател, отказва да отстъпи. Великобритания дори прави планове за евентуална окупация на иранската рафинерия в Абадан. Единият план е „План Y“, предвиждащ офанзива по вода, земя и въздух, включително и 70 000-дна пехота. Щатите не одобряват плана, тъй като се опасяват, че по този начин може да се предизвика руска интервенция, което от своя страна ще доведе до директен сблъсък двете суперсили.

Мосадек набира популярност не само в Близкия изток, но и в цял свят. Неговото име е свързвано с демократични реформи, ценности и развитие в Иран. Не само това, но дори списание "TIME" го определя за личност на годината през 1951г. в чест на неговите постижения.

Британците, след множество неуспешни дебати и опити да получи подкрепа от ООН, стигат до заключението, че трябва да се замени Мосадек с някой с повече симпатии към британските интереси. В Щатите кабинетът Труман играе незначителна роля в събитията, касаещи Иран, тъй като се опасяват, че ако се свали Мосадек, властта ще бъде узурпирана от комунистическата партия на Иран – Народната иранска партия („ТЮДЕ"). Американската външна политика се променя, когато през 1953г. президент става Айзенхауер. Тогава Иран е на ръба на икономически колапс от наложените й от Великобритания санкции и ембарго на иранski петрол. За да стане по – ясно, нека говорим в цифри: до 1950г. Иран изнася 31 млн. тона нефт, а от 1952 до 1953г. едва 118 000 тона.

Британският министър на външните работи, Антъни Ийдън(бивш агент на британските Специални служби), започва през 1953г. кампания за сваляне на Мосадек, убеждавайки новия президент, че по този начин ще се избегне разпространението на комунизма в региона. Мосадек осъзнава, че има промяна във външната политика на Щатите и предприема да направи последен ход. Тъй като отказва да продава на комунистически Китай и Съветския Съюз, премиерът предлага да продава петрол на Щатите с 40% отстъпка, в противен случай Мосадек ще бъде принуден да продава на СССР. Американците отговарят, че не могат да обсъждат нефтени споразумения, без да бъде обърнато внимание на компенсациите за Великобритания. С това става пределно ясно на Мосадек, че Щатите са дълбоко свързани с британската политика.

Британските специални служби (MI6) и ЦРУ са обсъждали планове за евентуален преврат още през ноември 1952г., но докато Труман е бил на власт, политиката на Щатите относно Мосадек се свежда до това, че е по- добре той да е на власт, отколкото някой с по – крайни възгледи. През същия месец, Англо-Ирански официални лица се срещат с Кермит Рузвелт – младши, внука на Теодор Рузвелт и главен директор на операции на ЦРУ в Близкия изток. Те му представят план за преврат на име „operation Boot". Рузвелт младши го предава на Алън Дуълс, главен директор на ЦРУ. Тъй като знае за симпатиите на Труман към Мосадек, решава да запази в тайна

плана, докато Айзенхауер встъпва в длъжност и брат му Джон Фостер Дуълс става държавен секретар.

През февруари 1953г. се осъществяват две провокации против Мосадек, като една от тях е бунт, замислен от племенни лидери в страната и тайно подготвян от шаха. Бунтовниците биват смазани от правителството. Другият е този на 28 февруари, подготвян от Айатолах Кашани, шиитски чиновник, подкрепян от британците и опонент на Мосадек. Организира групировка, с която влиза с взлом в дома на премиера. Премиерът успява да се спаси. В резултат на тези неуспехи от страна на британците и шахът, през март 1953г. на среща между британските спец. служби и ЦРУ План "Boot" се ревизира и променя на "операция AJAX"

Структурата на плана е интересна, тъй като тя става модел за бъдещи дейности от страна на Щатите за дестабилизиране на държави, означаващи геополитически интерес. Съставен е от 4 главни компонента:

1. Началото на мощна анти-Мосадек пропаганда, набеждавайки го за комунист.
2. Подкрепа на дейността на опозицията да разстройва обществеността с всякакви методи, счетени за приемливи от нея.
3. Осъществяване на натиск върху шаха, за да отстрани Мосадек от позицията на заместник.
4. Да подкрепи Фазлола Захеди(тогава министър на вътрешните работи) и да го назначи за нов премиер.

Със започналата пропагандна война срещу Мосадек и подкрепа за опозицията, през август същата година пристига генерал Норман Шварцкоф. Той се среща със Захеди и шаха, за да ги увери, че американците им дават подкрепата си. Интересното е, че Рузвелт също влиза в Иран, но тайно и с фалшиво име (James Lockbrige), за да обсъди плана с шаха. Редно е да се каже, че Шахът първоначално е отхвърлял планове за преврат, но накрая ги приел поради натиска, упражняван му от Щатите.

На 15-ти август командирът на Националната гвардия, подкрепен с три камиона, натоварени с войници, пристигат пред дома на Мосадек, за да изпълнят издадения указ на шаха за отстраняването му от власт. Охраната му успява да ги отблъснат и нарежда за непременния арест на Захеди, който през това време е укрит в американското посолство. Шахът успява да избяга в Багдад.

Интересен е развоят на събитията и след този опит за преврат. Щатите правят планове да изтеглят Захиди и Рузвелт от страната. Рузвелт решава да се възползва от суматохата и плаща 50 000 долара на голяма тълпа да позират като поддръжници на комунистическата партия и да се бунтуват по улиците на Техеран, оскверняващи джамии и статуи на Шаха. Дори се засилва пропагандата, за да се свърже Мосадек с комунистите. В подготовка за следващия опит за преврат, ЦРУ подкупва военни и полицейски представители. ЦРУ си поставят 19-ти август за следващия опит. Тогава същата тълпа от по – рано прави демострации и безредици. Полицаите (подкупените) не се намесват. Въоръжени с ножове, пръчки и вериги, сеещите безредици, се насочват към дома на Мосадек. Във вихъра на хаоса, Захеди успява да се измъкне от посолството и промъкне до държавното радио, за да провъзгласи узурпацията на властта. Военните откриват огън по дома на Мосадек с танкове и базуки. Интересният факт от това е, че в убитите 300 души (тези, които са били част от тълпата) са намерени подкупите, дадени им от ЦРУ агентите същия ден.

Изчислено е, че средствата, вложени в преврата в Иран, е над 7 млн. С встъпването си в длъжност, Захири установява военно положение в страната и налага екзекуция на представители на миналата власт. Самият Мосадек е осъден на 3 години строг тъмничен затвор и на домашен арест до края на живота си. Умира през март 1967г.

С отстраняването на Мосадек, нефтените преговори можеха да продължат. Британците плащат висока цена за зависимостта си от американска помощ. Съгласяват се на 40% дял от печалбите, макар контрола да е техен. Останалите 60% се поделят между холандската нефтена компания „Shell“(14%), френската „CFP“ (6%), а останалите 40% са поделени между американските компании (“TexCo”, “Standart Oil of California;New Jersey;Gulf;Socony Vacuum), всяка с по 8%. Новата концесия предвижда нефтени права в срок 25 години и обновими за 35 години. Иран ще получава 50 % от печалбата, без право на контрол.

Преврата е събитие от особена важност, тъй като е първата операция на новосформиралата се агенция за централно разузнавателно управление и най-вече, че това е модел за всички последвали проекти за преврати.

Как това е релевантно днес?

В наши дни виждаме доста от методиката на действие в Украйна. Присъствието на САЩ в Киев от самото начало на Майдана не се крие, обратно – демонстрира се. Американският флаг веднага след преврата се поставя на сградата на украинското КГБ – СБУ (Службата за сигурност на Украйна), оглавявана от Наливайченко, покровител на „Десния сектор". Визитите на директора на ЦРУ и на американския вицепрезидент форсират използването на военна сила срещу гражданското население на Югоизтока, а Джон Кери открито насърчава насилственото усмиряване на източните украинци, маркирани с удобното клеймо на XXI век – тероризма, както и игнорирането на цивилните жертви в Краматорск, Славянск и др. въстанали градове.

Другият пример е въоръжените групировки „Десен сектор", „Айдар", настаналата кървава баня в Одеса на 2-ри май миналата година. Формално тя започва като уличен сблъсък на футболни запалянковци, националисти с федералисти, прекъснат от странна трета група, далеч не младежка – всичките с червени превръзки на ръцете (такива имаше и на някои полицаи, които се правеха, че не ги забелязват, и даже се разминаваха с тях) и повечето с георгиевски лентички за камуфлаж. Жестоко убийство на одески граждани, привърженици на федерализма, чието символично присъствие в града беше палатковият лагер на площад „Куликово поле". Невъоръжени обикновени одесити, лесна мишена за неонацистите от филиалите на „Десния сектор" в Харков и Одеса, чиято цел е назидателна акция за всяване на страх от позволения терор (именно позволен, защото одеската полиция срамежливо не забелязваше погрома, с което де факто съдействаше на маскираните и въоръжени до зъби националисти).

И може би най–съществения пример – дори след обявяването на пауза на така наречените анти – терористични действия миналата година, непосредствено след визитата на вицепремиера на щатите в Киев, те се възобновиха. Към това нека добавим факта колко далеч са Щатите от Украйна, като включим също постоянните обаждания на Кери, даващ насоки на руснаците как да действат. А като добавим колко са раздразнени, когато спонсорирани от тях хора не се справят с възложената им работа, става съвсем невъзможно да не забележи човек, че става въпрос за определена намеса от тяхна страна (Лавров, personal communication, April 23, 2014). Нещо повече е, че според Чуркин американските колеги имат влияние върху това Киев да не си изпълнява задълженията по споразуменията от Женева и дори сега след Минск.

Присъединяването на Крим е събитие с много големи последици за всички страни. Референдумът бе предизвикан от приемането на закон, забраняващ руския език

като официален за страната, което накара населението да се притеснява за бъдещето си и това на поколенията. И желанието на Кримските жители беше уважено именно чрез него. Краткият срок за провеждането му, липсата на международни наблюдатели и наличието на военни са аргументите на Запада, които да го определят за несправедлив и противозаконен.

От този референдум сякаш отзвука е много отекващ в цяла Европа. Защо? Той сякаш беше примера за много области в европейските държави, които претендират за обособеност. Такива като Шотландия от Великобритания, Фландрия и Валония, Баските в Испания, Бретан във Франция и много други.

По граничната линия между украинските въоръжени сили и бунтовниците, на фона на относителното затишие, крехкото примирие започна да се нажежава. Увеличи се интензивността на обстрела на населените пунктове в Донецката и Луганска народни републики. Едновременно с това, възползвайки се от проведената мобилизация, въоръжените сили на Украйна и Националната гвардия продължиха да възстановяват своя контингент в Донбас, поразбит в резултат от зимната кампания. Тези действия на армията принуждават въоръжените сили на Новорусия да дадат адекватен отговор. Най-голяма концентрация на състава на въоръжените сили на Украйна се наблюдава на северния участък от фронта, в района на населените пунктове Артьомовск, Кримск, Счастье и Станция Луганская. Явно е, че Украйна се подготвя за отбрана на Мариупол от нападение по море, което предполага, че се очаква бойните действия да бъдат възобновени. Отчитайки тези факти, ръководствата на въоръжените сили на Донецката Народна Република и на Луганската Народна Република също започнаха да провеждат планови учения на личния състав с цел повишаване на бойната му подготовка.

Евромайданът стана символ на желанието на украинците да започне техния евроинтеграционен процес. Това обаче е в доста неподходящ момент, тъй като Европа е обхваната както от очевидната финансова криза, така и от друг феномен, дълбоко закоренен в белезите й от миналия век. Надигналата се вълна евроскептицизъм е придружена от възхода на десни, националистично анти – емигрантски настроени групи, въздигащи като висши ценности самоопределянето, суверенитет, ксенофобия дори, които станаха гласът на европейските народи от последните избори за Европейски парламент. Това е заплаха за евроинтеграционният процес.

Традиционно Щатите са винаги били на страната на европейския проект. Не случайно по време на Студената война те бяха „чадъра” на Европейската общност, гарантиращ сигурността й спрямо Съветския съюз. Тук идва едно голямо „но”. В днешно време на мястото на „Общността” стои нещо повече, а именно „Съюз”. Предполагащ по–голяма власт, по – голяма тежест на международната карта, този съюз иска да се докаже като нещо повече от регионална сила. Как ? Именно с „Източното партньорство”. Като се „заигра” с този проект в Брюксел (в него освен Украйна са Молдова, Грузия, Беларус, Азарбейджан и Армения), Европейският съюз даде заявка, че иска да е нещо повече от обединение на икономическа (и туристическа) основа. Брюксел има амбицията да е геополитическа суперсила, да размества картите заедно с Америка, Китай и Русия. (TOMOV, 2013) САЩ са точно против това – Европа да е играч на международната сцена.

Източници:

https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol48no2/article10.html

http://www.lossless-audio.com/usa/

http://en.wikipedia.org/wiki/Special_Activities_Division

http://a-specto.bg/ukraina-provokatsii-nova-bitka-blokada/

https://www.youtube.com/watch?v=j1kt-DRhiYk

ПУБЛИКУВАНЕТО НА ДОКЛАДИТЕ ОТ УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО

НА СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ЩЕ СЕ ОСЪЩЕСТВИ БЛАГОДАРЕНИЕ НА

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ НА СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ .

ФАКУЛТЕТЕН СТУДЕНТСКИ СЪВЕТ ПРИ ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ ОРГАНИЗИРА ДВУДНЕВЕН ФОРУМ (20 И 21 МАРТ 2015г.) С ПОМОЩТА НА СТУДЕНТСКИ СЪВЕТ НА СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“, КЪДЕТО УЧАСТНИЦИТЕ ПРЕДСТАВИХА СВОИТЕ ДОКЛАДИ.

СЪРДЕЧНО БЛАГОДАРИМ НА ВСИЧКИ, КОИТО БЯХА ЧАСТ ОТ СЪБИТИЕТО.

За контакти: students-ff@phls.uni-sofia.bg